

A végső mérleget ismét a Nemzeti Újság vonta meg 1921. november 13-án, a jelentkezés lezárulta utáni napon. Eszerint mintegy ezeröttszázra tehető azok száma, akik Budapesten jelezték részvételi szándékukat a soproni népszavazásra (pontos számot azért nem lehetett megadni, mert voltak, akik maguk is jelentkeztek személyesen, de hozzátartozók is regisztrálták őket). Ezek közül mintegy ezerháromszázötven a Sopronban születettek vagy odavaló illetőségűek száma. A városházi tisztviselők már aznap nekiláttak az ívek feldolgozásának. Mivel ekkor még nem lehetett tudni, hogy csak a népszavazási területen születettek, vagy az ottani illetőségűek is részt vehetnek-e a referendumon, ezért minden bizonnyal készültek kimutatások erről is. Az ellenőrzés után a listákat Villani követségi tanácsoshoz, illetve az ingyenjegyek kiállítására és kézbesítésére miatt az államvasutak igazgatóságához juttatták el. Természetesen ebből a tudósításból sem hiányoztak az egyéni példák, így a Szeged melletti vitézi telkén gazdálkodó, Gorlicénél szolgált Kaszás János rokkant őrmester és a legidősebb jelentkezőként a névjegyzékbe felvett, kilencvenedik évében járó Rösch Frigyes nyugalmazott főreáliskolai tanár, akinek Ózdról írott levelét, „a lángoló hazaszeretet gyönyörű példáját” Sopronba is elküldték a népszavazási iroda munkatársai. Ebben „nagyban bizonykodott”, hogy okvetlenül elmegy a népszavazásra, „még akkor is, ha ez lesz az utolsó útja”.

Fiziker Róbert: Budapestről Sopronért. Fővárosiak a népszavazáson

Ára: 600,-Ft

2021. negyedik szám

Soproni Szemle

Soproni Szemle

2021. negyedik szám

Hetvenötödik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.

Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal.

SZERKESZTŐSÉG

Dominkovits Péter, Jankó Ferenc, Kelemen István, Kiss Melinda technikai szerkesztő,
Németh Ildikó, Sági Éva, Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre,
Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

E számot Jankó Ferenc és Tóth Imre szerkesztette

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bolodár Zoltán, Csekő Ernő, Domonkos Ottó, Fiziker Róbert, Galavics Géza, Gömöri János,
Józan Tibor, Pápai László, Veöreös András, Winkler Barnabás

A Soproni Szemle Alapítvány székhelye: 9400 Sopron, Új utca 4.

Postacím: 9401 Sopron, Postafiók 315

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, interneten <https://eshop.posta.hu> weboldalon, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), valamint az egyesületi díjjal kombinálva a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 4400 Ft-ért, nyugdíjasoknak és diákoknak

3400 Ft-ért. Előfizetési díj egy évre 2400 Ft, egyes szám ára 600 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Egyetem Növényteni Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magaspöldszint) kaphatók.

A 10404058-40510307-00000000 bankszámlaszámra történő befizetéssel támogathatja a Soproni Szemle Alapítványt. Köszönettel fogadunk minden támogatást.

Nyomdai munka: Foreno Nonprofit Kft. 9400 Sopron, Fraknói u. 22.

Felelős vezető: Major Lajos ügyvezető igazgató

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen elkészítve szövegfájlban (lehetőleg Word formátumban) kérjük benyújtani.
- A leadásra szánt anyag tartalmazza a szövegfájl, a képfájlokat megfelelő sorrendben számozva képjegyzékkel, valamint az illusztrációkat is magába foglaló szövegváltozatot Word vagy PDF formátumban.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kísérőlevélben vagy az illusztrált szövegfájlban kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelenítésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Digitális képek esetén JPG vagy TIFF fájlokat kérünk legalább 300 DPI felbontásban. A Word szövegfájlba illesztett illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- A sorszámmal ellátott illusztrációkhoz kérjük, egy külön fájlban mellékeljék a képjegyzéket.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A szerzők nevét dőlt betűvel kérjük feltüntetni

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem vállalja, hanem PDF fájl formájában küldi a megjelent közleményről.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, bankszámlaszámot, a kezelő pénzügyi intézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Soproni Szemle

| 2021. negyedik szám

| hetvenötödik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

NÉPSZAVAZÁS 1921-BEN

A SZERKESZTŐSÉG: Lectori salutem!	409
POPÉLY ÁRPÁD: A nyugat-magyarországi szláv korridor	410
MAROSI TIBOR: Személyi ellentétek a nyugat-magyarországi felkelés katonai vezetésében	437
FIZIKER RÓBERT: Budapestről Sopronért. Fővárosiak a népszavazáson	451
KRISCH ANDRÁS: A soproni népszavazás és az evangélikus gyülekezetek	467
SARKADY SÁNDOR: Mende (Mühl) Gusztáv naplófeljegyzéseiből, 1921. június–augusztus	479

MÚHELY

SÁGI ÉVA: Évszázados hűség. Időszaki kiállítás a Soproni Egyetem botanikus kertjében.....	501
TÓTH IMRE: „Hűség 100” A Soproni Múzeum időszaki kiállítása	504

SOPRONI ARCOK

BENDE ATTILA: Adalékok Machatsek Gyula (1899–1921) erdész hallgató életrajzához	509
BATALKA KRISZTINA: „Nagy-Magyarország él ifjú halottaiban.” 1921-ben Sopron környékén elesett műegyetemisták	519

SOPRONI KÖNYVESPOLC

NAGY ADRIENN: Tóth Imre: Két Anschluss között: Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig. Pécs, 2020.	529
GYŐRI RÓBERT: Jankó Ferenc: Burgenland földrajzi felfedezése. Tudomány, geopolitika és identitás a két világháború között. Budapest, 2021.	535

NÉPSZAVAZÁS 1921-BEN

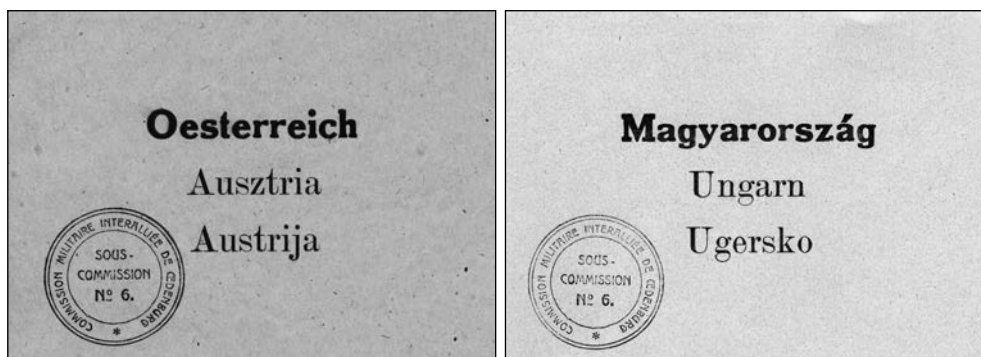
LECTORI SALUTEM!

A Soproni Szemle népszavazási emlékszámát tartja kezében a Tisztelt Olvasó. Az 1921. december 14–16-án megrendezett soproni és Sopron környéki referendum a térség lakói számára – legyenek a határ magyar, avagy osztrák oldalán – máig meghatározó jelentőségű. Máig feladatot ad tudomány és társadalom számára egyaránt; nemcsak az események részletes feltárása, hanem az azokhoz való egyéni és közösségi viszonyulás kapcsán is.

Ünnepi számunk több tekintetben is látélet. Egyrészt bemutatja, hogy milyen kérdések foglalkoztatják a térség és a korszak kutatóit, milyen még nem használt források vonhatók be az elemzésbe, és a témának milyen új összefüggései világíthatók meg. Látélet azért is, mert megmutatja, hogyan gondolkodhatunk, miféle véleményeket fogalmazhatunk meg a népszavazásról, annak utóéletéről, avagy máig történő kihatásairól. Ezt demonstrálják a csokorba gyűjtött tanulmányok, a városi kiállítások híradásai, a soproni arcok és a könyvismertetések is.

Végül fontos megjegyeznünk azt, hogy ezen emlékszám csak magyar nézőpontból mondható átfogónak. Erősödik annak az igénye – ami tudományos és szakmai fórumokon már számos ízben megvalósul –, hogy az 1921-et körülölelő eseményeket, beleértve Burgenland tartomány létrejöttét több nézőpontból vizsgáljuk meg, az emlékezést pedig a kölcsönös megbékélés ünnepévé nemesítsük a következő száz évben. Ugyanis a történelmet lehet megismerni, megmutatni és újraértelmezni, de megváltoztatni nem.

A Szerkesztőség

Szavazólapok (Soproni Múzeum, Helytörténeti gyűjtemény)

Az 1919. évi párizsi békekonferencián a Magyarországgal szemben előterjesztett csehszlovák követelések egyike a csehszlovák és a délszláv állam területi összeköttetését biztosítani hivatott szláv korridor, vagyis folyosó létrehozása volt. A részben a csehszlovák, részben a délszláv állam fennhatósága alá tartozó korridor, amelyet a csehszlovák indítvány szerint négy nyugat-magyarországi vármegye – Moson, Sopron, Vas és Zala vármegye – területén hoztak volna létre, olyan városokat szakított volna el Magyarországtól, mint Sopron, Kőszeg, Szombathely, Körmend, Zalaegerszeg és Nagykanizsa.

A szláv korridor feladata azonban nem csupán a csehszlovák és a délszláv állam közötti kapcsolat megteremtése lett volna. Ennél jóval távolabbra mutató szerepet szántak neki, megvalósulása esetén ugyanis a Balti- és az Adriai-tenger közötti térségben szláv államok összefüggő láncolata jöhetett volna létre. A korridort annak előterjesztői ráadásul igyekeztek a győztes antanthatalmak és az európai béke érdekeivel is összhangba hozni, s egyik elsődleges feladatuként a németek keleti irányú terjeszkedésének a megakadályozását, valamint a legfőbb szövetségeseiknek kikiáltott magyaroktól való elszigetelését jelölték meg.

A korridorgondolat genezise

A nyugati, vagy ahogyan korábban nevezték, az északi és a déli szlávok közötti összeköttetés megteremtésének gondolata nem a békekonferencián, s nem is a világháború alatt született meg, gyökerei jóval régebbi előzményekre vezethetők vissza. A nagyszláv mozgalom¹ egyes vezető képviselői ugyanis már a 19. század folyamán megfogalmazták egy nagyszláv birodalom létrehozásának, ezen belül pedig a Balti- és az Adriai-tenger közötti összefüggő szláv front megteremtésének a szükségességét. Az osztrák történetírás szerint a korridor eszméje első ízben az 1848-as forradalmak idején merült fel, amikor a szlovák Ján Kollár, a pánszláv mozgalom egyik fő ideológusa sürgette az északi és a déli szlávok közötti összeköttetés megvalósítását.²

A szláv népek egy államszövetségben való egyesítésének gondolatát legmarkánsabban Nyikolaj Danyilevszkij, az orosz politikai pánszlávizmus fő teoretikusa fogalmazta meg 1871-ben megjelent *Rosszija i Jevropa* (Oroszország és Európa) című művében.

¹ A 19. század közepén kibontakozó nagyszláv, vagy pánszláv mozgalom fő célja az idegen uralom alatt élő szláv népek felszabadításának, illetve politikai, társadalmi és kulturális egységének a megteremtése volt a cári Oroszország vezetése alatt.

² Goldinger, Walter – Binder, Dieter A.: Geschichte der Republik Österreich 1918–1938. Wien – München, 1992. 63.

A pánszlávizmus Bibliájaként számon tartott munkájában egy olyan, az Adriai-tengertől a Csendes-óceánig terjedő 125 milliós össz-szláv föderáció létrehozásának lehetőségét vázolta fel, amelynek fő küldetése a latin–germán világ keleti irányú terjeszkedésének a megállítására lett volna. A dolgozatban megjelent a jövőbeni csehszlovák (Danyilevszkij szóhasználatában: cseh-morva-szlovák) és a délszláv (szerb-horvát-szlovén) állam, valamint az azokat összekötő korridor víziója is. A két állam közötti összeköttetést ráadásul Danyilevszkij szerint nem csupán egy keskeny folyosó, hanem a szintén a szláv államszövetség részeként elképzelt, a nem magyar többségű területeinek nagy részétől megfosztott magyar állam biztosította volna.³

A szláv korridor gondolata követőkre talált a cseh értelmiség körében is. Ezzel kapcsolatos elképzeléseiknek nyíltan természetesen nem, legfeljebb szűk baráti körben adhattak hangot. Alois Rašínról, a későbbi Csehszlovákia első pénzügyminiszteréről például tudjuk, hogy 1900-ban egy baráti beszélgetés során kijelentette: a létrehozandó cseh állam számára biztosítani kellene a kijutást az Adriai-tengerhez. Rašín ugyanakkor még nem Nyugat-Magyarországon, hanem Alsó-Ausztria és Stájerország keleti területein keresztül képzelte el az adriai kijárat megvalósítását.⁴

A pánszláv eszmék a prágai cseh egyetem hallgatói körében is terjedtek. Nagy valószínűséggel itt ismerkedtek meg a korridor gondolatával a zágrábi egyetemről magyarellenes politikai tevékenységük miatt 1895-ben elbocsátott, majd a prágai egyetemre beiratkozott horvát diákok is, akikre nagy hatással voltak az egyetem filozófiaprofesszorának, Tomáš Garrigue Masaryknak a szláv egységről kifejtett nézetei. Az *Omladina* néven egyetemi kört is alapító horvát fiatalok csoportjához tartozott többek között Ivan Lorković, Stjepan Radić és Živan Bertić, akik a világháború alatt is szoros kapcsolatot tartottak fenn Masarykkal, a későbbiekben pedig meghatározó szerepet töltek be Horvátország és a délszláv állam politikai életében.⁵

A korridor tervének első konkrét megfogalmazói azok a csehszlovák állam megteremtésében is élen járó cseh politikusok – Karel Kramář, Tomáš Garrigue Masaryk és Edvard Beneš – voltak, akik részben már a világháború kitörése előtt, részben pedig a háború éveiben rögzítették Közép- és Kelet-Európa átalakításával kapcsolatos nézeteiket. Karel Kramář, az ifjúcehek⁶ és a cseh politika ruszofil irányzatának vezető személyisége, a majdani Csehszlovákia első miniszterelnöke 1914 májusában kidolgozott szláv konföderációs tervezetében még a régi pánszláv eszmék szellemében képzelte el a térség átala-

³ Danyilevszkij, Nyikolaj: Oroszország és Európa. In: Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény. Szerk.: Ljubov, Siselina – Gazdag Ferenc. Budapest, 2004. 71–144.

⁴ Falk, Emmerich: Das Burgenland im Blickfeld tschechischer Großherrschaftspläne. Stuttgart, 1938. 22.

⁵ Vranješ-Šoljan, Božena: Pitanje takozvanog gradišćanskog koridora - hrvatsko gledište. Radovi. Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 25. (1992) 1. sz., 76–77.; Kolnhofér Vince: Adalékok a nyugat-magyarországi (szláv) korridor történetéhez. In: Savaria. A Vas megyei múzeumok értesítője 33. Szombathely, 2010. 269–270.

⁶ Az ausztrorszláv gondolatallal szembe forduló, a Monarchia szláv népeinek Oroszországra támaszkodva történő összefogását szorgalmazó radikális cseh politikai irányzat.

kítását. A *Szláv Birodalom alkotmánya* címet viselő, s júniusban Szergej Szazonov orosz külügyminiszterhez is eljuttatott emlékiratában – Danyilevszkijhez hasonlóan – egy nagyszláv birodalom tervezetét vázolta fel. Ez Kramář elképzelései szerint hat államból, az Orosz Birodalomból, a Lengyel Cárságból, a Cseh Cárságból, a Bolgár Cárságból, a Szerb Királyságból és a Montenegrói Királyságból állna, uralkodója, az orosz cár pedig egyben a lengyel és a cseh cári címet is viselné.

A Cseh Cárság a cseh történelmi tartományokon kívül kiterjedne Osztrák- és Porosz-Szilézia és Szászország egyes részeire, valamint Észak-Magyarország szlovákok által lakott területeire is, déli határát pedig Pozsonytól egészen Budapestig a Duna alkotná. A délszláv területek nagy részét magában foglaló Szerb Királyság területének meghatározásakor vetette fel Kramář a részben horvátok által lakott Délnyugat- és

1. kép. A Kramář által elképzelt Szláv Birodalom térképe⁷

⁷ Forrás: Falk: i. m. 104.

Nyugat-Magyarország Szerbiához csatolásának lehetőségét, amely így a korridor révén a Duna középső folyása mentén határos lehetne a cseh állammal. A Budapest környékére és az Alföld területére összezsugorodó Magyarország formálisan ugyan megőrizné önállóságát, idővel azonban – Romániához és Görögországhoz hasonlóan – függő helyzetbe kerülne a Szláv Birodalomtól.⁸

Tomáš Garrigue Masaryk, a későbbi Csehszlovákia első államfője 1914 októberében, még decemberi emigrációba vonulását megelőzően, a hollandiai Rotterdamban Robert W. Seton-Watson brit történész előtt fejtette ki a független cseh állammal kapcsolatos elképzeléseit. Az ekkor még szintén a monarchikus államformában gondolkodó, azonban Kramárzal ellentétben erősen cárizmusellenes Masaryk nem egy nagyszláv birodalomban, hanem egy önálló állam keretében képzelte el a cseh nemzet jövőjét. A létrehozandó cseh állam élére sem a cári család valamely tagját, hanem egy nyugat-európai, lehetőleg dán vagy belga herceget kívánt állítani. A későbbiekhez képest mértéktartó koncepció a cseh országrészekben elképzelhetőnek tartott némi etnikai jellegű határkiigazítást is, nem tartott igényt Kárpátaljára, a Duna mentén pedig a Csallóközre, s nem tett említést a Kramár által felvetett korridorról sem.⁹

Masaryk – legalábbis saját állítása szerint – a korridor tervét soha nem tartotta megvalósíthatónak. 1925-ben megjelent *Světová revoluce* (A világforradalom) című művében nem a saját, hanem más cseh politikusok és a délszlávok ötleteként írt róla, s kijelentette, hogy a magyarokat és az osztrákokat elválasztó 200 km hosszú keskeny területsáv létrehozását személy szerint nem tartotta lehetségesnek.¹⁰ Ugyanezt már 1914-ben kifejtette egykori tanítványának, Ivan Lorkovičnak is, aki ekkor a horvát sabor képviselője és a legbefolyásosabb horvátországi párt, a Horvát-Szerb Koalíció egyik vezetője volt, s akivel emigrációba vonulása előtt két alkalommal is találkozott.

Első, prágai találkozójuk alkalmával ismertette Lorkovičtal a jövőbeni cseh és délszláv állam közötti korridorral kapcsolatos elgondolásokat, s előadta, hogy az Nyugat-Magyarországon keresztül, a Pozsony és Varasd, illetve a Duna és a Dráva közötti területen húzódna, amelyen jelentős számú horvát lakosság is él. Ekkor közölte vele egyúttal azt is, hogy a korridor gondolata nem tőle származik, s azt nem is tartja kivitelezhetőnek. Ez ugyanakkor nem akadályozta meg a kérdés további életben tartásában és a megbeszélések folytatásában. Második találkozásjukra közvetlenül az emigrációba távozása előtt, úton Olaszország felé, 1914 decemberében került sor Bécsben. Lorkovič ezúttal átadott Masaryknak egy térképet, valamint egy részletes statisztikai elemzést a nyugat-magyarországi horvát falvak lakosságáról.¹¹

⁸ Galandauer, Jan: Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy. Praha, 1988. 243–250.; vö. Gulyás László: Vezető csehszlovák politikusok Közép-Európa-felfogása 1914 előtt. Valóság 50. (2007) 12. sz., 36–39.

⁹ Galandauer: i. m. 251–255.

¹⁰ Masaryk, Tomáš Garrigue: A világforradalom 1914–1918. Budapest, 1990. 32.

¹¹ Vranješ-Šoljan: i. m. 77.

Masaryk 1915-ben, Rómába érkezése után kapcsolatba lépett az ott tartózkodó délszláv politikusokkal is, köztük a horvát Ante Trumbićyal, a majdani délszláv állam első külügyminiszterével. Megbeszéléseikből, amelyek során természetesen érintették a korridor kérdését is, azt a következtetést vonta le, hogy noha a délszlávok érdeklődnek a terv iránt és elfogadják azt, maga Trumbić meglehetősen tartózkodó a korridorról kapcsolatban és inkább a csehekre hagyja a kérdés felvetését.¹²

Az oroszbarát cseh közhangulat és az 1914–1915 telén elért orosz katonai sikerek hatására, amikor nem lehetett kizárni az orosz hadsereg csehországi megjelenésének lehetőségét sem, Masaryk több tételt is átvett az akkor még a legbefolyásosabb cseh ellenzéki vezetőnek számító Kramář és köre programjából, köztük a korridorra vonatkozót is. Az Edward Grey brit külügyminiszter számára 1915. május 3-án összeállított *Independent Bohemia* (Az önálló Csehország) című emlékiratában a cseh és a délszláv állam közötti összeköttetés megteremtését már egyenesen a cseh és szerbhorvát vágyak alapjának nevezte. A Masaryk szerint németek mellett jelentős számú horvát kisebbség, délen pedig szlovének által lakott – magyar lakosságot egyáltalán nem említ (!) –, s Pozsony, Moson, Sopron és Vas vármegyék egyes részeiből kialakítandó korridor vagy teljes egészében Szerbiához, vagy részben a cseh, részben a szerb államhoz tartozna. Kiemelte a korridor gazdasági jelentőségét, ami abban állna, hogy megkönnyítené a kapcsolatot az iparilag fejlett cseh és a mezőgazdasági jellegű délszláv állam között, s kijáratot biztosítana a csehek számára az adriai kikötőkhöz.

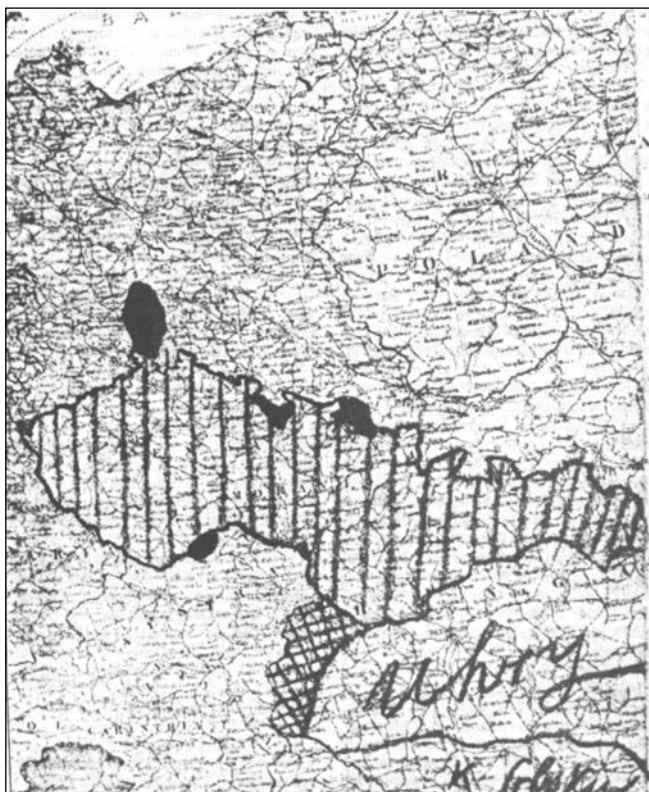
Masaryk a cseh érdekeket igyekezett összhangba hozni az antanthatalmak és az európai béke érdekeivel is, nem mulasztva el hangsúlyozni, hogy a korridornak – főleg a britek és a franciák számára – nagy katonai jelentősége lenne, mivel ez a „szláv védőgát” megakadályozná, hogy Németország gyarmatosítsa a Balkánt és Kis-Ázsiát, a magyarok számára pedig lehetetlenné tenné, hogy Berlin „engedelmes előőrsei” legyenek. A cseh trónra meg lehetne hívni egy szövetséges herceget vagy a cári család valamely tagját, de a korridor megvalósulása lehetővé tenné akár a Szerbia és Csehország közötti perszonálunió megteremtését is. Masaryk hangsúlyozta, hogy a korridor tervét a csehekhez hasonlóan számos szerbhorvát politikus is támogatja.¹³

Szerepelt a korridor tervének egy változata azon a Masaryk által saját kezűleg rajzolt térképen is, amelyet 1915 márciusában küldött meg az amerikai csehek számára, s amelyen először vázolta fel részletesebben a felállítandó cseh, illetve csehszlovák állam területi igényeit. A Masaryk által elképzelt korridor északi határát Pozsony és Győr között a Duna fő ága, nyugati határát a régi osztrák–magyar határ, déli határát pedig a Mura folyó alkotta. Győrnél kezdődő keleti határa Vasvárig nagyrészt a Rába folyását követte, majd dél felé kanyarodva Alsólendva térségében érte el a Murát.¹⁴

¹² Masaryk: A világforradalom... i. m. 49.

¹³ Galandauer: i. m. 260–275.

¹⁴ Hronský, Marián: Trianon. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918–1920). Bratislava, 2011. 97., 111–112.

2. kép. Masaryk térképe a csehszlovák államról és a szláv korridorról¹⁵

Masaryk 1917-ben írt, azonban csupán a háború befejezésével egy időben, 1918 októberében megjelent *The New Europe* (Az új Európa) című kötetében szintén az antant-hatalmak érdekeinek keretében igyekezett illeszteni Közép- és Kelet-Európa újjászervezésével kapcsolatos terveit. Érvélete szerint a felújítandó Lengyelország, a létrehozandó csehszlovák állam és a szerb vezetésű délszláv föderáció a pángermánizmussal és a német terjeszkedéssel szembeni szláv védőgát szerepét fogja betölteni a Balti- és az Adriai-tenger közötti térségben, mindebből pedig szükségszerűen következik a csehszlovák és a délszláv állam közötti területi összeköttetés megteremtésének a követelménye. Ismét hangsúlyozta, hogy a korridor számára szóba jöhető, Pozsonytól a Muráig terjedő terület főleg német lakosságú, de horvát települések is vannak rajta és szlovén kisebbség is lakja. Érvrendszere azonban ezúttal kibővült azzal az állítással, miszerint Magyarország Ausztriával határos nyugati területe valamikor Csehországhoz, Morvaországhoz és Szlovákiához

¹⁵ Forrás: *Völgyesi Zoltán*: „Impériumváltás” elleni tiltakozások a Felvidéken 1918 végén (I. rész) Archívnet 17. (2017), 5. sz., <https://archivnet.hu>

(sic!) tartozott, s felvetette a korridor nemzetközivé tételének a lehetőségét is azzal, hogy a Pozsonyból az Adriáig vezető vasútvonalat mindenképpen nemzetköziesíteni kell.¹⁶

Nem hiányzott a korridor kialakításának terve Edvard Beneš 1916-ban Párizsban megjelent *Détruisez l'Autriche-Hongrie!* (Zúzzátok szét Ausztria-Magyarországot!) című propagandamunkájából sem. A háború fő felelőseiként a németeket, a Habsburgokat és a magyarokat megnevező beneši koncepció a német „Drang nach Osten” megállításának legmegfelelőbb módját az Osztrák-Magyar Monarchia megsemmisítésében jelölte meg. A majdani Csehszlovákia első külügyminisztere szerint az egyesült és autonóm Lengyelország, a történelmi cseh tartományokból és „Szlovákiából” létrehozandó csehszlovák, valamint a szerb, horvát és szlovén területekből álló szerb állam, amelyet a Lajta és a Rába folyók közötti folyosó kötne össze Csehszlovákiával, „áthatolhatatlan szláv gátat” fog alkotni Németországgal szemben, a magyarokat pedig egyszer s mindenkorra elválasztja Németországtól és Ausztriától.¹⁷

Bár a korridor gondolat elsőszámú szorgalmazói a cseh politikusok voltak, a szláv folyosó terve – amint arra már utaltunk – nem állt távol a délszláv politikától sem. A Monarchia katonai hatóságai már 1914 őszén találtak olyan, a Magyarországra betörő, majd onnan kiszorított szerb csapatok után hátramaradt szerb nyelvű térképeket, amelyek a háború utáni Európának a *Novoje Zveno* című szentpétervári orosz lap szerinti új elrendezését tartalmazták.¹⁸ Ezek szerint a Magyarország északnyugati területeinek egy részét is magában foglaló cseh-morva államot, valamint a délszláv területeket egyesítő Szerb Királyságot egy Szláv Föderáció elnevezésű korridor kötné össze egymással. A tervezet érdekessége, hogy az nem Magyarország nyugati határai mentén, hanem Alsó-Ausztria és Stájerország Bécset és Grazot is magában foglaló keleti–délkeleti területein keresztül képzelte el a szláv korridor létrehozását.

A korridor gondolatát a háború éveiben több neves francia értelmiségi is felkarolta és népszerűsítette. Közéjük tartozott többek között a történész és szlavista Ernest Denis, az író Louis Leger, valamint az antropológus Arthur Chervin. Ez utóbbi 1919 legelején, a békekonferencia megnyitásával párhuzamosan *De Prague a l'Adriatique* (Prágától az Adriáig) címmel önálló kötetet is szentelt a kérdésnek, amelyben a békekonferencia döntéshozóit igyekezett meggyőzni a korridor létjogosultságáról. A Chervin által felvázolt korridor határát északon, Pozsony és Győr között a Duna fő ága, nyugati határát az osztrák–magyar határ alkotta volna. Déli határaként a Mura folyót jelölte meg egészen annak torkolatáig, azaz Murakeresztúrig. Keleti határa a Marcal és a Zala folyók mentén

¹⁶ Masaryk G. Tamás: Az új Európa. A szláv álláspont. Košice, 1923. 99., 134.; vö. Gulyás László: Vezető csehszlovák politikusok Közép-Európa-felfogása. 2. rész: 1914–1918. Valóság 51. (2008) 1. sz., 60–65.

¹⁷ Beneš, Edvard: Zúzzátok szét Ausztria-Magyarországot. A cseh-szlovákok áldozatának történelmi bemutatása. Szeged, 1995 (Documenta Historica, 23.); vö. Gulyás: Vezető csehszlovák politikusok... 2. rész. i. m. 52–60.

¹⁸ Olay Ferenc: Térképek a nemzetiségi terjeszkedés szolgálatában. Budapesti Szemle 1932. 656. sz., 47.; Marjanucz László: Térképek a nemzeti terjeszkedés szolgálatában. Közép-Európai Közlemények 2. (2009) 1. sz., 36–37.

3. kép. Arthur Chervin térképe a szláv korridorról¹⁹

húzódott, Zalavárnál a Kis-Balatont is érintve, ettől délre pedig Zala és Somogy vármegye határa képezte a korridor határát.²⁰ A 200 km hosszú és 80–100 km széles korridor magában foglalta volna Moson, Sopron és Vas vármegye teljes területét, Zala vármegye nagy részét, mindezekén túl pedig Győr vármegye szigetközi és Rába bal parti északnyugati részét, valamint Pozsony vármegye Duna jobb parti területeit is. Chervin korridorának keleti határa túlment mind a Masaryk által megrajzolt, mind pedig a későbbi csehszlovák és délszláv tervezetekben szereplő határvonalon, az általa elképzelt korridor-változat így a korridor maximális változatának tekinthető.

Chervin, aki szerint a korridor létrejötte a szláv–latin új Közép-Európa győzelmét jelentené a német–magyar Mitteleurópával szemben, a korridor létjogosultságát politikai, földrajzi és gazdasági érvek mellett etnikai érvekkel is megpróbálta alátámasztani.

¹⁹ Forrás: *Chervin*: i. m. 25.

²⁰ *Chervin, Arthur*: De Prague a l'Adriatique. Paris, 1919. 23–32.

Mivel azonban a korridor etnikailag igazolhatatlan volt, nem riadt vissza az etnikai adatok tetszés szerinti „kiigazításától”, vagyis a magyar lakosság számának és arányának csökkentésétől, a délszlávoké növelésétől, sőt, a német lakosság teljes figyelmen kívül hagyásától sem. A korridor lakosságának etnikai összetételét Moson, Sopron, Vas és Zala vármegyék statisztikai adataiból számolta ki. A négy vármegye lakosságának összlétszámát az 1910. évi magyar népszámlálási statisztikák alapján – Zala vármegye Balaton-felvidéki járásai nélkül – 1 171 598-ban, a magyarokét 662 489-ben (56,5%), a délszlávokét együttesen 221 672-ben (18,9%) adta meg, a magyarokkal kapcsolatban ugyanakkor leszögezte, hogy 15–20%-uk lényegében elmagyarosodott nem-magyar, a magyarok tehát valójában kisebbséget alkotnának a korridor területén.²¹

A Monarchia kapitulációjával párhuzamosan felmerült a korridor számára kiszemelt terület katonai erővel történő birtokbavételének a lehetősége is. Beneš 1918. november első napjaiban, már az október 28-án kikiáltott csehszlovák állam külügyeinek vezetőjeként, több alkalommal is azzal a javaslattal fordult az antanthatalmakhoz, hogy a szövetségesek és Csehszlovákia közötti érintkezés biztosítása érdekében minél előbb foglalják el a Trieszt és Pozsony közötti nyugat-magyarországi területeket. Ezzel egyrészt elvágnák egymástól az osztrákokat és a magyarokat, másrészt pedig megkönnyítenék „a két baráti nemzet”, a csehek és a délszlávok kapcsolattartását.²² Az indítványban nem nehéz felfedezni, hogy az – bár nyíltan nem mondta ki, de – lényegében a szláv korridor megszerzésének az útját igyekezett egyengetni.²³

1918. december elején Stjepan Radić, a Horvát Parasztpárt vezetője járt Prágában, hogy a cseh hivatalos köröknek felvázolja a korridor közös megszállásának tervét, amelyet a zágrábi szerb katonai misszió vezetőjével, Dusan Szimovics alezredessel közösen dolgozott ki. Szimovics közbenjárt a Zágrábi Nemzeti Tanácsnál, tegye lehetővé, hogy a Balkánon állomásozó cseh dandár a Varasd – Csáktornya – Szombathely – Sopron – Pozsony útvonalon térhessen vissza Csehszlovákiába, amit kihasználna a tervezett korridor északi részének megszállására. A Nemzeti Tanács csapatai szükség esetén segítséget nyújtanának a cseh dandárnak, egyúttal megszállnák a Muraközt és a korridor déli részét. Prágában a tervet kedvezően fogadták, megvalósítására azonban végül mégsem került sor, mivel azt a zágrábi vezetés elvetette, s utasítást adott a cseh dandár lefegyverzésére, amely ezek után a Marburg – Graz – Bécs vasútvonalon tért vissza Csehszlovákiába.²⁴

²¹ Uo. 43., 90–93. (A magyarok számának és arányának csökkentését és a délszlávoké növelését szolgálta a zömmel magyarul lakta Győr vármegyei területek adatainak figyelmen kívül hagyása, valamint az az eljárás, hogy miközben a korridor déli határaként a Mura folyót jelölte meg, a korridor etnikai viszonyainak felvázolásakor számításba vette Zala vármegye túlnyomórészt horvátok által lakott két muraközi járásának az adatait is.)

²² Beneš, *Edvard*: Světová válka a naše revoluce. III. Dokumenty. Praha, 1931. 496–502.; *Ádám Magda – Ormos Mária* (összeáll. és szerk.): Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919. Budapest, 1999. 4–9.

²³ Vö. *Tóth Imre*: Nyugat-Magyarország és a korridor kérdése. In: Regionális Tanulmányok. Regionálne Studije. Regionale Studien. Studia Regionalis IV. Szerk: Payrits Ferenc. Sopron, 2012. 103.

²⁴ *Vranješ-Soljan*: i. m. 77–78.; *Kolnhofer*: i. m. 270.; *Tóth*: i. m. 103.

Az 1918. november 13-án aláírt belgrádi katonai konvenció a Dunántúl délnyugati részén a Dráva folyó mentén állapította meg a magyar kormány által kiürítendő terület déli határát. A december 23-i antantjegyzék a Morva és az Ipoly torkolata közötti területen a Duna vonalában határozta meg a Csehszlovákia és Magyarország közötti demarkációs vonalat, a két döntés tehát magyar kézen hagyta a tervezett korridor egészét. A következő napokban ennek ellenére – vagy talán éppen ezért – délszláv és csehszlovák részről egyaránt kísérletet tettek ha nem is az egész korridor, de legalább némi demarkációs vonalon túli területek elfoglalására is.

Szerb és horvát tisztek által vezetett horvát önkéntesek a Muraköz túlnyomórészt horvát etnikai jellegére és a helyi horvát lakosság kérésére hivatkozva december 24-én átkeltek a Dráván és megszállták Zala vármegye két muraközi járását, majd másnap átlépték a Mura folyót és elfoglaltak néhány Muraközön kívüli települést is, köztük Alsólendvát. Ez utóbbiakat 1919. január első felében kiürítették, a Muraköz azonban ezt követően is délszláv megszállás alatt maradt.²⁵ A Pozsonyba 1919. január 1-jén bevonuló csehszlovák legionáriusok szintén megkísérelték a demarkációs vonal átlépését és a Pozsonnyal szembeni Duna jobb parti területek megszállását. A január 3-ról 4-re virradó éjszaka a pozsonyi Duna-hídon áttörő, s Oroszvár és Köpcsény irányában előre nyomuló legionáriusokat azonban az Oroszváron elszállásolt 37. honvéd tüzérezred ellenállása visszavonulásra kényszerítette.²⁶

A korridor a csehszlovák szakértői anyagokban

Az 1918. november 14-én megalakult csehszlovák kormány azonnal megkezdte a felkészülést a békekonferenciára. A kérdéssel már november 15-i első munkaülésén foglalkozott, majd két hét múlva, november 29-én létrehozott egy széles jogkörökkel felruházott hivatalt, melynek elsődleges feladata egy szakértői gárda kialakítása és a csehszlovák területi igényeket alátámasztó szakmai háttéranyagok kidolgozása volt.²⁷ A hivatal szakértői előbb 1918. december 6-án a csehszlovák ideiglenes nemzetgyűlés szlovák parlamenti klubjának ülésén számoltak be Szlovákia tervezett határaitól, majd néhány nappal a békedelegáció Párizsba utazása előtt, 1919. január 2-án a kormány ülésén ismertették Csehszlovákia jövődő határaitól kidolgozott elképzeléseiket.²⁸

Miután a korridort nem a csehszlovák állam szerves részeként kezelték, azzal közvetlenül egyik alkalommal sem foglalkoztak. Kiemelt helyet kapott ugyanakkor a beszámolóikban Pozsony és a Csallóköz megszerzésének, a dunai határ, valamint a Pozsonnyal, Komárommal és Párkánnyal szemben tervezett három dunai hídfőállás kérdése,

²⁵ *Zsiga Tibor*: Muravidéktől Trianonig. Lendva, 1996, 29–31.

²⁶ *Fogarassy László*: Ligetfalu és a pozsonyi hídfő története. Pozsony/Bratislava, 1995. 42–43.

²⁷ *Dejmek, Jindřich – Kolář, František* (k vydání přípr.): Československo na pařížské mírové konferenci 1918 – 1920. Svazek I. (listopad 1918 – červen 1919). Praha, 2001. 23–24.

²⁸ *Simon Attila* (szerk.): Csehszlovák iratok a magyar-szlovák államhatár kijelöléséhez (1918–1920). Budapest, 2019. (Trianon-dokumentumok és -tanulmányok 3.) 84–86., 93–104.

közülük is elsősorban a pozsonyi hídfőé, mivel – amint azt hangsúlyozták – csak annak birtokában biztosítható a közvetlen kapcsolat a délszláv állammal. A január 2-i kormányülés végül anélkül ért véget, hogy az ott előterjesztett négy határváltozatról konkrét döntés született volna. A kormány a csehszlovák területi igények végleges formába öntését Edvard Beneš külügyminiszterre bízta.

Az 1919. január 6-án Párizsba induló csehszlovák béke delegáció hivatalos vezetője Karel Kramář miniszterelnök volt, ténylegesen azonban Edvard Beneš külügyminiszter irányította a munkáját. A csehszlovák küldöttségben helyet kaptak a békekonferenciára való felkészüléssel megbízott hivatal szakértői is. Ők az 1918. november végén Prágában megkezdett munkájukat Párizsban folytatták, s 1919. január és február folyamán tekintélyes mennyiségű háttéranyagot dolgoztak ki a csehszlovák delegáció számára. Beneš január 15-én részletes utasításokkal látta el a küldöttség szakértőit az általuk elvégzendő feladatokról, többek között a korridorral kapcsolatos elemzések, valamint a terület térképe elkészítésének szükségességéről.²⁹ A határkérdésekkel, így a korridor kérdésével is foglalkozó háttéranyagok zöme a földrajzi, etnográfiai és statisztikai szakértői bizottságban készült, amelynek munkatársai közé tartozott többek között a demográfus Antonín Boháč, és a geográfus Viktor Dvorský, a prágai Károly Egyetem professzorai.³⁰

A csehszlovák és délszláv állam összekapcsolásának történelmi és etnográfiai szempontú indoklását Antonín Boháč készítette el. Elemzése szerint az egykori Pannónia területe a 10. századig szláv volt; északi részét „csehszlovák”, a délit délszláv törzsek lakták, amelyek a Balaton térségében érintkeztek egymással. Az északi és a déli szlávok szétválasztása Nagy Károly frank uralkodó, majd a magyar honfoglalás idején kezdődött. A németek és a magyarok a szláv törzsek nagy részét kiirtották, s a 15. századra Pannónia nyugati részét elnémetesítették, a keletit pedig elmagyarosították. Ez alapozta meg a németek szlávellenes politikáját, akik a magyarok segítségével döntötték szolgáorba a cseheket, törtek be a Balkánra, próbálták meghódítani Konstantinápolyt és eljutni a Perzsa-öbölig.

A németek és a magyarok etnográfiai kapcsolódása azonban Boháč szerint nem teljes, s a német–magyar nyelvhatár teljes hosszán megtalálható horvát települések olyan hidat alkotnak, amely összeköti a csehszlovákokat a délszlávokkal. Boháč négy nagyobb horvát településcsoportot különböztet meg: az első a Duna és a Fertő-tó közötti területen, a második a Fertő-tótól nyugatra, a harmadik Sopron és Kőszeg városa között található, a negyedik, egyben legnagyobb pedig Kőszegtől egészen Körmenyig és Szentgotthárdig húzódik. Szentgotthárdtól délre kezdődik a szlovén nyelvterület, amelyet ismét horvát községek követnek Nagykanizsa irányában. Ez a horvát községek alkotta etnográfiai kapcsolat Boháč szerint lehetővé teszi a csehszlovák és a délszláv állam politikai összekapcsolását, ami egyben véget vetne a német–magyar szövetségnek és a németek terjeszkedésének. Magyarország nyugati határ menti területeit tehát ki kell vonni a magyar fennhatóság alól, s részben a csehszlovák, részben a délszláv államhoz csatolni.

²⁹ Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR (=AMZV), Praha, Pařížský archiv (=PA), kn. 43., č. 4679.

³⁰ AMZV, PA, kn. 43., č. 4709

A korridor nyugati határát Boháč a régi osztrák–magyar határban adja meg. Keleti határa Mosonnál kezdődik, innen a Fertő-tó délkeleti partja felé tartva Kapuvártól nyugatra déli irányba fordul, majd Sárvártól és Zalaegerszegtől nyugatra elhaladva a Mura folyó felett elkanyarodik Nagykanizsa felé, s Nagykanizsától délre a Mura és a Dráva összefolyása fölött ér véget. A szóban forgó terület 9487 km² kiterjedésű és 780 ezer lakossal rendelkezik, akik közül Boháč szerint 260 ezer délszláv és „csehszlovák”, vagyis a teljes népesség egyharmada. Velük azonos számban élnek itt németek és magyarok, mindebből pedig Boháč azt a következtetést vonja le, hogy „a csehszlovákokkal összekötetésben élő délszlávokat azonos önrendelkezési jog illeti meg, mint a németeket és a magyarokat”.³¹

Moson, Sopron, Vas és Zala vármegye, valamint a tervezett korridor etnikai összetételének, az egyes etnikumok térbeli elhelyezkedésének részletes elemzését Antonín Boháč egy további elaborátuma tartalmazta. Az elemzés Sopron vármegyével foglalkozó fejezete például a vármegye területén a Fertő-tó és Csepreg közötti vonalban adta meg a német és a magyar nyelvterület határát, azonban itt is, akárcsak a többi vármegye esetében elsősorban a horvát lakosság jelenlétét domborította ki. A horvát nyelvszigetekről elismerte, hogy azok nem Pannónia egykori szláv lakosságának, hanem a 16. század második felében ott megtelepülő horvátok utódai, jelentőségüket ugyanakkor azzal – a valóságnak nem teljesen megfelelő – állítással igyekezett növelni, hogy azok gyakorlatilag mindenütt elválasztják egymástól a német és a magyar nyelvterületet, s lényegében éket vernek a németek és a magyarok közé.

A vármegye területén két nagy horvát nyelvszigetet különböztetett meg: az egyik, 13 települést magában foglaló településcsoport a Fertő-tótól nyugatra, a másik, 14 településből álló pedig Soprontól délre található, amelyek között egy egykori nagyobb horvát településterület maradványaként két horvát falu biztosítja a kapcsolatot. Kiemelte, hogy a horvátlakta falvak tömbje egykor egészen Alsó-Ausztria határáig terjedt, ezek többségének elnémetesedésével két horvát falu elszakadt a horvát nyelvterülettől, a vármegye területén azonban 31 település továbbra is őrzi horvát jellegét.³²

A négy vármegye lakosságának összlétszámát az elaborátum a magyar népszámlálási statisztikák alapján 1 280 115-ben adta meg. Közülük 769 169 volt magyar, 282 215 német, 147 401 „szerbhorvát”, 72 412 szlovén, 1818 cseh és 1653 szlovák anyanyelvű. A korridor azonban a négy vármegye magyarlakta keleti területeinek egy részét nem foglalta volna magában, csakúgy, mint a csehszlovák állam szerves részének szánt pozsonyi hídfőt sem, s lehetségesnek tartotta az elaborátum bizonyos németlakta területek Német-Ausztriához csatolását is.

A 9487 km² kiterjedésű korridor lakosságának száma – a négy vármegye keleti részei és a pozsonyi hídfő területe nélkül – 780 958 lett volna, akik közül Boháčnak a hivatalos statisztikákon alapuló számításai szerint 304 740 (39 %) fő vallotta magát

³¹ AMZV, Mírová konference v Paříži a reparace 1918 – 1938 (=MKPR), k. 1., elab. č. 15.; magyar fordításban közli Simon (szerk.): i. m. 90–93.

³² AMZV, MKPR, k. 1., elab. č. 16.

magyar, 255 179 (32,7 %) német, 141 860 (18,2 %) szerb és horvát, kb. 72 400 (9,3 %) szlovén, 1700 (0,2 %) cseh és 942 (0,1 %) szlovák anyanyelvűnek. Az etnikai viszonyokat azonban Boháč szerint hívebben tükrözik a nyelvismereti adatok, a korridor lakosságának „valós” nemzetiségi összetételét ezért a következőképpen adta meg: 300 000 (38,4 %) német, 243 000 (31,1 %) délszláv, 215 000 (27,5 %) magyar, valamint 7500 (1 %) cseh és szlovák, ezek szerint tehát a szlávok tették volna ki a teljes lakosság közel egyharmadát.

Amint azt Boháč is hangsúlyozta, a korridor számára igényelt terület határai még nem voltak pontosan megállapítva, ezért az ismertetett adatokat egyelőre csupán ideigleneseknek és hozzávetőlegeseknek lehetett tekinteni. Az elemzés végéhez fűzött megjegyzése szerint ráadásul azt sem lehetett kizárni, hogy a horvát lakosságú Muraköz és a Mura szlovének által lakott bal partja nem a korridor, hanem egyenesen a délszláv állam része lesz, aminek következtében a korridor horvát lakosságának a száma 60 000-re, a szlávok aránya pedig 11–12 %-ra esne vissza.³³

A fent említett pozsonyi hídfő megszerzése a csehszlovák delegáció legfontosabb célkitűzései közé tartozott a békekonferencián. Amint azt már korábban említettük, a csehszlovák fél összességében három dunai hídfő – a pozsonyi, a komáromi és az esztergomi hídfőállás – kialakításával számolt. A csehszlovák szakértői gárdán belül a kezdetektől, tehát 1918 novemberétől egyetértés uralkodott abban, hogy a három hídfő egy Magyarország elleni háború esetén kiemelt stratégiai jelentőséggel bírna a csehszlovák állam számára. A hídfők legfőbb szorgalmazója Rudolf Kalhous alezredes, a csehszlovák delegáció katonai szakértője volt, aki több elemzést is készített a dunai határ és a hídfők stratégiai fontosságáról, miközben a leglényegesebbnek a pozsonyi hídfő megszerzését tartotta.³⁴

A pozsonyi hídfő határaival kapcsolatban – a korridorhoz hasonlóan – több alternatív javaslat született. Végül egy olyan, több osztrák települést is magában foglaló változat került a békekonferencia elé, amely a Pozsony és a Fertő-tó közötti területet teljes egészében csehszlovák uralom alá vonta volna. E tervszerint a hídfő határa az alsó-ausztriai Petronell mellett, a Dunánál kezdődött volna. Déli irányban haladva elérte volna a Lajta folyót és az osztrák–magyar határt, amelyet Bruck an der Leithánál átlépve ismét dél felé fordult volna, Sásony alatt elérve a Fertő-tavat, majd Gálos irányában egyenes vonalban átszelve azt, ezt követően pedig Barátudvar, Féltorony, Mosonszolnok és Feketeerdő községek alatt haladva a szigetközi Kisbodaktól keletre érte volna el ismét a Duna főágát.³⁵

A korridor stratégiai jelentőségéről 1919. január 30-án kidolgozott elemzés szerzője szintén a csehszlovák delegáció katonai szakértője, Rudolf Kalhous alezredes volt. Elemzése abból indult ki, hogy a szláv államok Balti- és Adriai-tenger közötti tömbjét Német-Ausztria és Magyarország a Duna és a Mura közötti területen megszakítja, ami e

³³ Uo.

³⁴ AMZV, PA, kn. 48., č. 4857; kn. 54., č. 5199; kn. 56., č. 5297; vö. *Hronský*: i. m. 118–119.

³⁵ AMZV, MKPR, k. 2., elab. č. 70.; *Raschhofer, Hermann* (Hrsg.): *Die tschechoslowakischen Denkschriften für die Friedenkonferenz von Paris 1919/1920*. Berlin, 1938. (Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht. Heft 24.) 176–177.

két állam számára egy katonai konfliktus esetén stratégiai előnyt biztosít. A szláv korridor a horvát nyelvszigetek segítségével gátat alkothatna az ellenséges törekvésekkel szemben, elszigetelné a magyarokat, s kelet felől fenyegetné Német-Ausztriát. A keskeny korridor Kalhous szerint katonailag ugyan védhetetlen, s nem lehet azzal számolni, hogy háború esetén megbízható kapocs maradna a csehszlovák és a délszláv állam között, birtoklása azonban békeidőkbén is nagy jelentőséggel bírna. A területén áthaladó közlekedési útvonalak nem lennének idegen ellenőrzés alatt, a két szláv állam számára így biztosítva lenne a hadianyag szabad cseréje és szállítása, mozgósítás esetén pedig a katonai erők átcsoportosítása.³⁶

Kalhous 1919. február 22-én *A Duna és a korridor stratégiai jelentősége* címmel egy újabb, terjedelmes elaborátumban összegezte a dunai határ, a három hídfő és a korridor stratégiai jelentőségéről írt korábbi elemzéseit. Az elaborátum részletes térképmellékletet is tartalmazott a dunai hídfőkről és a Kalhous által elképzelt, 150 km hosszú és átlagban 50 km széles korridorról. A térkép szerint a korridor északon a pozsonyi hídfővel lett volna határos, nyugati határát az osztrák–magyar határ, a délit Letenyéig a Mura alkotta volna. Mosonszentjánosnál kezdődő keleti határa Kapuvárt nyugat felől megkerülve, majd Szombathely, Körmend és Zalaegerszeg mellett keletre elhaladva Letenyétől északra érte volna el a Murát.³⁷

Az előbbtől némileg eltérően adta meg a korridor keleti határát a geográfus Viktor Dvorský. Az északkeleti határszakasz Dvorský szerint még megegyezett volna a Kalhous által megrajzolttal, vagyis a korridor határközései itt Boldogasszony, Mosonszentandrás, Mosontarcsa, Mosontétény, Valla, Pomogy, Hövej, Himod, Gyóró, Cirák, Dénesfa, Csánig, Répcelak és Nick lettek volna. Ettől kezdve azonban a határ a Rába folyását követte volna, majd Vasvártól nyugatra dél felé fordulva Felsőszemenyétől keletre érte volna el a Murát. Dvorský tehát a Rába folyó mentén Kalhousszal ellentétben kissé keletebbre, a déli szakaszon viszont nyugatabbra képzelte el a korridor határát, magyar kézen hagyva többek között Zalaegerszeg városát.³⁸

A békekonzferenciára való felkészüléssel megbízott hivatalhoz, majd pedig a csehszlovák békeküldöttséghez számos olyan tervezet is eljutott, amelyet különböző cseh intézmények, vagy közéleti személyiségek fogalmaztak meg a cseh, illetve csehszlovák állam határaival kapcsolatban. Ezek közül az egyik legextrémebb Hanuš Kuffner cseh hadtörténész, nyugalmazott osztrák–magyar katonatiszt nevéhez fűződik, aki Európa háború utáni átrendezésére vonatkozó javaslatát 1918 őszén *Náš stát a světový mír* (Államunk és a világbéke) címmel brosúra formájában is megjelentette.

A Párizsban tartózkodó csehszlovák küldöttség számára is megküldött, s a békekonzferencia résztvevői között szétosztott tervezet szerint a Berlintől Budapestig terjedő nagycseh államnak Regensburgtól egészen Budapestig uralnia kellene a Dunát. Ennek

³⁶ AMZV, PA, kn. 54., č. 5200

³⁷ AMZV, PA, kn. 54., č. 5199

³⁸ AMZV, PA, kn. 54., č. 5202

érdekében a Dunántúlon a cseh államhoz kell tartoznia Moson vármegye teljes területének, a Hanságnak, Komárom, Esztergom, valamint Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Duna jobb parti részének, Budát is beleértve. A cseh és a délszláv állam közötti kapcsolatot a részben cseh, részben délszláv igazgatás alatt álló Středomezí (Mittelmark) nevű „szabadállam” biztosítaná, amely magában foglalná a feldarabolt Ausztria megmaradt területeit Salzburggal, Linzcel és Béccsel, a Dunántúlon pedig a Mór – Székesfehérvár – Balaton – Nagykanizsa vonaltól nyugatra fekvő területeket.³⁹

A korridor kérdése a párizsi békekonferencián

A világháború lezárására és a békeszerződések kidolgozására hivatott békekonferencia ünnepélyes megnyitására 1919. január 18-án került sor Versailles-ban. A konferencia legfőbb szerve az öt győztes nagyhatalom – az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán – kormányfőiből és külügyminisztereiből álló Legfelsőbb Tanács volt. A Tízek Tanácsának is nevezett testületből azonban idővel kivált a Külügyminiszterek Tanácsa, a Legfelsőbb Tanács így – az európai ügyekben érdektelenséget mutató Japán képviselőjének távolmaradása miatt – Négyek Tanácsára szűkült.

A győztes államok közé sorolt Csehszlovákiának lehetősége nyílt megfogalmaznia és memorandumok formájában a békekonferencia elé terjeszteni a háború vesztes államaival szembeni igényeit, a csehszlovák delegáció vezetői pedig a Legfelsőbb Tanács előtt szóban is ismertethették a csehszlovák követeléseket. A csehszlovák küldöttség összességében 12 írásos memorandumot terjesztett a békekonferencia elé,⁴⁰ amelyek összeállítására már 1918 őszén Prágában megkezdődött, végleges formájukat azonban 1919 januárjában és februárjában nyerték el Párizsban.

A csehszlovák emlékiratok közül az egyik legfontosabb a Csehszlovák Köztársaság területi igényeit összefoglaló, hét fejezetből álló 2. számú memorandum volt. Az emlékirat emellett, hogy részletesen ismertette a csehszlovák területi követeléseket, amelyek szerint a csehszlovák államnak a Németország és Ausztria rovására kiegészítendő cseh történelmi tartományokból, valamint Magyarország szlovákok és ruszinok által lakott területeiből kell állnia, önálló fejezetet szentelt a csehszlovák és a délszláv állam közötti területi összeköttetést biztosítani hivatott korridor kérdésének is.

A memorandum *A csehszlovákok és a jugoszlávok szomszédsága* címet viselő ötödik fejezete történelmi, földrajzi és politikai érveket felsorakoztatva igyekezett alátámasztani a csehszlovák–délszláv korridor létrehozásának szükségességét. A történelminek szánt, azonban számos valótlanítást állító érvek szerint a németek és a magyarok mindig együtt akartak uralkodni a közép-európai szláv népek fölött. A magyarok segítségével tette lehetővé a németek számára a pángermán tervek megvalósítását, a Balkán

³⁹ Kuffner, Hanuš: *Náš stát a světový mír*. Praha, 1918; német fordításban I. Kuffner, Hanuš: *Unser Staat und der Weltfrieden*. Warnsdorf, 1922.

⁴⁰ *Dejmeck – Kolář* (k vydání přípr.): i. m. 26.; *Hronský*: i. m. 110.

megszerzését, a bolgárok és a szerbek szembefordítását, valamint a Konstantinápoly és a Perzsa-öböl irányában történő előretörést. A csehek és a délszlávok tíz évszázadon keresztül vívták nemzeti létükért folytatott küzdelmüket a több évszázados német–magyar szövetséggel szemben.

A németek és a magyarok mindenekelőtt az északi és a déli szlávok szétválasztását tartották szükségesnek. Csehország, Morvaország és Szlovákia szlávjai ennek ellenére a 13. századig a délszlávok szomszédjai voltak, akik Nyugat-Magyarországot, Karintiát, Krajnát, Stájerországot és Alsó-Ausztria egy részét lakták. A németek és a magyarok a 13. és 14. századra a csehszláv–jugoszláv szomszédságot heves harcok árán széttörték, a németeket és a magyarokat elválasztó szláv népesség azonban nem tűnt el teljes mértékben.

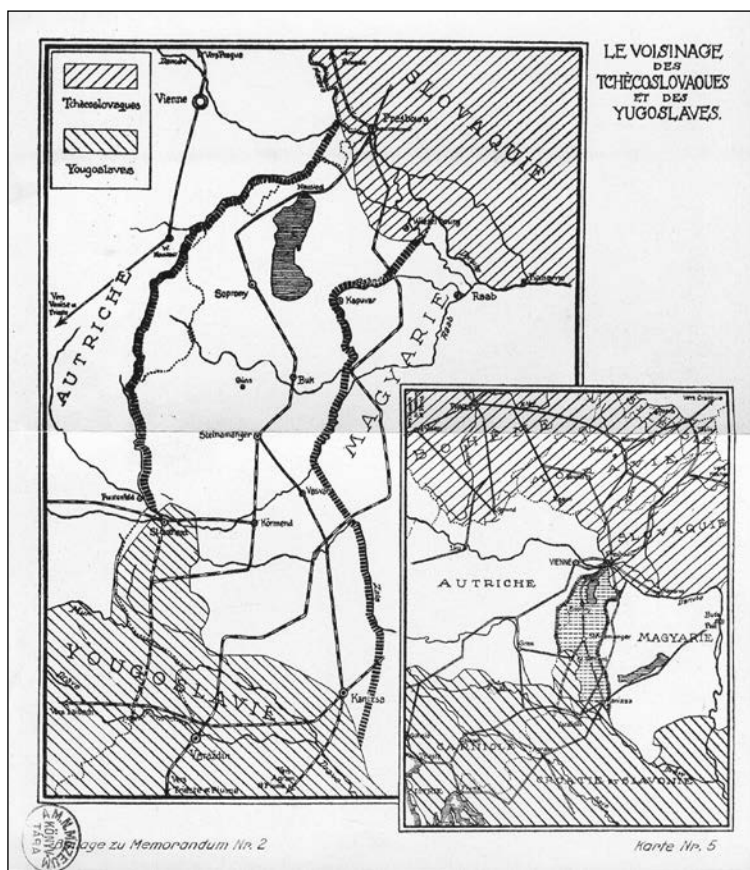
Magyarország nyugati határai mentén egy olyan, vegyes lakosságú, magyarok, németek, szlovákok (sic!) és délszlávok által lakott terület található, amely lakosságának 25–30 %-át az erőteljes magyar elnyomás ellenére szlávok alkotják. A korridor szempontjából számításba jövő, Pozsony, valamint a Mura és a Dráva közötti négy vármegyében található, a memorandum szerint 200 km hosszúságú terület 700 000 lakosa közül 200 000 jelenleg is szláv (horvát, szlovén és szlovák), 300 000 német, 200 000 pedig magyar. A csehszláv–jugoszláv szomszédság tehát megvalósítható lenne, ha a két északi vármegyét, azaz Mosont és Sopront a csehszlávok, a két délit, vagyis Vast és Zalát pedig a délszláv államhoz csatolnák.⁴¹

A memorandum utalt ugyan a korridorra szemben felhozható ellenérvekre, miszerint ellenkezik a nemzetiségi elvvel azáltal, hogy félmillió német és magyar kerülne a két szláv állam fennhatósága alá, s nem felel meg a stratégiai szempontoknak sem, mivel katonailag védhetetlen. Ezekkel szemben azonban leszögezte, hogy a nemzetiségi elv sehol sem érvényesülhet maradéktalanul, s ha „magasabb érdek” megköveteli, áldozatot kell hozni, ebben az esetben pedig a magasabb érdek a két szláv állam összekapcsolását indokolja. A stratégiai ellenérvekkel szemben azt hozta fel, hogy másutt is vannak mesterséges és nehezen védhető határok. A korridorra különben sem egy katonai invázió elleni védekezés céljából lenne szükség, hanem ellenkezőleg, egyedül a béke ügyét szolgálná és új politikai koncepciók felé nyitna utat.

A korridor legnagyobb hasznát az emlékirat abban jelölte meg, hogy elválasztaná egymástól a németeket és a magyarokat, megakadályozná a szlávok elnyomását, megkönnyítené a csehszlávok és a délszláv állam gazdasági együttműködését, a csehszlávok kijutását az Adria-tengerre, valamint kapcsolataik kiépítését Olaszországgal és a nyugattal. Lehetetlenné tenné a német gazdaság balkáni terjeszkedését, a németektől elszakított „demokratizált” magyarokat pedig rákényszerítené a csehszlávokhoz és a jugoszlávokhoz való közeledésre, megalapozva ezzel az új közép-európai békepolitikát.

A csehszlávok érvelés a korridor létrehozását igyekezett a nagyhatalmak érdekében megjeleníteni, leszögezve, hogy az nem helyi kérdés, nem félmillió német és magyar kérdése, hanem összeurópai kérdés. Véggökövetésként megismételte, hogy a tartós békén

⁴¹ *Raschhofer* (Hrsg.): i. m. 59–61.

4. kép. A békekonferencia elé terjesztett csehszlovák térkép a szláv korridorról⁴²

alapuló új közép-európai politikai rend megteremtése érdekében a németeket és a magyarokat el kell választani egymástól, a csehszlovákok és a délszlávok között helyre kell állítani az összeköttetést, ehhez pedig a négy nyugat-magyarországi vármegyét Csehszlovákiához és Jugoszláviához kell csatolni.⁴³

A memorandum a korridor határait nem részletezte, azokat az emlékirathoz csatolt térképmelléklet tartalmazta. Ez a korridort valamennyi korábbi csehszlovák tervezetnél, még a szakértői anyagokban felvázolt tervezetknél is szélesebbre szabta, így az mintegy 170 km hosszán és 60–75 km szélességben választotta volna el egymástól Ausztriát és Magyarországot. A korridornak a Morva folyó torkolatával szemben kezdődő nyugati határa nagyrészt a régi osztrák–magyar határt követve, de némi osztrák területeket is

⁴² Forrás: *Raschhofer* (Hrsg.): i. m. 5. sz. térkép

⁴³ Uo. 63–67.

magában foglalva, a délszláv államnak szánt Szentgotthárdtól északra érte volna el a jugoszláv határt. Keleti határa a pozsonyi hídfő részeként ábrázolt Magyaróvártól délkeletre, a Mosoni-Dunánál kezdődött,⁴⁴ majd a Rábca, a Répce és a Rába folyását követve Vasvárig nagyrészt megegyezett a Dvorský által megadott határvonallal. Vasvár magasságában azonban délkeleti irányba fordult, a Zala-könyöknél elérte a Zala folyót, majd Zalavár térségében elhagyta azt, s Nagykanizsát kelet felől megkerülve a Drávától északra érte el a délszláv állam határát.

A csehszlovák küldöttség 1919. február 5-én kapott rá lehetőséget, hogy a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa előtt szóban is előadja a csehszlovák igényeket. A Legfelsőbb Tanács ülésén a csehszlovák delegáció mindkét vezetője, Karel Kramář és Edvard Beneš is megjelent. A szóbeli ismertetést azonban nem Kramář miniszterelnök, hanem Beneš külügyminiszter tartotta, aki terjedelmes, több mint három órás expozéban foglalta össze kormánya álláspontját Csehszlovákia jövőendő határaival kapcsolatban. Ennek során kitért a korridor kérdésre is, amely elmondása szerint kiszabadítaná Csehszlovákiát a magyarok és a németek harapófogójából, megkönnyítené a kapcsolattartását Jugoszláviával és Olaszországgal, s kijárást biztosíthatna számára az Adriai-tengerre. A területet részben a magyarok, részben az osztrák-németek rovására jelölnék ki, felügyeletével pedig a csehszlovák és a délszláv államot bízhatnák meg, de új elemként jelent meg Beneš érvrendszerében a korridor esetleges népszövetségi felügyelet alá helyezésének a lehetősége is.⁴⁵

Beneš meghallgatását követően a Legfelsőbb Tanács úgy határozott, hogy a csehszlovák területi igények jogosultságának megvizsgálását egy szakértői bizottságra bízta. Így jött létre a Csehszlovák Ügyek Bizottsága, amelyben Nagy-Britanniát Joseph Cook és Harold Nicolson, Franciaországot Jules Cambon és Jules Laroche, Olaszországot Giuseppe Salvago-Raggi és Augusto Stranieri, az Egyesült Államokat pedig Charles Seymour, Archibald C. Coolidge és Allen W. Dulles képviselte. A Cambon által vezetett bizottság első ízben február 27-én ült össze, és március 26-ig, amikor Csehszlovákia határaitól kidolgozott jelentését a Legfelsőbb Tanács elé terjesztette, összesen tíz alkalommal ülésezett.⁴⁶

A bizottsági üléseken elsősorban a Csallóköz hovatarozása és a dunai határ kérdése váltott ki heves vitát a küldöttek között. A dunai határ elismertetése – számos egyéb stratégiai és gazdasági ok mellett – amiatt is kulcsfontosságú volt a csehszlovák küldöttség számára, mivel e nélkül esélye sem lehetett nemcsak a korridor, de még a dunai hídfők megszerzésére sem. A Csallóköz Csehszlovákiához csatolását ugyanakkor kezdetben csupán a francia delegáció támogatta, a brit, az amerikai és az olasz ezzel szemben a területet – szintiszta magyar jellege miatt – Magyarországnál kívánta hagyni. A csehszlovák-ma-

⁴⁴ Az egyes csehszlovák memorandumok, illetve azok térképmellékletei olykor ellentmondtak egymásnak. Amíg ugyanis a korridort ábrázoló térképen a pozsonyi hídfő nem ért el a Fertő-tóig, ugyanakkor magában foglalta Magyaróvárt, addig a Szlovákia tervezett határait leíró 5. számú memorandum és annak térképmelléklete szerint a hídfő a Fertő-tó északi partjáig terjedt, Magyaróvár azonban nem tartozott hozzá. (vö. *Raschhofer* [Hrsg.]: i. m. 176–177.)

⁴⁵ Beneš felszólalását közli *Gerő András* (összeáll.): *Sorsdöntések*. Budapest, 1989. 134–139.

⁴⁶ *Dejmek – Kolář* (k. vydání přípr.): i. m. 26.

gyar határ kijelölését a számos nézetkülönbség miatt már február 28-án, azaz a bizottság 2. ülésén egy albizottságra bízta, a határok tárgyalása így ezt követően két fórumon: a bizottsági és albizottsági üléseken párhuzamosan folytatódott.

Az albizottság március 4-i ülésére meghívták Beneš is, aki így ismét ismertethette Csehszlovákia területi igényeit, ezeken belül pedig a Csallóköz birtoklásának fontosságát a csehszlovák állam számára. Az albizottság végül március 7-re elfogadta, hogy a Csallóköz Csehszlovákiához tartozzon. Előbb a brit, majd hosszas egyeztetéseket követően az amerikai és az olasz delegáció is beadta a derekát, s annak fejében, hogy Sátoraljaújhely Magyarországnál maradjon, az Ipoly térségében pedig ne a folyótól délre, hanem az Ipoly folyása mentén legyen a határ, beleegyezett a Csallóköz Csehszlovákiához csatolásába.⁴⁷ Március 7-re tehát lényegében véglegesítették a csehszlovák–magyar államhatárt, amit a Morva és az Ipoly torkolata között végig a Duna sodorvonalában állapítottak meg.

A korridor kérdése a csehszlovák–magyar határ véglegesítését követően, a Csehszlovák Ügyek Bizottságának 1919. március 8-i ülésén került terítékre. Amint azonban az várható volt, ebben a kérdésben a csehszlovák küldöttségnek nem sikerült elnyernie a nagyhatalmak támogatását. A szláv folyosó tervének első számú ellenzője Olaszország volt, amely adriai és Duna-medencei terveinek akadályát látta a korridorban. A csehszlovák és a délszláv állam összekapcsolása egy közép-európai szláv tömb létrejöttét, a csehszlovákok adriai megjelenését, s az Olaszország fő ellenlábásának tekintett délszláv állam megerősödését eredményezhette volna. A szakirodalom jelenlegi ismeretei szerint olasz részről nem került sor szervezett béke-előkészítésre és a leendő határookra vonatkozó elemzések kidolgozására,⁴⁸ az azonban kétségtelen, hogy a korridor létrehozása szöges ellentétben állt az olasz érdekekkel. A kérdés felvetésével mindenesetre az addig lappangó nyugat-magyarországi határkérdés a békekonferencia napirendjére került, s annak része maradt a probléma lezárásig.⁴⁹

Az Egyesült Államokban a béke-előkészítés egy Wilson elnök által létrehozott bizottság, az Inquiry feladata volt. Charles Seymour, a bizottság osztrák-magyar szekciójának vezetője már 1918 április 1-jén elkészült elemzésében, részben gazdasági okokból, de legfőképpen azért, mivel sérti a nemzetiségi elvet, elutasította a szláv korridor tervét. Ez az álláspont bekerült abba az 1919. január 21-én összeállított kézikönyvbe is, amely az amerikai béke-delegáció területi kérdésekkel kapcsolatos álláspontját foglalta össze, s amely egyértelműen leszögezte, hogy a csehszlovák és a délszláv állam közötti korridor létrehozása „rossz döntés volna (...), mert azt a területet többségében magyarok lakják”.⁵⁰

A brit diplomácia a szláv folyosóban szintén egy közép-európai szláv tömb létrejöttének és a franciák térségbeli megerősödésének a veszélyét látta, ezért ugyancsak eluta-

⁴⁷ Az albizottság március 7-i ülésének jegyzőkönyvét közli *Ádám – Ormos* (összeáll. és szerk.): i. m. 177–182.

⁴⁸ *Juhász Balázs* (válog.): *Trianon és az olasz diplomácia. Dokumentumok a békeszerződés előkészítéséről 1919–1920.* Budapest, 2018. (Trianon-dokumentumok és -tanulmányok 1.) 20.

⁴⁹ *Tóth Imre*: *Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország Wilsontól Hitlerig.* Pécs, 2020.

⁵⁰ *Glant Tibor* (szerk.): *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918.* Források. Budapest, 2020. (Trianon-dokumentumok és -tanulmányok 5.) 143–148., 243.

sította a korridor tervét. A brit delegáció 1919. február 8-án véglegesített határjavaslatai – az amerikaiéhoz hasonlóan – a határ menti magyar többségű területek nagy részét Magyarországnál akarták hagyni, s nem tartalmazták a korridor létrehozásának a lehetőségét sem.⁵¹ A Foreign Office-nak a csehszlovák területi igényekre reagáló memoranduma a korridorral kapcsolatban leszögezte, hogy az „indokolatlan és kivitelezhetetlen”. Határozottan ellenezte a szláv folyosó létrehozását maga Lloyd George brit miniszterelnök is, aki emlékirataiban „szégyentelen és igazolhatatlan” indítványnak nevezte a korridor tervét.⁵²

A csehszlovák területi igényeket messzemenően támogató Franciaország ugyanakkor nem ellenezte volna a korridor kialakítását. Érdekei azt követelték, hogy egy Lengyelországból, Csehszlovákiából és Jugoszláviából álló „egészségügyi kordont” hozzon létre Németországgal szemben, ennek az életképességét pedig nyilván növelte volna a csehszlovák és a délszláv állam közötti területi összeköttetés megteremtése. A francia delegáció 1919. március 7-én véglegesített, Jules E. Pichon, a prágai Károly Egyetem egykori francia lektora által kidolgozott csehszlovák–magyar határjavaslata ezért támogatásáról biztosította az összes csehszlovák követelést, a korridor tervét is beleértve.⁵³

A Csehszlovák Ügyek Bizottságának egyik brit tagja, Harold Nicolson naplójában két esetet is megemlít, amikor a csehszlovák küldöttek megpróbálták őt meggyőzni a korridor létrehozásának szükségességéről. Beneš előbb 1919. január 16-án, tehát két nappal a békekonferencia megnyitása előtt ismertette vele Közép-Európa németek és oroszok nélküli újjászervezésére vonatkozó tervét, amikor is a csehszlovák és a délszláv állam közötti területi összeköttetés megteremtését a közép-európai stabilitás egyik alapfeltételének nevezte. A másik alkalom a bizottság első, február 27-i ülését követően volt, amikor Beneš és Kramár együttesen próbálta őt rábírní a csehszlovák igények, köztük a szláv folyosó tervének támogatására.⁵⁴

Nicolson ugyanakkor már január 29-én megbeszélést folytatott Major Johnsonnal, az amerikai delegáció földrajzi szakértőjével a csehszlovák területi követelésekről, amely során a korridorral kapcsolatban mindketten leszögezték, hogy az „teljességgel indokolatlan”.⁵⁵ Ugyanerre az álláspontra jutott február 6-án az amerikai Charles Seymourral folytatott megbeszélésekor, akivel egyetértettek abban, hogy a korridor semmivel sem igazolható, s azt határozottan el kell utasítani. Seymour a tervet a wilsoni elvekkel ellentétesnek, Nicolson pedig fantasztikusnak és a pánszláv törekvések megnyilvánulásának tartotta.⁵⁶

Edvard Beneš a Legfelsőbb Tanács előtti február 5-i meghallgatása során elkövette azt a hibát, hogy a csehszlovák területi igényeket olyan térképen mutatta be, amely Triestet és az Isztriai-félszigetet a délszláv állam részeként ábrázolta. Mindez nyilván to-

⁵¹ Falk: i. m. 58–59.; Hronský: i. m. 148.

⁵² Lloyd George, David: *Memoirs of the Peace Conference*. Vol. II. New York, 1972. 604., 611.

⁵³ Falk: i. m. 57–58.; Hronský: i. m. 148–149.

⁵⁴ Nicolson, Harold: *Peacemaking 1919*. London, 1933. 239., 273.

⁵⁵ Uo. 252.

⁵⁶ Falk: i. m. 67–68.

vább növelte az erős délszláv állam létrejöttében ellenérdekelt és a csehszlovákok adriai megjelenésétől tartó Olaszország korridorról kapcsolatos aggályait. Az ügyben a prágai olasz követ még Masaryk köztársasági elnöknel is tiltakozott, akivel közölte, hogy a Beneš expozéját hallgató Sidney Sonnino olasz külügyminisztert rendkívül kellemetlenül érintették a történetek.⁵⁷

Nagymértékben csökkentette a korridor-terv esélyét az is, hogy nem állt ki mellette kellő határozottsággal a másik érdekelt állam, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság delegációja sem. A délszláv állam Nikola Pasics miniszterelnök által vezetett békeküldöttsége 1919 januárjában eredetileg a korridort is igénylő memorandumtervezettel érkezett a békekonzferenciára. E szerint Jugoszlávia határa Magyarország nyugati határai mentén egészen a Fertő-tóig terjed, ahol Csehszlovákiával érintkezik, majd a Rába és a Zala folyókat követi a Balatonig, hogy onnan kissé délre lejtve Bajánál érje el a Dunát.⁵⁸ A délszláv delegáció etnográfiai-történelmi szakértői bizottságának vezetője, Jovan Cvijics még a délszláv népek északi néprajzi határait leíró propagandakiadványt is megjelentetett Párizsban, amelyhez a korridor megvalósíthatóságát demonstrálni hivatott térképet is mellékelte a terület etnikai viszonyairól.⁵⁹

A tervezet hivatalos benyújtására azonban végül mégsem került sor, mivel a délszláv delegáció a nagyhatalmak küldötteivel folytatott előzetes megbeszélései során meggyőződött arról, hogy a korridor tervét nem támogatják, annak keresztülvitelére így nem lenne esély. A délszláv küldöttség ezért 1919. február 6-án egy olyan, módosított memorandumot terjesztett a békekonzferencia elé, amely a korridor igényét már nem tartalmazta. A délszláv állam határa a végleges beadvány szerint a Mura folyó mentén, a Lendva torkolatánál fordult észak felé, a Kerka patak folyását követve Szentgotthárdtól keletre érte el a Rába folyót, majd a várost észak felől megkerülve haladt tovább az osztrák–magyar határig.⁶⁰ Ezzel egyúttal az is eldőlt, hogy a korridor kérdését a csehszlovák delegáció egyedül viszi a békekonzferencia elé.

A délszláv küldöttségen belül a korridor egyik legelkötelezettebb híve a horvát Josip Lakatoš, a zágrábi egyetem docense, a delegáció egyik szakértője volt. Mindemellett az ő nevéhez fűződik a korridor legmértéktartóbbnak tekinthető tervezete is.⁶¹ Az általa elképzelt korridor Magyaróvárnál kezdődő keleti határa, a Fertő-tó északi partja felé kanyarodva, magyar kézen hagyta a tó egész keleti partvidékét. Ezt követően Kőszeg és Szombathely között elhaladva, Körmendet nyugat felől megkerülve, majd a Lendva torkolatától északra kelet felé elkanyarodva a Mura folyó torkolata közelében érte el a délszláv állam határát. Lakatoš a terület lakosságának összlétszámát 325 181-ben adta meg,

⁵⁷ Šolle, Zdeněk: Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání v roce 1919. II. Praha, 1994. 185.

⁵⁸ Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918–1920. Budapest, 1983. 158.

⁵⁹ Cvijic, Jovan: Frontière septentrionale des Yougoslaves. Paris, 1919.

⁶⁰ Zsiga: i. m. 70–71.; a délszláv küldöttség memorandumát közli Ádám – Ormos (összeáll. és szerk.): i. m. 104–109.

⁶¹ Lakatoš, Joso: Jugoslavija u svjetlu statistike. Zagreb, 1919.

akik közül 148 168 (45,6 %) lett volna német, 104 374 (32,1 %) délszláv és mindössze 68 214 (21 %) magyar. Miután azonban Lakatošt 1919. március elején hazarendelték, a délszláv küldöttség végérvényesen ejtette a korridor tervét.⁶²

Ilyen előzmények után nem meglepő, hogy a korridor létrehozására vonatkozó csehszlovák indítványt a Csehszlovák Ügyek Bizottsága 1919. március 8-án különösebb vita nélkül elvetette. Elsőként a brit delegáció nevében Nicolson utasította el a csehszlovák és a délszláv állam közötti területi összeköttetést, majd Seymour jelentette be, hogy az amerikai küldöttség „elvileg ellenséges” a folyosó gondolatával szemben, ezt követően pedig természetesen az olasz Salvago-Raggi is a korridorral szemben foglalt állást. Legvégül a csehszlovák igényeket támogató, ám magára maradt francia Laroche is elvetette a csehszlovák követelést.⁶³

A Csehszlovák Ügyek Bizottsága ugyanakkor a csehszlovák és a délszláv állam közötti területi összeköttetés elutasításával párhuzamosan nyilatkozatban hívta fel a figyelmet a két ország közötti gazdasági kapcsolatok szavatolásának szükségességére. A kérdés a békekonzferencia Közlekedési Bizottsága elé került megvitatásra, amely április 7-én két vasútvonalon biztosította Csehszlovákia számára a szabad közlekedést az adriai kikötők felé. Az egyik a csehországi České Budějovicéből kiindulva Ausztrián keresztül vezetett Trieszt felé, a másik a Pozsony – Csorna – Nagykanizsa – Murakeresztúr – Pragerhof (Pragersko) – Fiume vasútvonal volt.⁶⁴

Jóllehet a Csehszlovák Ügyek Bizottsága 1919. március 8-án elutasította a korridorot, március 14-én pedig jóváhagyta az albizottság által megállapított csehszlovák–magyar országhatárt is,⁶⁵ a március 21-i magyarországi kommunista hatalomátvétel mégis alkalmat szolgáltatott a korridor kérdésének újbóli felvetésére. Erre az öt nagyhatalom két-két képviselőjéből, valamint szakértőkből álló Központi Területi Bizottság március 25-i ülésén került sor, amelyen André Tardieu, a bizottság francia elnöke a bolsevizmus veszélyére hivatkozva próbálta meg alátámasztani a korridor létjogosultságát. Kísérlete azonban a határozott amerikai és olasz ellenzés következtében meghiúsult, így a Központi Területi Bizottság szintén elvetette a korridor létrehozásának lehetőségét.⁶⁶

A Csehszlovák Ügyek Bizottsága a Csehszlovákia leendő határaitól kidolgozott jelentését március 26-án terjesztette a békekonzferencia Legfelsőbb Tanácsa elé. Ebben, miközben a csehszlovák követelések többségének eleget tett, a Morva és az Ipoly torkolata közötti szakaszon a Duna fő folyásának sodorvonalában állapította meg a csehszlovák–magyar határt, vagyis elutasította nem csak a korridorra, hanem a dunai hídfőkre, köztük

⁶² Falk: i. m. 67.; Čuček, Filip: K zgodovini češkoslovaško-jugoslovanskega koridorja (češko-slovenski zorni kot). Zgodovinski časopis, 70 (2016), 1–2. sz., 217., 220.

⁶³ A március 8-i ülés jegyzőkönyvét közli Ádám – Ormos (összeáll. és szerk.): i. m. 184–186.

⁶⁴ Schlag, Gerald: Aus Trümmern geboren... Burgenland 1918–1921. Eisenstadt, 2001. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 106.) 254–255.

⁶⁵ Ormos: Padovától... i. m. 200.

⁶⁶ Ormos Mária: Civitas Fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921. Győr, 1990. 27.

a Fertő-tóig terjedő pozsonyi hídfőre vonatkozó csehszlovák indítványt is.⁶⁷ A javasolt határvonalat május 8-án a Külügyminiszterek Tanácsa, majd május 12-én a Legfelsőbb Tanács is változtatás nélkül jóváhagyta.⁶⁸ A határvonal, amely a Duna jobb partját teljes egészében magyar kézen hagyta, így gyakorlatilag elfogadottnak volt tekinthető.

A Külügyminiszterek Tanácsa 1919. június 11-i ülésén ismertette a csehszlovák béke delegációval a Legfelsőbb Tanács által megállapított csehszlovák–magyar határt. Kramár és Beneš elfogadták a döntést, de két helyen kiigazítást kértek Csehszlovákia javára. Ezek egyike a pozsonyi hídfőre vonatkozott. Ebben azt kérték, hogy Pozsonnyal szemben, a Dunától délre biztosítsanak a csehszlovák állam számára egy kisebb hídfőállást, hogy ily módon ellensúlyozzák azokat a nehézségeket, amelyeket a város határmenti fekvése előidézhet. A Külügyminiszterek Tanácsa azonban az indítványt nem tartotta megalapozottnak, s másnap ismételtlen elutasította, hogy a csehszlovák állam területét a Dunától délre is kiterjesszék. Amint azt az indoklásában leszögezte: „e térségben a folyó a lehető legjobb határ a két part menti állam között”. A külügyminiszterek döntését június 12-én a Négyek Tanácsa is elfogadta.⁶⁹

Nyugat-Magyarország Ausztriának ítéltése és a korridor-terv végleges elvetése

1919 júniusában tehát reális esélye volt annak, hogy a békekonferencia elutasítja mind a korridorra, mind pedig a hídfőállásra vonatkozó csehszlovák tervet, s Pozsony térségében is a Duna fogja képezni a csehszlovák–magyar államhatárt. A csehszlovák küldöttség azonban ezek után sem adta fel ha nem is az egész korridor és hídfő, de legalább egy kisebb hídfőállás megszerzéséért folytatott küzdelmét, s igyekezetét végül is siker koronázta.

A csehszlovák igények újbóli felvetésére és részleges kielégítésére az osztrák békeszerződés és az osztrák–magyar határ vitája adott lehetőséget. Az osztrák politika már a Monarchia széthullásával párhuzamosan érdeklődni kezdett Nyugat-Magyarország iránt, s az osztrák ideiglenes alkotmányozó nemzetgyűlés Német-Ausztria határaitól elfogadott 1918. november 22-i államnyilatkozatában bejelentette igényét négy nyugat-magyarországi vármegye – Pozsony, Moson, Sopron és Vas vármegye – német településterületére is.⁷⁰ A területet az osztrákok a négy vármegye német neve (Preßburg, Wieselburg, Ödenburg, Eisenburg) után előbb Vierburgenlandnak, Pozsony kiesésével Dreiburgenlandnak, majd rövidítve Burgenlandnak kezdték nevezni.

Az osztrák fél 1919 júniusáig hivatalosan nem kérte a békekonferenciától az igényelt terület hovatarozásának megvizsgálását, a győztes nagyhatalmak képviselőinek azonban több fórumon is tudomására hozta a Magyarországgal szembeni területi igényét.

⁶⁷ Hronský: i. m. 161–162.

⁶⁸ Ormos: Padovától... i. m. 202–203.; Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. Budapest, 2001. 142–143.

⁶⁹ Gerő (összeáll.): i. m. 150–153.; Romsics: i. m. 149–150.

⁷⁰ Soós Katalin: Burgenland az európai politikában (1918–1921). Budapest, 1971. 11–12.

Az osztrák–magyar határ kérdése így nem is osztrák kezdeményezésre, hanem a Külügyminiszterek Tanácsának Magyarország határait rögzítő május 8-i ülésén Arthur James Balfour brit külügyminiszter felvetése nyomán került terítékre. A lezárt korridor-kérdés ismételt megnyitásától tartó Sidney Sonnino olasz külügyminiszter ugyan ellenezte Nyugat-Magyarország hovatartozásának felvetését, az ülés résztvevői azonban Robert Lansing amerikai külügyminiszter javaslatára végül megegyeztek egy, az osztrák–magyar határkérdés megvizsgálásával megbízott bizottság létrehozásában.⁷¹

Négy nappal később, május 12-én a Legfelsőbb Tanács ülésén maga Woodrow Wilson amerikai elnök is felvetette a kérdést, s emlékeztetett a vizsgálóbizottság felállításáról szóló határozatra. A Legfelsőbb Tanács ezek után úgy döntött, hogy az 1867-es osztrák–magyar határ fenntartását fogják javasolni azzal, hogy ha bármilyen nehézség támadna a kérdésben, vállalják a döntőbíráskodást.⁷² Az Ausztria számára június 2-án átnyújtott előzetes békeszerződés-feltételek így az osztrák–magyar határt a két állam 1867 óta fennálló határaiban állapították meg.⁷³

A Karl Renner kancellár által vezetett osztrák béke delegáció a békefeltételekre több jegyzékben válaszolt. Június 16-i jegyzékében történelmi, gazdasági és földrajzi érveket felsorakoztatva hivatalosan is bejelentette igényét Nyugat-Magyarország németek által lakott területeire, az igényelt terület hovatartozásának eldöntésére pedig népszavazás kiírását kérte a békekonferenciától. Az osztrák fél legfőbb érve a terület német etnikai jellege volt, emellett azonban hivatkozott a régió Bécs élelmiszerellátásában betöltött fontos szerepére, valamint a Magyarország felől fenyegető bolsevista veszélyre is.⁷⁴ Az osztrák igény a szláv korridor tervénél mérsékeltebb és etnikailag is megalapozottabb volt, s a Moson – Sopron – Kőszeg – Szentgotthárd vonaltól keletre húzta volna meg az új osztrák–magyar határt.⁷⁵

A Német-Ausztria Pozsony alatti megjelenésétől tartó, s az Adriára való kijutást veszélyeztetve látó csehszlovák küldöttség július 3-án jegyzékben tiltakozott Nyugat-Magyarország Ausztriához csatolása ellen. Edvard Beneš és Karel Kramář a Georges Clemenceau francia miniszterelnökhöz, a békekonferencia elnökéhez címzett jegyzékben emlékeztetett a csehszlovák korridor-javaslatra, miszerint a területet részben a csehszlovák, részben a délszláv állam kapja, vagy semlegesítsék és helyezték a Népszövetség ellenőrzése alá. Felhívták a figyelmet arra, hogy az igényelt terület átadásával Ausztriának osztrák kézre kerülne mindkét vasútvonal, amely Csehszlovákiát összeköti az Adriával, ez pedig veszélybe sodorhatná kijutását a tengerhez. Állításuk szerint Német-Ausztriának néprajzi alapon sincs több joga a területhez, mint Csehszlovákiának, mivel annak

⁷¹ Ormos: Padovától... i. m. 203.; Soós: i. m. 22.

⁷² Gerő (összeáll.): i. m. 142.

⁷³ Közli Bericht über die Tätigkeit der deutschösterreichischen Friedensdelegation in St. Germain-en-Laye. I. Band. Wien, 1919. 44–70.

⁷⁴ Soós: i. m. 22–23.; a jegyzéket közli Bericht über die Tätigkeit... i. m., 128–163.

⁷⁵ Vö. Romsics: i. m. 154.

lakossága egyharmad arányban oszlik meg a szlávok, a magyarok és a németek között.⁷⁶ Végül reményüket fejezték ki, hogy ha a békekonferencia az eredeti kívánságukat nem is teljesíti, azt a megoldást sem választja, hogy a területet Ausztriának vagy Magyarországnak ítéli, amivel nyilván a kérdéses terület semlegesítésének és népszövetségi ellenőrzés alá helyezésének a lehetőségére utaltak.⁷⁷

Ugyanezen a napon, július 3-án kezdte meg tevékenységét a Magyarországgal szembeni osztrák területi igény megvizsgálásával megbízott bizottság. Az André Tardieu által vezetett bizottság amerikai, brit és francia tagjai támogatták a határmódosítást, egyedül az olasz Luigi Vanutelli-Rey szólalt fel ellene, aki sürgősen tartotta újabb területek elcsatolását Magyarországtól. A bizottság végül hozzájárult az osztrák igények túlnyomó többségének teljesítéséhez, mindemellett azonban francia kezdeményezésre a csehszlovák delegációnak is sikerült két eredményt elérnie. Ezek egyike a vasútvonalakra vonatkozott, vagyis Magyarországnál hagyták az Oroszvár – Csorna vasútvonalat, így kívánva biztosítani, hogy Csehszlovákia kijutása az Adriára ne függjön kizárólag Ausztriától.

A csehszlovák delegáció másik, az előbbinél is jelentősebb sikerét az jelentette, hogy az Ausztria által igényelt terület egy részén mégis sikerült elérnie egy hídfőállás létrehozását. A bizottság ugyanis elfogadta azt a javaslatot, hogy Pozsonytól délre, a Duna jobb partján fekvő Pozsonyligetfalut és közvetlen környékét stratégiai jelentőségű vasútállomása miatt (itt volt a Pozsony – Zágráb és a Pozsony – Bécsújhely vasútvonalak találkozási pontja) ne csatolják Ausztriához, de ne hagyják Magyarországnál sem, hanem juttassák Csehszlovákiának. Ez ellen ismét a korridor gondolat burkolt megvalósításától tartó olasz delegáció emelte fel a szavát, s előbb Pozsonyligetfalu Magyarországnál hagyását, majd pedig a hídfő nemzetközi ellenőrzés alá helyezését javasolta. Miután a brit és az amerikai küldöttség a hídfő csehszlovák fennhatóság alatti semlegesítése mellett szállt síkra, meggyezni nem sikerült, s a végleges döntés a konferencia felsőbb szerveire maradt.⁷⁸

Az osztrák–magyar határ és a pozsonyi hídfő kérdésében a Legfelsőbb Tanács 1919. július 10–11-i ülései mondták ki a végső szót. Ausztria megkapta az igényelt terület nagy részét Sopronnal, de az Oroszvár – Csorna vasútvonal, az attól keletre fekvő Moson, továbbá Kőszeg és Szentgotthárd Magyarországnál maradhatott. Tekintettel az Ausztriának ítélt terület túlnyomóan német jellegére, a népszavazás megtartását sem tartották szükségesnek. Miután ekkorra az olasz küldöttség is beadta a derekát, a Legfelsőbb Tanács hozzájárult a Duna jobb parti csehszlovák hídfőállás létrehozásához azzal a megkötéssel, hogy az demilitarizált állapotban maradjon.⁷⁹ A Magyarországtól elcsatolt terület egy részén így végül mégis megvalósult a csehszlovák delegáció által igényelt pozsonyi hídfő, még ha nem is az eredetileg elképzelt, Fertő-tóig terjedő, hanem annál jóval kisebb területen.

⁷⁶ Ez az állítás tudatos ferdtítés, mivel ezek az arányok a csehszlovák fél által szorgalmazott korridorra, nem pedig az osztrákok által igényelt területre voltak érvényesek, amely lakosságának kétharmadát németek alkották.

⁷⁷ AMZV, PA, kn. 5., č. 379; *Falk*: i. m. 74–75.

⁷⁸ *Ormos*: *Civitas Fidelissima...* i. m. 30–34.; *Soós*: i. m. 24–25.

⁷⁹ *Falk*: i. m. 78–79.; *Romsics*: i. m. 156.

Ugyanezekben a napokban módosította a békekonferencia az 1919 tavaszán megállapított jugoszláv–magyar országhatárt is. A Román és Jugoszláv Ügyek Bizottsága március 18-án jóváhagyott, majd április 6-án a Legfelsőbb Tanács elé terjesztett javaslata még azt a véleményt fogalmazta meg, hogy a két ország határa a Dunántúlon a Dráva fő ágának sodorvonalát, majd a Mura torkolatától kezdődően a Mura sodorvonalát kövesse az osztrák határig. Tehát amíg a bizottság a túlnyomórészt horvát lakosságú Muraközt a délszláv államnak ítélte, a Szentgotthárd és a Mura közötti ún. Vendvidéket Magyarországnál hagyta.⁸⁰

A javaslatot május 8-án a Külügyminiszterek Tanácsa, majd május 12-én a Legfelsőbb Tanács is vita nélkül elfogadta. A megállapított határral elégedetlen délszláv delegáció azonban ezt követően május és június folyamán több memorandumban kérte a Vendvidék, valamint a Drávaköz és Baja környékének Jugoszláviához csatolását, s törekvését végül részleges siker koronázta. A Legfelsőbb Tanács amellet, hogy a délszláv államnak ítélte a Drávaközt, július 9-én előzetes, majd augusztus 1-én végleges döntést hozott egy, a Murától északra fekvő terület Jugoszláviához csatolásáról.⁸¹ A csaknem Szentgotthárdig felnyúló, háromszög alakú terület a későbbiekben a Muramellék, majd Muravidék megnevezést kapta.

A csehszlovák és a délszláv államot összekötni hivatott korridor helyett tehát végül mindkét államnak egy-egy kisebb területet sikerült megszereznie, anélkül, hogy a kettőt bármiféle folyosóval összekötötték volna: Pozsonyligetfalu, illetve a pozsonyi hídfő a csehszlovák, a Muravidék a délszláv állam része lett. Az is tény ugyanakkor, hogy a békekonferencia elé terjesztett 2. számú csehszlovák memorandum már egyiket sem a korridor, hanem a csehszlovák, illetve a délszláv állam szerves részeként kezelte. A két terület elfoglalására a magyar tanácskormány bukását követő zavaros nyugat-magyarországi helyzetet kihasználva került sor. A Muravidék jugoszláv katonai megszállása 1919. augusztus 12-én kezdődött, s pár napon belül be is befejeződött. Csaknem ezzel egy időben ment végbe a pozsonyi hídfő csehszlovák birtokbevétele, amely augusztus 14-nek hajnalán egy gyors katonai rajtaütéssel néhány óra leforgása alatt megtörtént.⁸² A csehszlovák állam Adriára való kijutását az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés garantálta. Magyarországnak a békeszerződés 306. cikkelyében egyrészt a Sopron – Szombathely – Murakeresztúr, másrészt a Hegyeshalom – Csorna – Hegyfalú – Zalabér – Zalaszentiván – Murakeresztúr vonalon biztosítania kellett a csehszlovák vonatok szabad áthaladását Pozsonyból Fiuméba.⁸³

⁸⁰ Ádám – Ormos (összeáll. és szerk.): i. m. 214., 270.

⁸¹ Romsics: i. m. 156–157.; a magyar–jugoszláv határ megállapítására részletesebben l. Hornyák Árpád: A magyar–jugoszláv határ megvonása. A magyar határral kapcsolatos jugoszláv politika 1918–1921 között. In: Pontes. A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve 3. Pécs, 2020. 153–170.

⁸² A Muravidék Jugoszláviához, illetve a pozsonyi hídfő Csehszlovákiához csatolására bővebben l. Zsiga: i. m. 76.; Fogarassy: i. m. 42–51.

⁸³ Gerő (összeáll.): i. m. 242–243.

A békekonferencia 1919. júliusi döntései, a nyugat-magyarországi területsáv Ausztriának ítéltése egyben a korridor-terv végleges elvetését is jelentette. Mindez ugyanakkor nem akadályozta a csehszlovák és a délszláv politikai és katonai köröket abban, hogy alkalmanként ismét fontolóra vegyék a térség akár katonai akcióval történő birtokbavételének lehetőségét. Csehszlovák részről már 1919 nyarán, a magyar Vörös Hadsereg északi hadjárata során felmerült a tervezett korridor területének közös csehszlovák–délszláv megszállása. Amint azt a belgrádi csehszlovák követ június 10-i jelentése megfogalmazta, „tán ez az utolsó lehetőség a korridor létrehozására”.⁸⁴ A nagyhatalmak hozzájárulásának hiánya és a tanácskormány bukása azonban végül elejét vette a tervezett katonai fellépésnek.

A későbbiekben az Ausztriának ítélt terület átadásának elhúzódása, a nyugat-magyarországi felkelés és IV. Károly restaurációs kísérletei szolgáltattak alkalmat a korridorral kapcsolatos elképzelések újbóli felelevenítésére. A csehszlovák és a délszláv kormány IV. Károly első visszatérési kísérletekor, 1921 márciusában egy ultimátumot is megfogalmazott, amelyben Nyugat-Magyarország megszállásával fenyegetőzött, az ultimátum átadására azonban a nagyhatalmak közbelépése nyomán végül nem került sor. A második puccskísérletkor, 1921 októberében Prága és Belgrád ismét elővette a tervet, azt azonban a nagyhatalmak újból elvetették.⁸⁵ Az időről-időre felmerülő korridor-tervek ezzel 1921 végére végérvényesen lekerültek a napirendről.

⁸⁴ *Dejmké – Kolář* (k vydání přípr.): i. m. 356–357.; *Simon* (szerk.): i. m. 167.

⁸⁵ *Ormos: Civitas Fidelissima...* i. m. 169–174.; *Kolnhofér*: i. m. 271–272.; *Tóth*: i. m. 105–107.

A felkelés kitörése

Nyugat-Magyarország területét a Saint-Germainben 1919. szeptember 10-én megkötött béke népszavazás nélkül Ausztriának ítélte. Moson, Sopron és Vas megyék nyugati részeinek átadása az 1920. június 4-én megkötött Trianoni békében is változatlanul szerepelt.¹ Így amikor november 13-án a nemzetgyűlés ratifikálta a békeszerződést, az akkor regnáló gróf Teleki Pál kormányának szembe kellett néznie az átadás közelgő problémájával. A kabinet tisztában volt vele, hogy nem szegülhet ellen az antant akaratának. De úgy gondolták, hogy egy Nyugat-Magyarországon élő politikus vagy katona megszervezheti az ellenállást. Ennek megindulása a kormány számára olyan helyzetet teremtene, ami által azt mondhatja az antantnak, hogy nem verheti le a felkelést, mert az emberek az érzelmeik miatt támadtak a döntés ellen, hiszen nem szeretnének Ausztriához csatlakozni. A mozgalom megindításának érdekében egy helyi érdekeltséggel bíró személyt terveztek kinevezni kormánybiztosnak, Sopron, Moson és Vas vármegyék területére. Mivel az illető nemcsak az elszakítandó területekre, hanem az egész vármegyékbe lenne kinevezve, ezáltal a kormány bizonyítja, hogy a kijelölt demarkációs vonalat nem fogadja el. A Teleki-kormány erre a pozícióra gróf Sigray Antalt találta a legalkalmasabbnak. Sigray óhaja az volt, hogy Nyugat-Magyarország katonai parancsnokává báró Lehár Antal ezredest nevezzék ki.² Teleki a januári kormányülésen félreérthetetlen utalást tett rá, hogy ha a lakosság kezdene ellenállásba, azt „hiba volna megakadályozni”.³ Sigray gróf az említett területen már 1919-ben is betöltötte a kormánybiztosi pozíciót, de a következő év elején lemondott, ennek ellenére még tovább vitte a helyi ügyeket.⁴

A terület átadása miatt gróf Ráday Gedeon belügyminiszter parancsára az első két csendőrtartalék-zászlóalj 1921. augusztus 10-én útnak indították Szombathelyre. A zászlóaljparancsnokok a szükséges utasításokat szóban kapták meg. Az irányítást Belitska Sándor honvédelmi miniszter hajtotta végre. A zászlóaljak által ellátott szolgálat átvételéről a budapesti körletparancsnokság gondoskodott.⁵

A két csendőralakulatnak rendfenntartó feladatai voltak. Sigray kormánybiztos úgy ítélte meg, hogy sok különféle emberrel nehéz rendet tartani Nyugat-Magyarországon.

¹ *Ormos Mária*: Civitas fidelissima. Szekszárd, 1999. (Továbbiakban: *Ormos* 1999.) 38.

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Továbbiakban: MNL OL) K 27. 1920. november 13.

³ *Tóth Imre*: Két Anschluss között. Pécs, 2020. 56.

⁴ MNL OL K 27. 1920. január 3.

⁵ Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Levéltára II. 1589. Szegedi Vadászzászlóalj (Továbbiakban: HL SZVZ) 122. doboz, a belügyminiszter 1787/res.1921. számú telefonrendelete a csendőrfelügyelőségnek.

Ezért csendőrséget kért a miniszterelnöktől erre a feladatra. Gróf Bethlen István pedig Prónay Pál alezredes és Ostenburg-Moravek Gyula őrnagy csapatait ajánlotta fel. Sigray gróf ezt azzal a feltétellel fogadta el, hogy a két zászlóalj közvetlenül neki lesz alárendelve.⁶ Az I. csendőrtartalék-zászlóalj élén időközben változás állt be. Ranzenberger Viktor százados vette át az egység vezetését, miután Prónayt fegyelmi okok miatt nyugállományba helyezték. Prónay Pál 1919-ben még Horthy Miklós fővezér legmegbízhatóbb emberei közé tartozott. A fővárosi bevonulás után viszont zászlóalja súlyos atrocitásokat követett el, akadályozva a konszolidáció kibontakozását. Prónay alezredes fokozatosan eltávolodott Horthytól és a kormánytól. Az 1921 tavaszán kormányra kerülő Bethlen tervbe vette Prónay nyugdíjazását. A szabad királyválasztó kormányzat azért sem bízott benne, mert az alezredes Zita királyné udvarhölgyét, Pálffy-Daum Aimeé-t vette feleségül. Ezzel a lépéssel Prónay a legitimistákhoz közeledett. Az alezredes hivatalosan 1921. szeptember 1-jén távozott a hadseregből.⁷

A kérdéses terület átadására irányuló tervezetet a honvédelmi minisztérium már 1921 tavaszára kidolgozta. Ez alapján a katonai kiürítés hét napot, a polgári szervek távozása három hetet vehetett volna igénybe.⁸ A kiürítést három lépcsőfokban kívánták végrehajtani. Ezért nyugatról keletre A, B és C jelű zónákat hoztak létre, amiket keletről az ugyanilyen jellel ellátott vonalak határoltak. Tehát a C vonal a Trianoni határt jelentette. A Nyugat-Magyarország kiürítésére vonatkozó utasításokat, a Vas vármegyei csendőrparancsnokság adta ki az alárendelt szerveknek augusztus 18-án, a szombathelyi körletparancsnokság és a kerületi parancsnokság rendeleteinek megfelelően. A végrehajtás tekintetében szükséges egységes szempontok alapján, a területen tartózkodó összes fegyveres erő, csendőrség, rendőrség, pénzügyőrség, vámőrség, a katonai parancsnokságoknak lettek alárendelve. Ezért minden intézkedést a katonai parancsnoksággal teljes egyetértésben hoztak meg. A kivonulás megkezdésének napját később hozták nyilvánosságra. A járások összes alosztályai biztosított menetelakulatokban, a járásparancsnokok vezetésével vonultak, felkészülve az esetleges támadásokra, vagy a helyi lakosság atrocitásaira. A visszavonulás útvonalát minden járásban pontosan meghatározták. Parancsba adták a csapatoknak, hogy az erőszakoskodást és a kíméletlenséget mindenképpen kerüljék. A lakosságtól mindenhol búcsút kellett venni, istentiszteletek tartásával és a visszatérés reményének hangsúlyozásával. Az új vámvonaltól keletre az államrendőrség és a vámőrség ismét az elöljárói parancsnoksága alá került, miután az átvonulás idejére a csendőrség felügyelete alatt álltak A szövetségközi bizottság a leendő osztrák és a magyar határ között egy semleges zónát hozott létre, valójában ez volt a C zóna, melyet nyugatról az osztrák B vonal, keletről pedig a magyar C vonal határolt.⁹

⁶ Budapest Főváros Levéltára B.XI. 7735/1928. Prónay Pál és Ranzenberger Viktor pere (Továbbiakban: BFL Prónay–Ranzenberger-per 130–131.

⁷ Rendeleti közlöny 42. szám; Politikátörténeti Intézet Levéltára VI.973. Prónay Pál naplója III. rész (Továbbiakban: PIL Prónay III.) 515.

⁸ MNL OL K 27. 1921. április 8.

⁹ HL SZVZ. 122. Magyar királyi Vas vármegyei csendőrparancsnokság 123/1921. előintézkedés Nyugat-Magyarország személyi kiürítésére.

Prónay Pál alezredes (Forrás: Wikimedia)

Komoly gondot jelentett azonban a kormánytól független irredenta csoportok törekvése, ami az átadás teljes megakadályozására irányult. A felkelés már augusztus 27-én az első ágfalvai csatával megindult. A kegyvesztett Prónay alezredes, nem hitte igazán ennek az országrésznek az elvesztését. Akkor győződött meg a reális veszélyről, amikor a Thurner Mihály polgármester vezette soproni küldöttség 1921 nyarán a budapesti Nádor laktanyában meglátogatta és arra kérte, hogy legalább városukat próbálja megmenteni az átadástól.¹⁰ Valójában báró Lehár Antal ezredes is azt sugallta neki, hogy azért nem tesz semmit a nyugati részek elszakítása ellen, mert az ügysem fog megtörténni, hiszen a propaganda a térségben erősen osztrákellenes. A bárónak végül nem lett igaza. A két tisztt, annak ellenére, hogy mindketten legitimista álláspontot képviseltek, nem volt jó viszonyban egymással, kapcsolatuk azonban a további eseményeket is meghatározta. Miután az átadás reális veszéllyé vált, az alezredes Bónis Lajos és társai segítségével felkelőket toborzott, akiket a Fürstenfeldből 1920 nyarán ellopott fegyverekkel ellátva nyugatra csempéztet. A toborzott csapatok parancsot kaptak a magyar kormány által kiűrt területekre való betörésre és az oda bevonuló osztrák egységek kiverésére.¹¹

A magyar kormány igyekezett kezében tartani a nyugat-magyarországi eseményeket. Valójában finanszírozták a felkelők nagy részét. Így adandó alkalommal a pénz megvonása után könnyen leszerelhetők a megmozdulást. Bánffy úgy látta, hogy a két nyugatra

¹⁰ PIL Prónay II. 489-491.

¹¹ PIL Prónay III. 7-8.

küldött vadászászlóalj engedelmessé válni a kormánynak, de ez nem így történt és a felkelőkkel is problémák adódtak. Hiszen több felkelő csapat a kormánytól függetlenül önkéntesen alakult, és ezeket Bethlen nem tudta a fennhatósága alá vonni.¹²

Közben a Ranzenberger Viktor százados által vezetett I. csendőrtartalék-zászlóalj megkezdte az átadandó terület kiürítését és az A vonalra vonult vissza, várva az újabb parancsokat.¹³ Mivel az egység emberei sem akarták elveszíteni Nyugat-Magyarországot, ezért sokan átmentek közülük a felkelők közé. Ennek ellenére a kormány parancsait is teljesíteniük kellett, hiszen az átadást lebonyolító csendőralakulat voltak, ami a szombathelyi körletparancsnokságnak volt alárendelve.

Az előljáró parancsnokság hivatalos álláspontja szerint, az A vonal és az új vámvonal között különböző alakulatok szervezkedtek, működtek, melyeknek a tevékenysége hazafias célok elérésére irányult, de felelősségteljes vezetés híján, az általuk képviselt eszmének többet ártottak, mint amennyit használtak. Magatartásukkal valójában a kormány munkáját veszélyeztették. Ezért ezeket az alakulatokat ebben a térségben azonnal le kellett fegyverezni, tagjait pedig internálták. Az A vonal és az új vámhatár között található, a zászlóalj mögötti területen a „felelőtlen elemektől” való megtisztítás céljából az embereit Ranzenberger százados a következőképpen osztotta be. Az I. alvédő szakasz Czirfusz Ferenc főhadnagy parancsnoksága alatt 15 főből állt és a Szalónak–Bosok út kétoldalán fekvő falvakat ellenőrizte. A II. alvédő szakasz Fallböck Zoltán főhadnagy vezetésével szintén 15 emberből állt. Itt tartózkodott 2 lovas, Fáber Rudolf főhadnagy és a zászlóaljkürtös. Ez az egység Nagyszentmihály, Inczéd és Csajta környékét vigyázta.¹⁴ A III. alvédő szakasz Dietrich Walter alhadnagy irányításával Sárosszék¹⁵ és Pinkaóvár környékén tartózkodott. A parancs szerint minden felkelőt le kellett tartóztatni és Nagyszentmihályra bekísérni.¹⁶ Az előljáróság tehát éppen azt az alakulatot utasította a felkelők elfogására, ami leginkább támogatta a mozgalmat.

De a másik kiküldött zászlóalj is így cselekedett. Ostenburg őrnagy állítása szerint elindult Ágfalva felé, hogy megfékezze a felkelőket és az osztrák csendőrséggel karöltve helyreállítsa a rendet. Ott azonban már csak az inszurgenseket találta, mert az osztrákok elmenekültek. Ezután Ostenburg, Sopront és környékét csapataival biztosította. Erről az eseményről Sigray kormánybiztos, aki fontos szerepet játszott a nyugati események alakításában, szeptember 8-án Sopronban jelentést kapott Ostenburgtól, amit elküldött a kormánynak.¹⁷ Valójában ez a régió maradt a népszavazás következményeként magyar terület. A Ranzenberger által vezetett csendőrzászlóalj székhelye eredetileg Nagyszentmihály, Ostenburg pedig Sopron volt.

¹² Ormos 1999. 74.

¹³ HL SZVZ. 122. Jelentés a magyar királyi szombathelyi csendőrkörületi parancsnokságnak Kt.1040/1921.

¹⁴ Ma: Großpetersdorf, Dürnbach, Schachendorf.

¹⁵ Ma: Kotezicken, (Mischendorf része, Ausztria).

¹⁶ HL SZVZ. 122. a védőszakasz parancsnokság jelentése Kt. 163/1921.

¹⁷ Nemzetgyűlési napló 1922. január 19. 261.

A nagyhatalmak döntése szerint Nyugat-Magyarország átadása előtt két nappal a délszláv államnak ki kellett volna ürítenie a megszállt főleg Baranya megyei területeket. Azonban a térséget a szerbek a megadott időpontra nem hagyták el. A megállapodásokat nem teljesítették és az átadási jegyzőkönyv aláírását is megtagadták.¹⁸

Prónay alezredes a felkelők élén

A kormány által félreállított Prónay szeptember elején úgy döntött, hogy nyugatra megy és átveszi a felkelők felett az irányítást. Az alezredes feleségével együtt szeptember 6-án este érkezett Sopronba. Mielőtt cselekedett, először Sigray kormánybiztossal, Ostenburggal és Friedrich Istvánnal tárgyalt. Az egykori miniszterelnök, Friedrich, Ostenburghoz hasonlóan legitimista volt, ezért támogatta a király trónfoglaló akcióját. Az osztrák monarchista erőkkel jó kapcsolatot szeretett volna ápolni, mert a csehek elleni közös fellépést akarta megalapozni.

Ranzenberger úgy emlékezett, hogy a levelet, amiben Prónayt a parancsnokság átvételére kérte, szeptember 9. táján írta. Valójában ennek korábban kellett keletkeznie, hiszen az alezredes 6-án már Sopronban volt. Prónay és a fiatal tisztek pár hét múlva keletkező konfliktusában rendkívül fontos kérdés volt az alezredes érkezésének ideje, amit az ellenlábasai igyekeztek minél későbbi időpontra tolni mondván, hogy mire a parancsnok megérkezett, a felkelő hadsereg már meg volt szervezve. Így próbálták az ellenfelei Prónay érdemeit kisebbíteni. Mindenesetre Ranzenberger százados azt állította, hogy szeptember elején Taby Árpád és Molnár Endre főhadnagyok csapatai már fenn álltak.¹⁹ Molnár úgy emlékezett, hogy amikor Prónay kijött, már minden el volt rendezve.²⁰ Taby főhadnagy szintén tévesen, Prónay nyugatra jövetelét szeptember 13. utáni terminusra teszi.²¹

A Nagyszentmihályon tartózkodó I. csendőrtartalék-zászlóalj tisztjei, az odaérkező Takátsy Gyula századostól értesültek felfüggesztett parancsnokuk Sopronba érkezéséről. Ranzenberger százados és Laczkovics László főhadnagy autóba ültek és lejelentkeztek Prónaynál. A százados most már személyesen is előadhatta aggályait, amely szerint a zászlóaljban nincs fegyelem, a szakaszparancsnokok egymással torzsalkodnak. Ranzenberger kérte Prónayt, hogy vegye át a felkelő csapatok felett a parancsnokságot. Az alezredes a jelentésből leszűrte, hogy a helyettesének nyakára nőttek a fiatal tisztek. Valójában ebből a beszélgetésből az tűnik ki, hogy az átadásért felelős zászlóalj parancsnokságának átvétele, egyet jelentett a felkelő csapatok irányításával. Prónay, mielőtt végképp eldöntötte volna, hogy mit tesz, a felesége véleményét is kikérte, mert attól tartott, hogy az osztrák kommunisták, vagy a szociáldemokrata kormányzat elhurcolja majd a Graz melletti Stübingben

¹⁸ MNL OL K27. 1921. augusztus 28.

¹⁹ BFL Prónay–Ranzenberger-per 412.

²⁰ BFL Prónay–Ranzenberger-per 200.

²¹ BFL Prónay–Ranzenberger-per 411.

elő anyósát, ha a szabadcsapatokat ellenük vezeti.²² Taby, Prónayval egybehangzóan állította, hogy az alezredes a parancsnokság átvételét a felesége, valamint Ostenburg őrnagy véleményétől tette függővé.²³

Prónay a szeptember 8-án, Nagyszentmihályon kibocsátott napiparancsában hirdette ki a főparancsnokság átvételét, miután már mindenben megegyezett Sigrayékkal és tárgyalt Ranzenbergerrel, Hír Györgyvel, valamint Bónissal. A kormánybiztos ígéretet tett, ami szerint a mozgalmat titokban anyagilag támogatni fogja. A parancsnok először a szétválást szerette volna megszüntetni, ami a zászlóalj századparancsnokai, valamint a felkelő vezérek között is fenn állt. A géppuskásszázad parancsnoka, Taby Árpád főhadnagy és az egyik századparancsnok, Molnár Endre főhadnagy viszonya rendkívüli módon elmérgesedett, sőt Taby, magával Ranzenberger parancsnokkal is konfliktusba került. Prónay kihallgatása alkalmával a renitens főhadnagynak meg kellett követni Ranzenbergert, sőt az alezredes megfenyegette a fiatal tisztet, hogy amennyiben továbbra is így viselkedik, nem számít rá felkelő alvezérként, hanem visszarendeli szolgálattételre a zászlóaljhoz. Ugyancsak feszültté vált a viszony Ranzenberger, Hír, Budaházy Miklós és Héjjas Iván között is, mivel az utóbbi három felkelővezér, nem akarta elismerni parancsnokának az előbbi tisztet. Ráadásul Prónay szerint Héjjas a főparancsnoki pozícióra pályázott, de ebben a törekvésében a többiek nem támogatták.²⁴

A vezetők között zajló konfliktus mellett nehezítette a mozgalom irányítását, hogy az összeköttetés a felkelés területén nagyon nehezen működött, mert sürgöny és telefon felszerelés nem volt a parancsnokságok között. Ilyen jellegű kapcsolat az északi seregek parancsnokságaival csak Szombathelyen keresztül volt lehetséges, de ez is nagyrészt a hivatalos közegek jóindulatától függött.²⁵ Ráadásul a térségben tartózkodó antant megbízottaknak hamar feltűnt, hogy a zászlóalj tisztjei részt vesznek a felkelésben. Ezért Prónay éjjel, titokban hívta össze az embereit, hogy a további teendőket megbeszélje velük. Ezekre az összejövetelekre általában a gyepüfüzesi²⁶ Erdődy kastélyban került sor. A parancsnok utasította az embereit a titoktartásra, valamint álnevek használatára kötelezte őket,²⁷ ezáltal igyekezett kiküszöbölni, hogy az antant tisztek felfigyeljenek a felkelők között harcoló csendőrtartalék-zászlóalj katonáira. Maga a fővezér, Liszt Ferenc szülőfalujáról, egy főleg horvátok lakta településről, a Doborján nevet vette fel.²⁸ Ezek az emberek egyre lelkesebbek voltak és akár a nemzeti hadseregbeli rangjukról is lemondtak volna, hogy a felkelésben részt vehessenek. Prónay a zászlóaljból kiválogatta azokat az embereket, akiket a felkelés bal szárnyát a délszláv határig megerősítette. Székhelyét áttette Felsőőrre,

²² PIL Prónay III. 17–18.

²³ BFL Prónay–Ranzenberger-per 411.

²⁴ PIL Prónay III. 18–20.

²⁵ PIL Prónay III. 20.

²⁶ Ma: Kohfidisch.

²⁷ Taby a Róth, Molnár a Müller nevet viselte a felkelők táborában.

²⁸ PIL Prónay III. 72.: Máriássy Félix 1969-ben készült *Imposztorok* című filmjében is a Doborján Pál nevet viseli Prónay.

segédtisztnak pedig Cicatricis Miklós főhadnagyot vette maga mellé, aki a zászlóaljnál is ezt a feladatot látta el.²⁹

Az újdonsült főparancsnok, a szabadcsapatokat a 200 kilométeres határszakaszon négy hadseregre osztotta. Délen, a balszárnyon, azaz a délszláv határ szomszédságában, kezdetben Förster Lajos kunszentmiklósi fősoldgabíró, tartalékos főhadnagy parancsnokolt. Ezt a csapatot Molnár Endre főhadnagy zászlóaljbeli legénységével erősítették meg. Miután Försternek betegsége miatt haza kellett utaznia, az összes térségben kóválygó gazdátlan felkelők felett Molnár főhadnagy vette át a parancsnokságot. Ez a csapat alkotta a III. hadsereget, ami a délszláv határtól Szentelekig³⁰ uralta a felkelők által megszállt területet. Prónay, aki később csalódott Molnárban, jobban örült volna, ha Förster marad a parancsnok. Ennek az egységnek a székhelye kezdetben Ókörtvélyes³¹ volt, majd mikor elfoglalták Németújvárt, itt rendezték be a főhadiszállásukat. A III. hadsereg létszáma a felkelőkkel és a beöltöztetett zászlóaljbeli legénységgel együtt, nagyjából 800 főt tett ki.

Tőlük északra helyezkedett el az I. hadsereg. A Szentelektől Gyöngyösfőig³² terjedő területnek nagy jelentősége volt, hiszen itt haladt át a Pinkafő–Felsőőr–Nagyszentmihály vasútvonal és főút, ezért ebben a csapattestben 1000 ember szolgált. Névleg Hír György vezette az I. hadsereget, de fontossága miatt a tényleges irányítást az alezredes Taby Árpád főhadnagyra bízta, aki a gépfegyveres század vezetőjeként megfelelő tüzerő felett parancsnokolt. Prónay Tabyról hasonlóan vélekedett, mint ahogy azt Molnárral kapcsolatban tette. Fiatalságuknak tudta be, hogy nem az általa elvárt módon cselekedtek. Az alezredes szerint fejükbe szállt a dicsőség és hiányzott belőlük az intelligencia, ami a helyzet és a viszonyok megítéléséhez szükségeltetett volna.

A II. hadsereget Budaházy Miklós százados vezette. Csapata 1000 főt számlált, főleg Szabolcsból és Debrecen környékéről érkező felkelőkből állt. Ez az alakulat Vágod³³–Gyöngyösfőtől a Rozália kápolnáig tartotta megszállva Burgenlandot. Ennél a törzsnél kapott beosztást Bónis páter és Szabó József százados. A II. hadsereg székhelye előbb Felsőpulya, később Lakompak volt. Prónay Budaházyról rendkívül pozitívan nyilatkozott. Kiemelte az irredenta érdekében kifejtett áldozatos tevékenységét és dicsérte katonai erényeit. Megemlítette a kirchschlagi átkaroló manővert, amellyel Budaházy csapatai megfutamították az osztrák vörös hadsereget – ahogy Prónay írta – elősegítve ezzel az I. hadsereg támadását.

A II. hadseregtől északra, az említett kápolnától Kismartonig terjedő térséget Ostenburg és Friedrich csapatai tartották megszállva. Ők csak később, Lajtabánság függetlenségének kikiáltása után vetették magukat alá Prónaynak. A felkelők főparancsnoka ezután alakította meg az V. hadsereget Kismartonban és a VI-at Nagymartonban. Az

²⁹ PIL Prónay III. 20–21.

³⁰ Ma: Stegersbach.

³¹ Ma: Eltendorf.

³² Ma: Günseck.

³³ Ma: Holzschlag.

utóbbi nagyjából 400 felkelőből állt, akik Ostenburg emberei voltak, Maderspach Viktor százados irányításával. Gebhardt Pál százados is ebben az egységben szolgált. Friedrich a Szárazvámtonig húzódó térséget uralta. Egységének vezetője Wein Dezső százados volt. Prónay megítélése alapján ez a csapat nagyjából 100 fős főleg fővárosi ifjakból álló társaságként működött és az Esterházy kastélyban ütötte fel a főhadiszállását.

Kismartontól északra Köpcsényig, tehát egészen a Dunáig a IV. hadsereg uralta a vidéket Héjjas Iván főhadnagy irányításával. Héjjas Gömbös unszolására Budapestre ment, majd az Alföldre távozott, ahol a felkeléshez való csatlakozásra bírta a zászlóaljtól az előző évben leszerelt embereket. Ezek után jelentkezett Felsőőrön Prónaynál. A főhadnagy megígérte az alezredesnek, hogy a továbbiakban mindenben számíthat rá és nem fog felülni Gömbös Gyula százados újabb intrikáinak, aki át akarta venni a felkelés irányítását. Gömbös a kormány küldöttjeként ellenőrizni, később leszerelni szeretne volna a felkelést. Prónay úgy gondolta, hogy a vezérkari tiszt a titkos társaságok akarátát hajtja végre. Az alezredes végül Huszka Imre főhadnagy vezetésével Héjjas rendelkezésére bocsátotta azt a nagyjából 50 embert, akik még Sopronban a parancsnoksága alatt voltak. Gépfegyverrel és fegyverekkel megerősítve őket, a csapatot Nezsiderbe küldte, hogy ott a főhadnagy a tisztek segítségével állítsa fel a IV. hadsereget. Ennek az alakulatnak a megerősítésére a Magyarországból érkező utánpótlásokat hozzájuk vezényelték. Ehhez a csapathoz került Förster egységétől Bachó István százados, aki vezérkari főnökként működött. Bachó ügyes húzással két vagon fegyvert szerzett a felkelőknek a mosonmagyaróvári pályaudvarról Inselt István ezredestől, aki a Gömbös által kijelölt irredenta vezér volt. Ezzel a hadsereg jelentősen megerősödött. Az ide irányított pótlások következtében a felkelés vége felé a létszámuk elérte a 800 főt.³⁴

A győri fegyverszerzést visszaemlékezésében Maderspach százados is megemlíttette a különbséggel, hogy Sopronban a Pannónia szállóban tárgyalt Héjjas Iván, Maderspach, Thurzó György főhadnagy, Urmánczy Nándor, valamint Inselt ezredes. A megbeszélés következtében jutottak Héjjas felkelői a fegyverekhez az osztrákok augusztus 23-án esedékes bevonulása előtt.³⁵ A IV. hadsereg székhelye kezdetben Pándorfalu,³⁶ a Lajtabánság kikiáltása után Nezsider lett. Prónay minden hadseregnél nagyjából 100 embert tartalékolat Felsőőrön arra az esetre, ha az osztrákok a már említett fővonalon támadnának. A Takátsy Gyula százados vezette huszárszázad is felkelőruhába bújt és Városszalónakon³⁷ szállásolta el magát. Feladatuk volt az összeköttetést fenntartani a felkelő hadseregek között, hiszen az a már említett viszonyok és a magyar kormány cenzúrája miatt más formában nehezen működött.³⁸

³⁴ PIL Prónay III. 21–27.

³⁵ *Maderspach Viktor: Élményeim a nyugat-magyarországi szabadságharcból* Budapest, 2013. 97–99.

³⁶ Ma: Parndorf (Ausztria).

³⁷ Ma: Stadtschlaining (Ausztria).

³⁸ PIL Prónay III. 21–27.

Lehár ezredes a felkelők fogságában

Báró Lehár Antal ezredes, a nyugdíjazott egykori szombathelyi körletparancsnok szeptember közepén másodmagával utazta be Burgenland déli területeit. Németújvár és Szentelek térségében beszélt a felkelőkkel és a parasztsággal is. Autóját Taby alvezér 1921. szeptember 17-én feltartóztatta és jelentette Prónaynak, hogy az utasok nem akarják igazolni magukat. Prónay felismerte Lehár ezredest, akitől jövetelének célját tudakolta. A báró azonban ennek közlésétől elzárkózott, arra hivatkozva, hogy magasabb hivatalos fórum kérésére tette meg az utat. Érkezését, egy sürgönnyel igazolta, melyen Bethlen aláírása volt. E szerint a miniszterelnök kérette Budapestre az Ischlben tartózkodó Lehárt. Prónay ezt nem tartotta kielégítőnek és a terület teljhatalmú parancsnokaként tudni akart az ezredes jövetelének tulajdonképpeni céljáról. Mivel a báró továbbra is ragaszkodott eredeti álláspontjához, ezért a felkelők vezére letartóztatta. Az ezredes a kihallgatás során sem fedte fel jövetelének valódi célját. Prónay úgy sejtette, hogy Bethlen megbízásából a már fogoly főtiszt a felkelés és az ő személye ellen dolgozik.³⁹ A két tiszt, Lehár és Prónay, egyaránt legitimistának számított, bár a király visszatérésének módozatában erőteljesen eltérő álláspontot képviseltek. Közös volt bennük, hogy ekkor már mindketten nyugállományban voltak, hiszen Lehárt ugyanúgy szeptember elsején nyugalmazták, mint Prónayt.⁴⁰

A szombathelyi csendőrkerületi parancsnokság szeptember 19-én utasította a zászlóaljot, hogy minden erővel derítsék ki, miképpen került Lehár ezredes a felkelők fogságába.⁴¹ A válasz szerint, mivel az ezredest 17-én délután az A vonal előtt fogták el, ezért az ügyet nem lehetett részletesen kivizsgálni, hiszen az incidens a már átadott A zónában történt.⁴²

A letartóztatásról hamar értesültek Lehár barátai és a kormány emberei is. A kabinet katonai megbízottja, Hegedűs Pál altábornagy sürgönnyel intézett a felkelők fővezérségéhez, ami Bethlen aláírásával volt ellátva. E szerint, ha a kormány kiküldöttjeként nyugatra érkezett Lehár tábornoknak a haja szála is meggörbül, a miniszterelnök a tettéseket orgyilkosnak fogja minősíteni és velük szemben ekképpen fog eljárni. A magyar kormánynak ekkor már tudomása volt róla, hogy a Doborján Pál álnév mögött maga Prónay áll, aki nemcsak a felkelés vezetését vette át, hanem újra az egykori zászlóalja élére került. A báró komolyan vette a helyzetét, végintézkedéseket hozott, majd pedig már nem borotválkozott és mosakodott, elkészülve arra, hogy felakasztják. Erre azonban nem került sor. Bár a parancsnok a fogoly ezredest a Jármay Andor, Lingauer Albin és Hudecz ezredes alkotta küldöttségnek sem volt hajlandó kiadni és Lingauer váltságdíját is visszautasította. Végül a Felsőőrre érkező Sigray kormánybiztos kérésének engedett. A gróf

³⁹ PIL Prónay III. 52–54.

⁴⁰ Rendeleti Közlöny 1921. augusztus 27.

⁴¹ HL SZVZ. 122. Magyar királyi szombathelyi csendőrkerületi parancsnokság 554/103/1921.

⁴² HL SZVZ. 122. Távmondat a magyar királyi szombathelyi csendőrkerületi parancsnokságnak az 554/103/1921. számra.

jelenlétében a báró becsületszavát adta az alezredesnek, hogy nem lép többet a felkelés területére és nem avatkozik bele a mozgalom menetébe. Lehár ígéretét Prónay elfogadta és nagyjából hat nap fogva tartás után szabadon engedte az ezredest, aki a kormánybiztos társaságában szabadon távozhatott.⁴³

Lehár letartóztatását az egy hónap szünet után összeült nemzetgyűlés is tárgyalta. A legitimista képviselők a kormány sajtóorgánumait támadták, miután szerintük azok nem írtak korrekt módon az ezredes nyugat-magyarországi szerepéről.⁴⁴ A királypártiak parlamenti akcióját Prónay is fontosnak tartotta, olyannyira, hogy naplójában közölte a nemzetgyűlés ide vonatkozó jegyzőkönyvét.⁴⁵ A karlisták szónoka, Rakovszky István szerint Lehár a magyar kormány kérésére utazott nyugatra, tehát a báró Prónaynak igazat mondott, de jövetelének valódi céljáról nem beszélt. Rakovszky úgy adta elő, hogy a magyar kabinet azért küldte az ezredest a felkelő zónába, mert az nagy népszerűségnek örvendett a burgenlandi németajkú lakosok körében, akiket meg kellett nyugtatni az átadással kapcsolatban és közöttük a rendet fenn kellett tartani. Ennek ellenére a sajtó az ügyet másképp tálalta, mert a Kozma Miklós irányítása alatt álló MTI nyomán, a fővárosi lapokban az a hír látott napvilágot, hogy Lehár karlista üzelmek miatt érkezett nyugatra és ezért tartóztatta le őt Prónay, a felkelők vezére. Ezért a legitimisták közül többen a Bethlen-kormány sajtófőnökeként működő Eckhardt Tibor lemondását követelték. Rakovszky úgy vélte, hogy a kormány kabinetirodája a felelős azért, hogy az általuk nyugatra küldött Lehár ezredes szerepét nem megfelelő színezetben juttatták a nagyközönség elé és ezzel nemcsak a bárót, de a legitimista mozgalmat is negatív szerepben állították be. Ugyanakkor Prónay ellen is nagy volt a házban a felháborodás, mert a karlisták Lehárban a Nemzeti Hadsereg megalapítóját látták és nem tudták elfogadni, hogy vele szemben a felkelővezér ilyen módon lépett fel.⁴⁶ Az alezredes naplójában azért tartotta fontosnak a legitimisták fellépését részletesen leírni, mert, a hadseregből való eltávolítása kapcsán, úgy vélte, hogy Eckhardt a sajtót ellene hangolta és ez nagyban hozzájárult a bukásához. Eckhardt, a kormány szolgálatában végzett tevékenységével Prónayt a legitimisták puccsista szárnya felé mozdította el, de azok Lehár elfogása miatt, már egyáltalán nem bíztak a felkelők vezérében, mint ahogy ő sem hitte el az ezredesnek, hogy nem egy karlista puccs előkészítése miatt érkezett nyugatra. A parancsnok, akinek bizonyítéka akkor erre nem volt, később úgy látta, hogy Lehár báró tervelte ki a második királylátogatást, amivel az egész nyugat-magyarországi irredenta mozgalmat tönkretette.⁴⁷

Amennyiben Prónay tudta volna, hogy egy karlista puccs következik, aligha engedte volna szabadon az ezredest. Az alezredes, valójában a báró elfogásával a karlisták szemében végképp leírta magát. Számára ezután már nem volt visszaút a legitimista táborba.

⁴³ PIL Prónay III. 54–57.

⁴⁴ Nemzetgyűlési Napló 1921. szeptember 24. 73.

⁴⁵ PIL Prónay III. 58–59.

⁴⁶ Nemzetgyűlési Napló 1921. szeptember 24. 73.

⁴⁷ PIL Prónay III. 59–60.

Báró Lehár Antal ezredes (Forrás: Wikimedia)

Ráadásul ezzel a tettel pár hét múlva rendkívül kellemetlen helyzetbe került, hiszen a viszatérő király sikere esetén, Károly egyik legfontosabb bizalmasának elfogása az életébe is kerülhetett volna. Lehár szabadon engedése után pár nappal így Prónay és társai váratlan lépésre szánták el magukat.

Lajtabánság

A Szövetségi Tábornoki Bizottság és a magyar kormány képviselői 1921. október 3-án aláírták a feltétel nélkül átadandó nyugat-magyarországi területről szóló jegyzőkönyvet, melynek következményeként, a magyar hatóságok el fogják hagyni ezt a térséget.⁴⁸

Prónay elhatározta, hogy amint a kormány a B zónát kiüríti, és az osztrákoknak átadja, első lépésként proklamálni fogja Nyugat-Magyarország függetlenségét. Ezt azért igyekezett mielőbb megtenni, mert úgy gondolta, hogy Friedrich István Kismartonban ugyanerre készül.⁴⁹ Valójában a bécsi lapok már szeptember végén írtak a Friedrich által kikiáltott önálló nyugat-magyarországi államról, amit azonban az MTI megcáfolt.⁵⁰

⁴⁸ Zsiga Tibor: Horthy ellen, a királyért Budapest, 1989. 129.

⁴⁹ PIL Prónay III. 75–76.

⁵⁰ Jövő 1921. október 1. 1.; Pesti Hírlap 1921. október 1. 1.

Az alezredes, reálisnak látva a veszélyt, bizalmas tanácskozásra hívta össze a Felsőőrön, Pinkafőn és a környéken tartózkodó, Burgenland életében fontos szerepet játszó polgárokat, akik egyetértettek abban, hogy a területet csak a függetlenné válás mentheti meg az Ausztriához csatolástól. A Prónay Pál, Bárdoss Béla szegedi főjegyző, Lévay Ferenc szegedi ügyvéd, Hír György nemzetgyűlési képviselő, Apáthy László tüzérszázados vezetésével ülésező tanács végül elhatározta Nyugat-Magyarország függetlenné válását. Bárdoss Béla javaslatára az új államalakulat a Lajtabánság nevet vette fel. A báni méltóság egyelőre betöltetlen volt, a közügyeket egy kormányzótanács intézte. A hatalom a felkelők fővezérének, azaz Prónaynak a kezében maradt. A további tanácskozásokon elhatározták, hogy a függetlenségi proklamációt magyarul, németül és horvátul is közzé teszik. Prónay, az új államalakulat vezetését egy kormányzótanács irányításával képzelte el, ami a proklamáció után az adminisztrációt, a kül- és belpolitikát intézni fogja. Végül a fővezér a kormányzótanácsot, a felkelés vezetőiből állította össze.⁵¹ A kormányzótanács álláspontja, az anyaországgal való jó viszony és egymás mellett élés volt.⁵²

A kormányzótanács végleges megalakításáig, az ügyvitel érdekében Apáthy László százados lett az elnök, aki ideiglenesen vallásügyi előadóként is szerepelt. A belügyekért Bárdoss Béla százados, a gazdasági ügyekért Hír György képviselő volt a felelős. A postaügyek igazgatója Szendey László lett, a honvédelmet a fővezér irányította. A külügyi és az igazságügyi előadó feladatát Lévay Ferenc tartalékos hadnagy látta el. Később Lévaynak, az előbbi pozíciót át kellett volna adni Hajós Jenőnek. Ugyanis Prónay, a bankgassei pénzrablás hőisének szánta a külügyi előadó pozícióját.⁵³

A bánság kikiáltásának célja a felkelés zavartalan folytatása volt, melytől a résztvevők az egész általuk uralt terület Ausztriához csatolásának megakadályozását remélték. Mikor október 3-án délután, a kormány utasítására a magyar egységek elhagyták az átadandó területet és a Trianonban meghatározott C vonalon foglalták el a helyüket, az I. csendőrtartalék-zászlóalj Nagyszentmihályból Toronyba vonult vissza.⁵⁴ A felkelőkkel együttműködő Ranzenberger százados október 12-én kérte Hegedűs altábornagyot, hogy a zászlóalj Budapesten tartózkodó két százada közül az egyiket vezényelje Toronyba. Kérését azzal indokolta, hogy a vonalszolgálat rendkívül megterhelő az egység számára, akiknek ezért a továbbképzése és fegyelmezése szinte lehetetlen. A vezénylés által, alkalom adódna egyes alakulatok felváltására, az alosztályokat pedig mentesíteni tudnák a szolgálat alól.⁵⁵ Az altábornagy két nappal később érkezett válasza szerint, a zászlóalj Budapesten tartózkodó egyik századának bevonultatását Toronyba a fő egységhez nem tartja szükségesnek, mert a nemrég megindult velencei tárgyalások következtében, a csendőrtartalék-zászlóaljok előreláthatólag rövid időn belül visszakerülnek az eredeti

⁵¹ PIL Prónay III. 75–78.

⁵² PIL Prónay III. 84–85.

⁵³ PIL Prónay III. 90–91.

⁵⁴ PIL Prónay III. 84.

⁵⁵ HL SZVZ. 122. Kt.514. Jelentés Nyugat-Magyarország összes közbiztonsági szerveinek parancsnokságának. Kt.1186/1921.

állomáshelyükre.⁵⁶ A kormány nagyon jól tudta, hogy a zászlóalj emberei közül többen csatlakoztak a felkelőkhöz. Mivel Bethlenék sikert reméltek az ülésező velencei konferenciától, ezért továbbra is a felkelés leszerelésén munkálkodtak. Ezért nem állt érdekükben újabb embereket a nyugaton tartózkodó zászlóaljhoz küldeni.

Velence

Október elejére a magyar kormány várakozó álláspontja meghozta a várt sikert, hiszen a párizsi Nagykövetek Tanácsa úgy határozott, hogy Velencében egy konferencia fog dönteni a vitás terület sorsa felől. Ugyanis a Bethlen-kabinet meggyőzte a győztes hatalmak képviselőit, hogy csak akkor képesek eltávolítani a térségből a felkelőket, ha valamilyen engedményt kapnak. Magyarország valójában Sopront és környékét szerette volna megtartani. Végül október 6-án dönt el, hogy a kérdést olasz közvetítéssel tárgyalni fogják.⁵⁷ A velencei konferenciára magyar részről gróf Bethlen István miniszterelnök és gróf Bánffy Miklós külügyminiszter is meghívást kapott. Az osztrák kormány népszavazást szeretett volna Sopron és környékére vonatkozóan, a magyar kabinet viszont népszavazás nélkül akarta megkapni ezt a területet. Viták a két állam között a határkiigazítás kérdésében voltak, mert az osztrákok minden módosítástól elzárkóztak. A magyar kormány a tisztviselők és az amnesztia kérdését is rendezni szerette volna. Utóbbihoz az osztrákok hajlandók voltak hozzájárulni.⁵⁸ A helyzetet bonyolította, hogy amikor a magyar hatóság kivonult a még át nem adott területről, az A zónából oda is bevonultak a felkelők, akik nem fogadták el a kormány intézkedéseit és ráadásul már egy önálló állam polgárainak tekintették magukat. Az ellentét elsősorban abban állt, hogy amíg a budapesti kabinet Sopront és környékét szerette volna megmenteni, addig Lajtabánság kormányzótanácsa egész Nyugat-Magyarország területét akarta volna megtartani, az anyaállam számára. Ezért nem törődtek a velencei konferenciával annak ellenére, hogy törekvésük megvalósítására az antant akaratával szemben sok esélyük nem volt.

A velencei konferencia október 11-én nyílt meg. A kétnapos tanácskozást az olasz külügyminiszter, Della Torretta márki vezette.⁵⁹ Végül megszületett a megegyezés a két küldöttség között, ami szerint a magyar delegáció elfogadta a népszavazást a soproni kérdésben, cserében pedig vállalta a felkelők eltávolítását és a térség többi részének átadását. A magyar fél azt szerette volna, ha Ostenburg zászlóalja Sopronban marad,⁶⁰ és a népszavazás 8 nap alatt véget ér. Az Ostenburg-zászlóaljhoz való ragaszkodás hibás döntésnek bizonyult Bethlenék részéről, de ők ekkor még nem tudtak a közelgő újabb királypucsról,

⁵⁶ HL SZVZ. 122. Kt. 515. Nyugat-Magyarország összes közbiztonsági szerveinek parancsnoksága. Kt.1160/1921.

⁵⁷ Ormos 1999. 98–99.

⁵⁸ MNL OL 27. 1921. október 7.

⁵⁹ Ormos 1999. 102–103.

⁶⁰ Ormos Mária: Magyarország a két világháború korában 1914–1945. Debrecen 1998. 96.; MNL OL 27. 1921. október 16.

és megbíztak az őrnagyban. A tárgyaláson a tisztviselők kérdésében is döntés született, miután az osztrákok megígérték, hogy tömeges elbocsátást nem hajtanak végre, valamint a határkiigazító bizottság döntését is véglegesnek fogadták el. A magyar kormány viszont ígéretet tett, hogy ha másképp nem megy, erőszakkal veri ki a felkelőket Nyugat-Magyarországról.⁶¹ A népszavazást decemberre írták ki, a magyar kormánynak azonban nemcsak az eltávolítandó szabadcsapatokkal gyűlt meg a baja az elkövetkező hetekben. A kabinet, a leszerelés érdekében továbbra is azon munkálkodott, hogy megakadályozza a felkelők Nyugat-Magyarországra utazását, valamint ruhák és muníció nyugatra juttatását. Gróf Ráday Gedeon belügyminiszter szerint, vármegyei tisztviselők és tanítók is harcoltak a felkelők között, ezért számukra ultimátumot intézett, amennyiben nem hagyják el 24 órán belül az átadandó régiót, elvesztik az állásukat.⁶²

Október első napjaiban, Lajtabánság függetlenségének proklamálása után, a fővezér, Sigray útján sürgette Ostenburgot, a Kismarton és Nagymarton között fekvő terület ellenőrzésének átadására. Prónay úgy vélte, hogy Maderspach felkelőinek alá kell vetniük magukat a fővezérségnek, mert nem létezhet egy pár kilométeres szakaszon állam az államban. A kérdés megoldását az alezredes azért is sürgette, mert Nádossy Imre rendőrfőkapitány parancsára lefoglalták azokat a felkelőket, akiket az V. hadsereg megerősítésére szánt. Sigray értesítése szerint a kérdéses területet Ostenburg át fogja adni, de egy megbeszélést kért Prónaytól Sopronban. Ez viszont csak Budapestről való visszaérkezése után történhet meg. Időközben ugyanis Sigrayt, Ostenburgot és Ranzenbergert a fővárosba rendelték.⁶³

Lajtabánság megalakulása után, a fővezér áttette székhelyét Nagyszentmihályra. Innen indult el autóval az északi hadsereghez, hogy Héjjással és Bachóval megbeszélést folytasson Kismarton elfoglalására vonatkozóan. Útközben megállt Felsőpulyán, ahol Budaházyval is megbeszélte a fontosabb tennivalókat, majd Sopronon keresztül, Pándorfaluba utazott. Miután a Friedrich csoporthoz tartozó Bogyá János és társai, pár nappal korábban Felsőőrön bejelentették a fővezérnek, hogy készek alárendelni magukat a főparancsnokságnak, ezután döntött Prónay a Friedrich vezette kismartoni felkelők megerősítéséről. Ezért határozott a Héjjas által irányított IV. hadsereg balszárnyának meghosszabbításáról.⁶⁴ Az egyetlen kormány által el nem ismert államalakulat működését október végén egy váratlan esemény zavarta meg: a király második visszatérése.

⁶¹ MNL OL 27. 1921. október 16.

⁶² MNL OL 27. 1921. október 7.

⁶³ PIL Prónay III. 105–106.

⁶⁴ PIL Prónay III. 106–107.

A Magyar Nemzeti Múzeum hazánk történetét bemutató állandó kiállításának a Trianoni Magyarország: a kormányzóválasztástól a második világháború előtti utolsó békeévig (1920–1938) címet viselő termében egy 1921. november 2-i keltezésű közlemény kelti fel a látogató figyelmét.¹ Ebben Sipőcz Jenő, Budapest polgármestere szólította fel azokat a székesfővárosi lakosokat, akik Sopronban vagy a környező településeken születtek, illetve odavaló községi illetőségűek² voltak, hogy tartsák hazafias kötelességüknek a nyugat-magyarországi népszavazáson való részvételükhöz szükséges összeíráson való megjelenést a központi városházán.³ Egy héttel korábban, 1921. október 25-én jelent meg a 7677/1921-eln. számú kormányrendelet Ráday Gedeon m. kir. belügyminiszter aláírásával, amely az „úgynevezett vitás területen található helyiségek” (sic!) valamelyikében születettekről készítendő névjegyzék összeállítására szólította fel a törvényhatóságokat. Sipőcz a belügyminiszteri rendeletet másolatban közölte az összes székesfővárosi hivatal, intézet, üzem és iskola vezetőjével, azzal a felhívással, hogy azok a náluk szolgálatot teljesítő alkalmazottak és tisztviselők nevét, születési évét és helyét, foglalkozását és aktuális lakcímét tartalmazó lajstromot, két példányban kiállítva – nemleges válasz esetén is – haladéktalanul mutassák be.⁴ Az összesített jegyzékeket a Nemzeti Kisebbségek m. kir. Minisztériuma nyugat-magyarországi osztályához (Budapest, Eskü-tér 1., ma Március 15. tér) kellett felterjeszteni.⁵

¹ Az alábbi panorámaképen látható az említett terem és az alább részletezendő polgármesteri felhívás is. <https://mnm.hu/hu/kiallitasok/magyarorszag-tortenete-ii/trianoni-magyarorszag-kormanyzovalasztastol-ii-vilaghaboru> (Letöltve: 2021. szeptember 15.)

² A községi illetőség a községhez (tehát egy adott településhez) való tartozás jogi formája volt a polgári korban. Első szabályozása az 1871. évi XVIII. törvénycikkben történt meg, megszüntetéséről az 1948. évi LXI. törvénycikk döntött.

³ A soproni népszavazás. Fővárosi Közlöny, 32. évf. 47. sz. 1921. november 11. 1851.

⁴ A nyugat-magyarországi népszavazás. Fővárosi Közlöny, 32. évf. 46. sz. 1921. november 4. 1806.

⁵ Minden bizonnyal az összes tárcsa vezetőjéhez, illetve az alájuk rendelt szervezetekhez és intézményekhez is eljutott a rendelet. Hegyeshalmy Lajos m. kir. kereskedelemügyi miniszter 1921. november 16-i utasítása értelmében az Államvasutak Igazgatóságára is befutottak „egy-két nap leforgása alatt” a különböző üzemvezetőségek által összeállított jegyzékek az érintett vasúti alkalmazottakról. Ezek közül a pécsi lista máig fennmaradt két soproni születésű, két helyi illetőségű és egy Kópházáról elszármazott vasutas adataival. A nyugdíjasokról az idő rövidségére való tekintettel pótlólagos felterjesztést ígértek. MÁV Szolgáltató Központ, Archivum (A továbbiakban: MÁV Archivum), Pécsi üzemvezetőség iratai. A nyugat-magyarországi népszavazás tárgyában. AG. 10269, 18/1921/16212. 18/1921/15447 szám alatt ugyanitt az az információ szerepel, hogy a nyugat-magyarországi osztály címe: Budapest, I. Vár, Tárnok utca 8. III. em. Ez – tekintve a korabeli külügyminisztérium közeli, Dísz téri épületét, illetve, hogy az adott címen található ún. Radulescu-bérbház négyemeletes volt – egyáltalán nem zárható ki. Utóbbihoz lásd az építési engedélyezési tervdokumentációt. <https://maps.hungaricana.hu/hu/BFLTervtar/25589/> (Letöltve: 2021. október 5.)

Karintia, újratöltve

1921. október 19-én Carlo Antonio Ferrario olasz tábornok, a soproni antantmisszió vezetője nem hivatalos formában úgy nyilatkozott Zsembery István Sopron vármegyei főispán és Ullein Antal bécsi konzuli attasé előtt, hogy a velencei megállapodásban előírt népszavazást az 1920. októberi karintiai referendum szabályzatának átültetésével kellene lebonyolítani.⁶ A „vértelen küzdelmet folytató” magyar diplomácia „a külpolitikai opportunitás⁷ lehetőségein belül” minden eszközt megragadott, mely – korabeli szóhasználatlaltal – „alkalmas volt arra, hogy a halottrabló szomszéd telhetetlen étvágya csömörré váljék”⁸.

A fennmaradt levéltári forrásokból egyértelmű, hogy gróf Bánffy Miklós m. kir. külügyminiszter már másnap, október 20-án arra kérte a Szövetségek Tábournoki Bizottságához delegált Hegedűs Pál altábornagyot, hogy a népszavazással kapcsolatban tájékoztassa az antanthatalmak képviselőit arról is, hogy „szükséges még az, hogy az ott születettek is szavazhassanak”.⁹ Villani Frigyes báró, külügyminisztériumi osztálytanácsos a magyar királyi kormány jóváhagyásával a Hegedűsnek adott utasítást úgy pontosította az antantábornokok előtt, hogy a szavazati jog megadását a népszavazási területen született, vagy oda való illetőséggel bíró, 21. életévüket betöltött személyeknek, továbbá azoknak javasolta, akik a kérdéses területen legalább fél éve állandó lakhellyel rendelkeztek.¹⁰ A folyamatos megbeszélések és az azokat kísérő viták után a Nagykövetek Tanácsa által alkotott népszavazási szabályzatot Jules-Camille Hamelin tábornok személyesen hozta el Párizsból Sopronba. A regula végleges szövegét – az osztrák és magyar javaslatok megtárgyalását követően – 1921. november 15-én adta ki a Szövetségek Tábournoki Bizottság.¹¹ Eszerint a szavazati jogot kapott nemre való tekintet nélkül minden személy, aki 1921. január elsején 20. életévét betöltötte, a népszavazási területen született, ott községi illetőséggel bír, vagy pedig 1919. január elseje előtt, illetve 1921. január elseje óta a kérdéses területen állandó lakóhellyel rendelkezett.¹² A szabályzatot Bánffy és Johann Cnobloch báró, budapesti osztrák követ egy, az utóbbi kívánságára 1921. november 19-én felvett,

⁶ Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés diplomáciai története III. Soproni Szemle 36 (1982) 3. szám, 193–211., itt 208.

⁷ kedvező alkalom, kihasználható helyzet.

⁸ Heves vármegye közönségének beadványa a miniszterelnökhöz, Isaák Gyula alispán aláírásával. Eger, 1921. október 24. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (A továbbiakban: MNL OL) K 26 Miniszterelnökségi Levéltár, Miniszterelnökség (A továbbiakban K 26), 1921-XXXVII. tétel, Vegyes ügyek, 9230-696-15286. kgy. a. 1921. (1260. cs.)

⁹ MNL OL K 26 2. A központilag irattározott iratok külön kezelt mellékletei, H) tétel. Nyugat-magyarországi eseményekkel kapcsolatos jelentések és levelek, 1921. április 20–november 13. Hughes-beszélgetés, 1921. október 20. 20 óra 30 perc. 317. p. (1388. cs.)

¹⁰ Fogarassy (1982): i. m. 208.

¹¹ Fogarassy László: A soproni népszavazás helye Európa korabeli diplomáciai történetében. Soproni Szemle 45 (1991) 4. szám, 289–315., itt 302.

¹² A népszavazási szabályzatot közli Fogarassy (1982): i. m. 208–210.

és 22-ére dátumozott jegyzőkönyvben úgy értékelte, hogy az a velencei megállapodás „intencióinak megfelel és alkalmas a szavazás pártatlan végrehajtását biztosítani”.¹³

A külügyminisztérium Thirring Gusztáv földrajztudóst, statisztikust és demográfust, a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal igazgatóját (1906–1926), a Nyugat-Magyarországi Liga¹⁴ elnökét bízta meg „a Budapesten élő szavazásra jogosultak összeírásával és megszervezésével”, aki „társaival együtt nagy munkát végzett”¹⁵ – és nem csupán a lajstromok összeállítása terén. A Miniszterelnökség irataiból ugyanis kiderül, hogy – Teleki Pál miniszterelnök kérésére – Thirring már 1920 őszétől átvette a Területvédő Liga¹⁶ nyugat-magyarországi osztályának irányítását, szoros együttműködésben a kormány ottani szerveivel és a gróf Sigray Antal vezette főkormánybiztossággal. Egy 1921. márciusi levélben nem csupán az osztály egy havi költségelőirányzatairól tájékoztatta Sigrayt, de részletesen beszámolt „a nép hangulatát” és az osztrák agitációt a helyszínen megfigyelő vidéki megbízottak munkájáról, a bizalmi férfiak helyzetjelentéseiről, illetve „az osztrák csalafintaságokat ellensúlyozó”, a sajtóban és a különböző ingyenes kiadványokban terjesztett írásbeli és „a községi kocsmákban élénk discussio tárgyát képező” szóbeli propaganda eredményeiről.¹⁷ Bánffy Miklós, „a népszavazás külügyminisztere”¹⁸ azt állította visszaemlékezéseiben, hogy mivel „a lakosság szervezésének főadata” nem az ő dolga volt, ezért „ennek előkészítéséről keveset tud”.¹⁹ Ezzel szemben kétségtelen, hogy Thirring „teljesen és

¹³ A jegyzőkönyv szövegét lásd MNL OL K 81 Külügyminisztériumi Levéltár, Külügyminisztérium, Bécsi Követség (A továbbiakban K 81), a) Iratok, 1921. 4. tétel, Politikai ügyek, Nyugat-magyarországi kérdés, 478. f. (60. d.)

¹⁴ A szervezet hivatalosan 1919. december 7-én alakult meg Budapesten. Ehhez lásd *Ifj. Sarkady Sándor*: A Nyugat-Magyarországi Liga. (Egy területvédő szervezet tevékenysége 1918–1922 között). Soproni Szemle 55 (2001) 1. szám, 33–54. A szerző tanulmányunk témájával egyetlen mondatban foglalkozik: „A Liga tagjai később részt vettek a soproni népszavazás előkészítésében is.” Uo. 49.

¹⁵ „Életemnek egyik legboldogabb pillanata volt, mikor a népszavazás eredménye ismertté vált; az a tudat, hogy csekély erőmmel én is hozzájárulhattam a sikerhez, meglelégedéssel töltött el.” Thirring visszaemlékezését közli *Kunt Gergely – L. Balogh Béni – Schmidt Anikó* (szerk.): *Trianon arcai. Naplók, visszaemlékezések, levelek*. Budapest, 2018. 253–258., itt 256–257. A forrás eredeti jelzete: Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, XIII. 37. Thirring család iratai, Thirring családkönyv, 39–44. Thirring egy másik munkájában sem bőbeszédűbb. „Tevékeny részt vett a Sopron megmentése körüli akciókban és a soproni népszavazásban” – írja. *Thirring Gusztáv: A soproni Thirring-nemzettség háromszázéves múltja. Családtörténeti tanulmány*. Sopron, 1934. 17.

¹⁶ A Területvédő Liga (teljes nevén Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája, TEVÉL) az első világháború végén, 1918 novemberében alakult országos politikai propagandaszervezet volt, amely a történelmi Magyarország területi egységének megóvását tűzte zászlajára. Első elnöke Lóczy Lajos geológus, geográfus volt. Jogutódja az 1920-as évek közepétől a Magyar Nemzeti Szövetség lett.

¹⁷ MNL OL K 26 XLII. tétel. A nyugat-magyarországi magyarokkal kapcsolatos ügyek. Területvédő Liga nyugat-magyarországi akciójának anyagi támogatása tárgyában. 2076-469-4815. Thirring levele Sigray főkormánybiztoshoz. Budapest, 1921. március 8.

¹⁸ A Soproni Múzeum által a népszavazás századik évfordulójára készült prospektus nevezi így a külügyminiszteri posztot 1921 áprilisa és 1922 decembere között betöltő politikust.

¹⁹ *Bánffy Miklós*: *Huszonöt év* (1945). Budapest, 1993. 70.

1. kép. Gróf Bánffy Miklós szobra, Sopron, Erzsébet-kert (Fotó: Bolodár Zoltán)

kizárólag vette át az egész akció vezetését”, ugyanakkor természetesen „teljesen a külügy-miniszter úr utasításai és intenciói szerint” intézkedett.²⁰

Thirring munkájának eredményét így összegezte Heimler Károly, a *Soproni Szemle* alapító főszerkesztője a neves statisztikusról írott nekrológiájában: „Ő volt az, aki fáradhatatlan agilitásával a fővárosban az elfásult lelkeket felrázta”, és a Budapesten élő soproniak ennek hatására „százával siettek Sopron megmentésére”.²¹ Arról, hogy hányan szerepeltek a különböző összeírásokban, Thirring maga számolt be Thurner Mihály soproni polgármesternek írott 1921. november 22-i levelében.²² Eszerint 525 soproni illetőségű

²⁰ MNL OL K 26 XLII. 2076-469-9039. Miniszterelnöki levéltervezet báró Perényi Zsigmond, a Társadalmi Egyesületek Szövetsége elnökének. Budapest, 1920. november 18.

²¹ *Heimler Károly*: Thirring Gusztáv és munkássága. *Soproni Szemle* 5 (1941) 2. szám, 1–12., itt 11.

²² A magyar kormány tehát az előkészítésben oroszlánrészt vállalt Nyugat-Magyarországi Liga segítségével már a végleges népszavazási szabályzat mindkét fél általi elfogadása előtti napon kész listákkal rendelkezett, legalábbis a soproni illetőségűek vonatkozásában.

vidéki lakos mellett 90 soproni illetőségű budapesti neve került ezekbe az összeírásokba.²³ A Területvédő Liga²⁴ fiókszervezeteként működő Nyugat-Magyarországi Liga azt remélte, hogy „1500–2000 szavazatot levisz majd Sopronba”.²⁵

Még ennél is kevesebbet tudunk arról, hogy ténylegesen hány soproni illetőségű budapesti élt szavazati jogával. Van olyan feltételezés is, hogy több érintett ugyan átvette a szavazási igazolványt, de „a szavazáskor nem utazott haza, hanem azt rokonának átadta, aki helyette járult az urnához”.²⁶ Az elképzelések szerint a szavazóbárcát a vasúti szabadjeggyel együtt küldték volna meg a Sopronon kívül lakóknak. Az 1921. november végi helyzetkép szerint a jegyek csak hosszas ide-oda küldözgetés után jutottak el a címzetekhez. Ugyanakkor előfordulhat, hogy hiába állították ki az utazási dokumentumokat, ha annak az előfeltételnek, hogy 1921. január elseje óta állandó lakhellyel bírjanak Sopronban, a legtöbb jelentkező nem tudott megfelelni. Az teljesen nyilvánvaló, hogy a szervezők magukévá tették Thirring álláspontját. A gyakran „Sopronban nőtt magyar tölgyként”²⁷ emlegetett akadémikus szükségesnek tartotta, hogy „mindazok, akiket bármiféle kötelék fűz Sopronhoz, soproninak tekintessenek és a szavazók lajstromába felvéssenek”.²⁸

Viktor Miltschinsky osztrák szavazóbiztos ugyanezt vetette a népszavazást előkészítők és lebonyolítók szemére. Szerinte „egész Magyarország területéről összeírták az összes olyan személyt, aki akár csak egyszer is kapcsolatba került a népszavazási területtel”. A jelentkezőket felszólították, hogy „álljanak készen a szavazásra”, ahová másodosztályú

²³ Thirring Gusztáv levele a népszavazás előkészítéséről, a máshol élő soproniak szavazásáról. Budapest, 1921. november 22. In: *Turbuly Éva* (szerk.): „Tiszteben csak a város érdeke és az igazság fog vezetni”. A 120 éve született Thurner Mihály polgármester (1878–1952) emlékére. Sopron város és a Soproni Levéltár kiadványa. Sopron, 1998. 50–52. Thirring Blaschek Vilmos főszolgabírónak megküldte további 168 községi illetőségű egyén lapját (ezek között is volt feltehetően budapesti lakos). A levél utóiratában azt is közli, hogy Zsombor Géznál, a Nemzeti Kisebbségek Minisztériumának államtitkáránál (a radikális politikus és újságíró a minisztérium német osztályát vezette) is volt egy jegyzék a Budapesten élő soproniakról. Ez állítólag háromezer nevet tartalmazott.

²⁴ Lásd 16. lj.

²⁵ Petrik Aladár ügyvéd (a Liga ügyvezető elnöke) levele a Budapesten és környékén lakó soproniak szavazásának gyakorlati lebonyolításáról. Budapest, 1921. október 20. In: *Turbuly Éva*: i. m. 49–50.

²⁶ *Horváth Zoltán*: Civitas Fidelissima. In: *Turbuly Éva* (szerk.): „Magyarok maradtunk”, 1921–1996. Konferencia a soproni népszavazásról (Sopron, 1996. december 12.). Sopron, 1997. 19–52., itt 47.

²⁷ *Polgárdy Géza*: Thirring Gusztáv emlékezete – kettős évfordulója kapcsán. *Honismeret* 39 (2011) 6. szám, 15–17., itt 15.

²⁸ Thirring levelében említi azokat, akiknek a szüleik vagy más hozzátartozóik élnek Sopronban, például a főiskolai hallgatókat, az elmenekült köztisztviselőket és egyéb foglalkozásúakat, ezeknek ugyanis állandó lakásuk van Sopronban és „távollétük csak átmeneti jellegű”. *Turbuly* (1998): i. m. 51–52. A Közzolgálati Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége felhívásában becsületbeli kötelességnek nevezte, hogy mindazok, akiknek Sopronban rokonságuk van, a szavazás idejére térjenek haza. Ebben az oda- és visszautazás költségei sem zavarhatják a jelentkezőket, ugyanis a vasutak „a legteljesebb könnyítést fogják megadni”. A személyi adatokat írásban kellett bejelenteni Thirring Gusztávnál (Budapest, IV. Szervita tér 8.). Felhívás a soproni illetőségűekhez. *Szegedi Új Nemzedék* 3. (1921), november 4. 251. sz. 2. Hasonló felhívást adott ki a Sopronmegyei Kör is.

2. kép. Thirring Gusztáv emléktáblája, Sopron, Színház u. 17. ház falán (Fotó: Bolodár Zoltán)

ingyenjeggyel fogják őket elszállítani és Sopronban „ellátást is kapnak”.²⁹ Schindler András soproni alpolgármester aztán ezeket a jegyzékeket „beledolgoztatta” a népszavazási listákba. Schindler később állítólag maga is elismerte, hogy a jelentkezés körül „nem volt minden rendben” és az összeállított jegyzékek is „sok kívánnivalót hagytak maguk után”.³⁰ Villani báró is úgy vélte, hogy a szavazási lajstromokat „tényleg a magyar ügy sebezhető pontjának lehet nevezni”. Ugyanakkor ezek – bár szerinte is „pontatlanul és hanyagul”

²⁹ Viktor Miltschinsky: *Das Verbrechen von Ödenburg*. Kommissionsverlag „Literaria”, Wien, 1922. 68. Miltschinsky egy két éve Budapesten élő, ottani állandó lakcímmel rendelkező házasember esetét is említi, aki Sopronban élő szülei után szintén szavazni kívánt a 4. számú választókerületben, és miután elutasították, nem sokkal később egy lakóhely-igazolással tért vissza. *Miltschinsky*: i. m. 75. A „szavazásra lerándulók” magánhelyeken való ellátása célszerűbb volt, mintha „feltűnően”, szállodákban lettek volna elhelyezve. Lásd Petrik Aladár levelét. *Turbuly*: i. m. 50.

³⁰ *Miltschinsky*: i. m. 70–71.

lettek összeállítva, de „semmi esetre sem voltak pártosnak nevezhetők”.³¹ Egy külügyi összefoglaló anyag szerint arra voltak visszavezethetők a listákban előforduló, ugyanakkor a szavazás napjáig „kiigazított hibák”, hogy – ugyan a soproni alpolgármester nyolc főtisztviselő és nagyobb számú kiségitő személyzet bevonásával ezek összeállítását már november első napjaiban megkezdte, de – a szavazási jogosultságra vonatkozó feltételek az osztrák ellenvetések miatt folyamatosan módosultak.³² A jelenleg (el)ismert adatok alapján csupán az feltételezhető, hogy nem sikerült megközelíteni az osztrákok 1920. októberi teljesítményét. A karintiai népszavazásra ugyanis saját bevallásuk szerint mintegy háromezer helyi illetőségű személyt szállítottak.³³

Akik jelentkeztek

A *Nemzeti Újság* beszámolója szerint a Városházán „történelem készül”, hiszen „lelkes, becsületos magyarok” akarják a haza iránti hűségüket szavazatukkal is megerősíteni. A szavazás pontos időpontjáról, amely a népszavazási iroda értesülése szerint már 1921. november 17-re volt várható, a Nemzeti Kisebbségek m. kir. Minisztériumának nyugat-magyarországi osztálya fogja értesíteni a jelentkezőket. A tudósító a jelentkezők listájáról kiemelte az „egész sereg német hangzású nevet”, illetve a Wosinsky grófi család tagjait, „akiknek Balfon van birtokuk”.³⁴ A „hősi eposz megható jelenetei” közül egy, a fél karját Isaszegnél elvesztett negyvennyolcas honvéd (nagyjából kilencvenéves lehetett ezek szerint) és egy ágfalvi születésű, 1848-ban született tanítónő mellett egy inaséveit Kópházán töltött susztert és a bevásárlás helyett jelentkezni jött szobalányt említett a tudósítás. Két nap alatt több mint háromszáz nyugat-magyarországi, ebből mintegy kétszáz soproni kérte felvételét a jegyzékbe és lett a folyosón gyülekező „nagy család, egy darab Nyugat-Magyarország” tagja. Jelentkezni vasárnap is lehetett, hogy az alkalmazásban és szolgálatban lévők is élhessenek a jogukkal.³⁵

Az *Újság* tudósítója 1921. november 9-én hasonlóan lelkes beszámolót küldött lapjának a városházi népszavazási irodából. Eszerint azok jelentkezése, „kiknek bölcsője valaha ott ringott szép Sopron táján és akiknek ott porladoznak drága halottaik”, öt nappal korábban kezdődött és szünet nélkül tart. Az I. pavilon 29. és 30. számú szobája³⁶ folyamatosan megtelik a „németes nevű, németes kiejtésű emberekkel”, akik a régi

³¹ Villani Frigyes: Jelentés a soproni népszavazásról és a magyar-osztrák határ megállapításáról. Sopron, 1923. 20–21.

³² MNL OL K 81 a-1921-4. gépelt, töredékes összefoglaló, s. d. (60. d.)

³³ Horváth Zoltán: i. m. 48.

³⁴ Minden bizonnyal Wosinsky István, a balfi fürdő tulajdonosának családjáról van szó. Ehhez lásd Güntner Péter: A balfi fürdő története (1865–1914). Soproni Szemle 52 (1998) 3. szám, 228–246.

³⁵ Jelentkeznek a soproniak a nyugat-magyarországi népszavazásra. *Nemzeti Újság*, 3. évf. 249. sz. 1921. november 6. 2.

³⁶ Más forrás szerint az I. emelet 43. sz. szobájában zajlott az összeírás Matolay Viktor tanácsjegyző vezetésével, naponta reggel 9 és este 6 óra között. Talán a jelentkezők nagy száma miatt jelöltek ki két irodahelyiséget a várakozók számára. A nyugat-magyarországiak jelentkezése a soproni népszavazásra. *Új Nemzedék*, 3. évf. 249. (634.) sz. 1921. november 6. 11.

3. kép. Thurner Mihály polgármester szobra a soproni városháza bejáratánál (Fotó: Bolodár Zoltán)

emlékek felidézése mellett már az utazás részleteit egyeztetik egymás között. A fővárosi tisztviselők munkáját segítette néhány társával a soproni Kammerloher család egyik tagja, egy műegyetemi hallgató is.³⁷ A beszámoló szerint eddig ezernél többen jelentkeztek személyesen és mintegy kétszázan tudatták írásban nevüket és címüket Thirring Gusztávval. A hivatalból összeírásra kerülő állami és fővárosi alkalmazottak számát is „jó néhány százra” teszi a lap. A cikk szerint a szavazók lakására kézbesítik a három hónapig érvényes vasúti szabadjegyet, amellyel különvonatokon, köztük ún. forduló vonatokon

³⁷ A családnak a Szent György utcában volt később kávéházzá átalakított vendéglője. *Csatkai Endre*: A soproni vendégfogadók a 16/19. században. *Soproni Szemle* 20 (1966) 3. szám, 210–217., itt 217.

juthatnak majd el a szavazásra. A jegyzékeken azt is feltüntették, hogy kinek nincs Sopronban hozzátartozója, hogy számukra lehetőség szerint szállást biztosítsanak. A kész listákat Thurner Mihály soproni polgármesternek küldték meg, aki első körben ellenőrizte az azokon szereplők szavazási jogosultságát.

Az újságíró ebben az esetben is betekinthez a jegyzékekbe, szerinte orvosok, ügyvédek, tanítók, postatisztviselők és számos egyetemi hallgató jelentkezett.³⁸ A nevek között feltűnt Klebelsberg Kunó gróf³⁹ és Thirring Gusztáv mellett Pinterits Károly törvényszéki írásszakértő, tanár, Hérics-Tóth Jenő élelmiszervegyész, gyógyszerész, m. kir. kísérletügyi igazgató és Lemberkovits Jenőné, a tanácsdiktatúra idején agyonlőtt honvédszázados özvegye is. A cikk beszámol két soproni illetőségű szerzetes és az Ébredő Magyarok Egyesülete székháza portásának jelentkezéséről is. Egy 1850-ben született idős hölgyet fia vetetett fel a névjegyzékbe, mert személyesen ugyan nem tudott eljönni, „de ha szavazni kell, szívrepesve menni fog!”⁴⁰

A végső mérleget ismét a *Nemzeti Újság* vonta meg 1921. november 13-án, a jelentkezés lezárulta utáni napon.⁴¹ Eszerint mintegy ezeröttszázra tehető azok száma, akik Budapesten jelezték részvételi szándékukat a soproni népszavazásra (pontos számot azért nem lehetett megadni, mert voltak, akik maguk is jelentkeztek személyesen, de hozzátartozóik is regisztrálták őket). Ezek közül mintegy ezerháromszázötven a Sopronban születettek vagy odavaló illetőségűek száma.⁴² A városházi tisztviselők már aznap nekiláttak az ívek feldolgozásának. Mivel ekkor még nem lehetett tudni, hogy csak a népszavazási területen születettek, vagy az ottani illetőségűek is részt vehetnek-e a referendumon, ezért minden biztonnal készültek kimutatások erről is. Az ellenőrzés után a listákat Villani követségi tanácsoshoz,⁴³ illetve az ingyenjegyek kiállítása és kézbesítése miatt az államvasutak igaz-

³⁸ Lásd Ifj. *Sarkady Sándor*: Mende (Mühl) Gusztáv naplófeljegyzéseiből, 1921. június–augusztus című forrásközlését, jelen számunk 479–500. oldalán.

³⁹ Klebelsberg az 1920. évi választásokon a Keresztény Nemzeti Párt színeiben nyert Sopronban mandátumot.

⁴⁰ Akik elindulnak az urnák felé. Jelentkezés a soproni népszavazásra. Az *Újság*, 19. évf. 251. sz. 1921. november 9. 2. Az általános lelkesedésre jellemző, hogy egy másik napilap szerkesztőségi cikkében azt javasolta, hogy „nemzeti mozgalom induljon meg, virágozzuk fel a hazatérők vonatait, s lobogjanak a háromszínű zászlócskák, mert ettől a győzelemtől függ – minden”. Soproniak, a hazáért! Új Barázda, 3. évf. 247. sz. 1921. november 4. 2. Egy egyszerű, Kisfalud községből származó munkásnő pedig levélben arról biztosította a fővárosi statisztikai hivatal igazgatóját, hogy „a hazáért él és ha kell, meg is hal” és a „még az utolsó fillérjét is odaadja, de elmegy” a szavazásra. Az osztrákok bevonultak Nyugat-Magyarországba. Budapesti Hírlap, 41. évf. 256. sz. 1921. november 3. 2.

⁴¹ Jelentkezni eredetileg 1921. november 4. és november 10. között lehetett volna, de ezt végül prolongálták. Két nappal meghosszabbították a soproniak jelentkezési idejét. *Nemzeti Újság*, 3. évf. 253. sz. 1921. november 11. 4.

⁴² Ez a szám tehát nagyjából kétszer annyi jelentkezőt takar, mint ahányat Thirring említett Thurner Mihályhoz írott levelében. Lásd 23. l.

⁴³ A magyar kormány képviselője jelentésében megemlítette, hogy a 2,6 millió koronára rúgó rezsiköltségek többek között a „propagandisták, detektívek és az ország belterületéről érkező szavazók részkiadásainak megtérítéséből [...] állottak össze”. *Villani*: i. m. 29.

gatóságához juttatták el. Természetesen ebből a tudósításból sem hiányoztak az egyéni példák, így a Szeged melletti vitézi telkén gazdálkodó, Gorlicénél szolgált Kaszás János rokkant őrmester⁴⁴ és a legidősebb jelentkezőként a névjegyzékbe felvett, kilencvenedik évében járó Rösch Frigyes nyugalmazott főrealiskolai tanár,⁴⁵ akinek Ózdról írott levelét, „a lángoló hazaszeretet gyönyörű példáját” Sopronba is elküldték a népszavazási iroda munkatársai. Ebben „nagyban bizonykodott”, hogy okvetlenül elmegy a népszavazásra, „még akkor is, ha ez lesz az utolsó útja”⁴⁶

Rejtőző források

Budapest Főváros Levéltárában csupán egy kisebb fraktúr iratcsomó maradt fenn a budapesti hivatalnokok összeírásáról.⁴⁷ Ebben megtalálható az említett, 7677/1921. eln. számú, 1921. október 25-i keltezésű belügyminiszteri rendelet, amely felhívta valamennyi alispán és polgármester figyelmét, hogy a törvényhatóságnál, az alárendelt hatóságoknál, hivataloknál és intézményeknél szolgálatot teljesítő érintett tisztviselőkről és alkalmazottakról a név, a születési név, a születési hely, a foglalkozás és a jelenlegi pontos cím megadásával jelentést készítsenek. Ugyancsak fellelhető a csomóban a tanácsi I. (elnöki) és tanácsi VII. (közoktatási) ügyosztálynak 48 órán belül, két példányban megküldendő jelentésre felhívó, 127964/1921-I. számon iktatott polgármesteri utasítás is.

A központi tejhivataltól a szappanfőző üzemig és a hajléktalanok menhelyéig, a Tattersall és Lóvásárteleptől a tisztí ügyészségig és Budapest Székesfőváros Dunabalparti Köztemetőinek Igazgatóságáig a legtöbb intézményből nemleges válasz érkezett. Néhány jelentés csupán az érintett alkalmazottak számát tartalmazza, hiszen a konkrét személyek adatait mellékletben küldték meg és az összesített székesfővárosi listának nem sikerült nyomára akadni. Így tudható, hogy Budapest Székesfőváros tűzoltó-főparancsnokságán „csak egy segédcsovezető van, aki a kérdéses helyiségek (sic!) egyikében született”⁴⁸ A Gázművek összesen két alkalmazott érintettségéről számolt be,⁴⁹ a Központi anyagszertár és nyomtatványraktár egy tisztviselője szintén helyi illetőségű volt.⁵⁰ Csupán fel

⁴⁴ A legénységi vitézek listáján valóban megtalálható egy azonos nevű, 1921-ben avatott rendtag. <http://www.hungarianarmedforces.com/vitezirend/legenysegi/index.html> (Letöltve: 2021. szeptember 24.)

⁴⁵ Minden bizonnyal Sopron egykori tűzoltó főparancsnokáról és díszpolgáráról van szó, aki 1832-ben született a Reutlingenben és 1923-ban hunyt el Merényben (Nálepkovo, Szlovákia). Életéhez lásd: <https://sopronanno.hu/bejegyzes/rosch-frigyes-1832-1923> (Letöltve: 2021. szeptember 24.)

⁴⁶ Akik magyarok akarnak maradni... Nemzeti Újság, 3. évf. 255. sz. 1921. november 13. 5.

⁴⁷ Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL), IV. A Megyei törvényhatóságok és törvényhatósági jogú városok (1528–1992), 1407. Budapest Székesfőváros Tanácsának Iratai (1873–1930), b. Tanácsi Ügyosztályok Központi Irattára (1873–1929), I. 6716/1921.

⁴⁸ BFL IV.1407.b-I.6716/1921. 4064/1921. számú, 1921. november 5-i jelentés.

⁴⁹ BFL IV.1407.b-I.6716/1921. 855/1921. Szem. o. lev. ad 1233/1921. Szem o. ikt. számú, 1921. november 4-i jelentés.

⁵⁰ BFL IV.1407.b-I.6716/1921. 614/1921. számú, 1921. november 5-i jelentés.

tételezhető, hogy az I. kerületi előjárásón is volt soproniként azonosított személy, ők ugyanis „tisztellel beterveztették az alkalmazottakra vonatkozó jegyzéket”.⁵¹

Csak a legtrikább esetben találhatók személynevek is a beküldött jelentésekben. A Székesfővárosi állatvásárok és közbiztonság igazgatósága az 1889-ben született Kim Károly közlekedési I. tisztnévét adta meg, aki a hatósági termény- és áruraktárnál, a községi lóhúsüzemben teljesített szolgálatot.⁵² A tanácsi IV. ügyosztályon foglalkoztatták irodai hivatalnokként az 1897-es születésű Rosenauer Máriát.⁵³ Üdítő kivétel Mühl Jenő esete. A tanácsi II. ügyosztály jelentése szerint a kertészeti felügyelő 1879. szeptember 9-én született Sopronban, a Vámház körút 8. szám alatt volt bejelentett lakóhelye és a Székesfőváros kertészetének Vágány utca 10. szám alatti telephelyén dolgozott az adatfelvétel időpontjában.⁵⁴ A Statisztikai Hivatal jelentését az intézmény vezetője, Thirring Gusztáv küldte be. Eszerint az alkalmazottak közül „a nyugat-magyarországi vitás területen csakis alulírott igazgató született”.⁵⁵ Végül a tanácsi XIII. ügyosztály jelentését kell megemlíteni, amely arról számol be, hogy Bécsben született Winkler Henrik „a keze között levő igazolás szerint soproni illetőségű” és már jelentkezett is a városházán, ahol „jegyzékbe is vétetett”.⁵⁶ Azt egyikük esetében sem lehet igazolni, hogy ténylegesen részt vettek a népszavazáson.⁵⁷

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában is csak néhány információmorzsát sikerült felkutatni. A szavazati jogosultsággal rendelkező személyek adatait, illetve tartózkodási helyét a Nemzeti Kisebbségek m. kir. Minisztériuma tartotta nyilván. Mivel a minisztériumot fokozatosan felszámolták (formálisan 1922 februárjában szűnt meg), az ott keletkezett iratokat besorolták a Miniszterelnökség központilag iktatott és irattározott

⁵¹ BFL IV.1407.b-I.6716/1921. 25725/1921. számú, 1921. november 4-i jelentés.

⁵² BFL IV.1407.b-I.6716/1921. 2186/1921. számú, 1921. november 5-i jelentés.

⁵³ BFL IV.1407.b-I.6716/1921. 251144/1921.IV. számú, 1921. november 5-i jelentés.

⁵⁴ BFL IV.1407.b-I.6716/1921. 1501/1921. számú, 1921. november 8-i jelentés.

⁵⁵ BFL IV.1407.b-I.6716/1921. 359/1921. számú, 1921. november 5-i jelentés.

⁵⁶ BFL IV.1407.b-I.6716/1921. Sz. n., 1921. november 7-i jelentés.

⁵⁷ Nyilvántartási lapjaik segítségével további adatokat is meg lehet tudni a megnevezett alkalmazottakról. Az evangélikus főgimnáziumban érettségizett, majd a keszthelyi gazdasági akadémiát végzett Kim Károly közlekedési felügyelőként dolgozott 1917-től a Sertésközbiztonságon, majd 1925-től 1934-ben bekövetkezett haláláig a Vásárcsarnok igazgatóságán. A hat elemi után a m. kir. kertészeti tanintézet kertészsegédi tanfolyamát sikerrel teljesítő Mühl Jenő kitüntetéssel (Károly csapatkereszt és Vaskoronás érdemkereszt) harcolta végig az első világháborút a soproni 18. honvéd gyalogezred törzsőrmestereként, 1938-tól 1944-es nyugdíjba vonulásáig kertészeti főfelügyelő volt a II. ügyosztály alkalmazásában. Rosenauer Mária a soproni állami felső kereskedelmi iskolában végzett jó eredménnyel. Gyors- és gépirónokként foglalkoztatták különböző ügyosztályokon. 1924 végén létszámcsökkentés miatt végkielégítéssel távozott. A Sopron Város Tanácsa 1913. október 11-én kelt 439. sz. határozata alapján soproni illetőségű, magyar honos Winkler Henrik Bécsben végezte a reáliskolát, majd műszaki hivatalnok lett. 1921. december 23-án (tehát néhány nappal a népszavazás után) ideiglenes hivatalnokká nevezték ki, majd az I. és IX. kerületi előjárásón dolgozott. 1923-ban szintén létszámcsökkentés miatt, végkielégítéssel távozott. Lásd BFL IV.1420. Budapest Székesfőváros tanácsi, majd polgármesteri ügyosztályainak levéltári gyűjteménye (1874–1939), m. Székesfővárosi tisztviselők és alkalmazottak nyilvántartásainak gyűjteménye (1873–1968).

iratainak különböző tematikus tételeibe. A nyugat-magyarországi eseményekkel külön tematikus egységek foglalkoznak, a legrészletesebb ilyen tematikus egység időköre a népszavazási szabályzat elfogadásának napjaiban szakad meg és témánk szempontjából releváns dokumentumot nem tartalmaz.⁵⁸ A tárcsa vezetésével 1920 vége óta ideiglenesen a külügyminiszter volt megbízva. Ennek ellenére a külügyminisztériumi iratanyagban a velencei megállapodáson⁵⁹ kívül csupán egyetlen tematikus egység van, amely – legalábbis megnevezése szerint – a soproni népszavazással, illetve annak eredményével foglalkozik.⁶⁰ Az 1921. október és december közötti eseménydús napok történetének jobb megismerését ez az iratanyag sem szolgálja.

A belügyminisztériumi elnöki dokumentumok között megőrződött egy mintegy száz folio terjedelmű ügyirat a nyugat-magyarországi népszavazás témakörében. Ebből kiderül, hogy még a szavazás előtti utolsó napokban is folyt a szavazóbárcák kiküldése. Egy bizonyos dr. Szabó Jenő részére a soproni kir. törvényszék elnöke által megküldött szavazólapot nem sikerült kézbesíteni, mert az illető a belügyminisztériumban nem volt fellelhető az ott szolgálatot teljesítők között. Megpróbálták kideríteni a személy tartózkodási helyét a külügyminiszter által felügyelt nemzeti kisebbségi minisztériumi nyilvántartás alapján, az irattárba 1921. december 13-án vissza is érkezett az irat, ismeretlen eredménnyel.⁶¹

Bánffy Miklós aláírása egyetlen, de annál fontosabb iraton szerepel. A Nemzeti Kisebbségek m. kir. Minisztériuma vezetésével megbízott külügyminiszter 1921. október 21-én fordult levélben a belügyminiszterhez, és tájékoztatta kollégáját arról, hogy „a legközelebb megejtendő népszavazáson mindazok a magyar honpolgárok is gyakorolhatnak szavazati jogot, akik bár jelenleg Csonka-Magyarországon tartózkodnak, de a vitás területen lévő helyiségek (sic!) egyikében születtek”. Többször is hangsúlyozza „e körülmény rendkívüli fontosságát” és felkéri Ráday Gedeont, hogy a „pontosan és lelkiismeretesen”

⁵⁸ MNL OL K 26 2-H) tétel, Nyugat-magyarországi eseményekkel kapcsolatos jelentések és levelek, 1921. április 20–november 13. (1388. cs.) Lásd 9. lj.

⁵⁹ A nyugat-magyarországi kérdés rendezésére vonatkozó jegyzőkönyv. Velence, 1921. október 13. MNL OL K 70 Külügyminisztériumi Levéltár, Külügyminisztérium, Jogi osztály (A továbbiakban: K 70), II-Ausztria-1921. (317. cs.)

⁶⁰ MNL OL K 70 1922-13. tétel, Nemzetközi jogszabályok, egyezmények, a békeszerződéssel kapcsolatos ügyek. C/I/7. Soproni népszavazás eredménye (valójában a népszavazás megőrkítésével és az 1922. évi XXIX. törvény szövegének előkészítésével kapcsolatos teendők és vélemények rövid ismertetése). (162. cs.)

⁶¹ Dr. Szabó Jenő szavazólapja. MNL OL Belügyminisztériumi Levéltár, Belügyminisztérium, Elnöki iratok K 148 (A továbbiakban: K 148), 1921. 23. tétel, Katonai ügyek, 7677-9120. (752. d.) Ugyanebben a 7677. alapszámú ügyiratban őrződött meg a különböző vármegyéknél szolgálatot teljesítő, a nyugat-magyarországi népszavazási területen illetékességgel bíró tisztviselők névjegyzékével kapcsolatos levelezés a fő- és alispánokkal, polgármesterekkel, illetve a m. kir. államrendőrség rendőrkapitányásaival, ismételtlen csak nagyrészt a mellékletben megküldött konkrét nevek nélkül. Van olyan elintézés-tervezet is, mely szerint a belügyminisztérium már 1921. október 28-án megküldte a tárcánál, az Országos Levéltárban és a közigazgatási bíróságnál foglalkoztatottakra vonatkozó kimutatást a Nemzeti Kisebbségek Minisztériumának.

(a rendőri bejelentő hivatalok listáinak átvizsgálásával is) összeállítandó jegyzékeket⁶² „a legsürgősebben” bocsássa rendelkezésére.⁶³

Sajátos módon a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára és Levéltárban őrzött viszonylag jelentős Thirring Gusztáv-irathagyaték sem segíti a tisztánlátást, éppen ellenkezőleg. A soproni statisztikus lelkesen, tudóshoz illő akribiával gyűjtötte a közszereplésére vonatkozó hírlapi beszámolókat, ezek több kötetet tesznek ki a fennmaradt iratai között. A gyűjteményben nem csupán a Nyugat-Magyarországi Liga elnökének harcias, az ország területi épsége mellett hitet tevő, továbbá a nyugati országrész elszakítása vagy átengedése”, sőt, a békeszerződés aláírása ellen tiltakozó beszéde olvasható, amely a Területvédő Liga 1920. május 7-i nagygyűlésén hangzott el.⁶⁴ Thirring nem feledkezett meg az őt „Nyugat-Magyarország egyik legnevesebb fiának” nevező szerkesztőségi jegyzet beragasztásáról sem, amely köszöntötte a város „hű gyermekeit” és a szerte az országban „munkás életet élő soproniakat” és biztosította őket Sopron „soha el nem halványodó szeretetéről”, mint ahogy „járásuk, kelésük” figyelemmel kíséréséről is.⁶⁵ Amikor a trianoni békeszerződés aláírására szerződött „kamikaze” kormány, Simonyi-Semadam Sándor kabinetjének bukása már csak napok kérdése volt, Thirring neve is „kombinációba került” a nemzetiségi miniszteri poszt betöltésénél. „Ennél egészségesebb és természetesebb megoldást senki sem tudna elképzelni” – állapította meg talán túlzott lelkesedéssel egy hírlapi beszámoló.⁶⁶ Az 1932 szeptemberében neki ítelt soproni díszpolgári cím átadási ünnepségén Thurner Mihály polgármester úgy méltatta Thirringet, hogy az nem csupán teljesítette a várossal szembeni köteletségét, de ki is emelkedett társai sorából, leginkább azokban a napokban, amikor „Sopront le akarták tépni a Szent Koronáról”.⁶⁷ Ugyanakkor az beszédes tény, hogy a gyűjtemény 1921 ősze és 1922 vége között egyetlen újságcikket sem tartalmaz, a népszavazás előtti utolsó beragasztott cikk az *Új Nemzedékben* 1921. szeptember 1-jén jelent meg és az elcsatolás miatt várható gazdasági

⁶² A kutatás során egyetlen jelentősebb névjegyzék került elő. Ezen összesen 35 vasúti alkalmazott (közülük 30 soproni, 1-1 kópházi, nagycenki, harkai, balfi és ágfalvi) személy szerepel. MNL OL Z 1521 Gazdasági Levéltár, Magyar Államvasutak Igazgatósága, Elnöki iratok, 258/1921. A soproni népszavazási területen illetőséggel bíró alkalmazottak névjegyzékeinek elküldése tárgyában. (3. cs.) A nevek közül kettő megegyezik az 5. lábjegyzetben ismertetett pécsi üzemvezetőségi listánál találhatóakkal.

⁶³ Ezt az egyetlen levelet sikerült felkutatni, amelyet Bánffy kisebbségi miniszteri minőségében és a tárca pecsétjével hitelesítve írt alá. Nemzeti kisebbségek minisztériuma a nyugat-magyarországi népszavazási területen született tisztviselők és alkalmazottak jegyzékének közlése tárgyában. Budapest, 1921. október 21. MNL OL K 148 7677/1921. eln. 23. (752. d.)

⁶⁴ Nem adjuk oda! Soproni Hírlap, 1920. május 16. Dr. Thirring Gusztáv közszereplésére vonatkozó hírlapi cikkek és közlések III. Thirring Gusztáv iratai, 2. doboz, KSH Könyvtár és Levéltár (A továbbiakban: Thirring-hagyaték).

⁶⁵ Üzenet. Soproni Hírlap, 1920. május 16. Thirring-hagyaték.

⁶⁶ Ki lesz az új nemzetiségi miniszter? Thirring Gusztáv dr. előtérben. Sopronvármegye, 1920. június 29. Thirring-hagyaték.

⁶⁷ Thirring Gusztáv ünneplése a város közgyűlésében. Soproni Hírlap, 1932. december 15. Thirring-hagyaték.

veszteségeket taglalta. Thirringről a múltidézés során így egyrészt az integer Magyarország mellett kompromisszumok nélkül kiálló hazafi képe rajzolódik ki, ugyanakkor a kulisszák mögött zajló, szükségszerűen engedményekre kényszerülő, meglátásom szerint ugyancsak hazafias tevékenységének dokumentálása⁶⁸ csupán magánlevelekben és egyéb, eddig ismeretlen egyéni forrásokban őrződhetett meg.

Százszámra

A MÁV Archívumban ugyan nem maradtak fenn az ingyenjegyekkel kapcsolatos ügyiratok, egy fegyelmi ügy mégis figyelmet érdemel. Menich Zoltán százados⁶⁹ 1921. december 15-én beadvánnyal fordult a Honvédelmi Minisztérium Elnöki D. osztályához. Elmondása szerint a december 13-án 17 óra 25 perckor a Keleti pályaudvarról induló gyorsvonattal utazott Sopronba. Az aznap megjelent *Nép*, illetve a késő délutáni órákban utcára került *Magyarország*⁷⁰ című lapok arról számoltak be, hogy a népszavazás elmarad, illetve csak később lesz megtartva. Ezek a hírek az utasok között „a legnagyobb consternatiót⁷¹ keltették”. Aztán Kelenföldön a szolgálattevő kalauz fülkéről fülkére járva tájékoztatta ugyanerről az utasokat. „Ezen könnyelmű és lelkiismeretlen hír terjesztése következtében” mintegy ötven fő leszállt a vonatról és elhagyta a pályaudvart, így a néhány perccel később érkező cáfolatot sem hallhatták már. A százados intézkedést kért, hogy az álhír terjesztője „kipuhatóltassék” és az illető „káros és hazafiatlan magatartása kellő elbírálásban részesüljön”.⁷²

A fegyelmi vizsgálat 1922 tavaszán indult meg Kern József napibéres távirász ellen, aki a 6. számú gyorsvonat beérkezésével egy időben kapott telefonos értesítést arról, hogy a népszavazás minden ellenkező híreszteléssel szemben meg lesz tartva. Kern sem az állomásfőnöknek, sem a forgalmi szolgálattevőnek nem tett jelentést, hanem, tekintettel a vonat rövid, egy percnyi ott-tartózkodására, kiszaladt a peronra és az első jegyvizsgálót személyesen tájékoztatta – a vizsgálat akkori megállapításai szerint pontosan ellenkező

⁶⁸ Thirring tehát a kormányzathoz és Ráday belügyminiszterhez hasonlóan „nagyon ügyesen elburkolta a szerepét”. *Bánffy*: i. m. 70.

⁶⁹ Menich pár évvel később, immár őrnagyként, mint tiranai magyar királyi konzul tűnt fel és dolgozott a rejtett magyar katonai attasé szolgálat munkatársaként. Ehhez lásd *Árokay Lajos*: A rejtett magyar katonai attasé szolgálat első állomáshelyeinek felállítása, 1920–1923. Hadtörténelmi Közlemények, 30 (1983) 3. szám, 356–381., itt 368. Azzal kapcsolatban, hogy vajon miért utazott a százados Sopronba, egy új feldolgozás Shvoy Kálmán ezredes naplóját idézi: „Aki csak lehet, oda küldünk szavazni, [...] katonák is mind szavazunk”. *Veszprémi László Bernát*: 1921. A Horthy-rendszer megszilárdulásának története. Budapest, 2021. 153.

⁷⁰ A lap másnapi számában valóban van ilyen tartalmú hír. Elhalasztják a nyugat-magyarországi népszavazást. *Magyarország*, 28. évf. 280. sz. 1921. december 14. 1. Feltételezhető, hogy a lap szerdai száma a saját tudósítótól vett telefonjelentés és egyéb hírügynökségi értesülések alapján közölt hírrel már előző este is kapható volt a standoknál.

⁷¹ megdöbbenés, megrökönyödés.

⁷² MÁV Archívum, AB. 17050. 143/1922/2241. Budapesti üzemvezetőség iratai. Vasúti személyzet mulasztása a soproni népszavazást illetőleg.

értelemben. Ekkor sokan leszálltak a vonatról és csak az állomásfőnök-helyettes cáfolatát meghallva foglalták el végül helyeiket.⁷³ Azt végül nem sikerült minden kétséget kizáróan megállapítani, hogy Kern tájékoztatta a kalauzt – akár akaratán kívül – tévesen, vagy az utóbbi hibázott, mindenesetre a fegyelmi eljárást miniszteri utasításra megszüntették. Ugyanakkor szolgálati mulasztás, illetve az egyik kalauz és az utasok „félrevezetése” miatt – bár a jelentés szerint mindenki visszaszállt a vonatra, így „káros következményről” sem lehetett szó – majdnem két évvel a történetek után 5 ezer koronás büntetést szabtak ki a távirásra.⁷⁴

1922. január 10-én a soproni városházán tartott díszközgyűlésen gróf Bethlen István miniszterelnök üdvözlő távirata mellett felolvasták a városi tanács határozati javaslatát, amely többek között arról is szólt, hogy Sopron város rendelje el a népszavazás történetének megírását.⁷⁵ Az eseményen Sipőcz Jenő, a székesfőváros első embere is felszólalt. „Kevés napja van a magyarnak, melyen ünnepelhet és örülhet, ezért kell egyet ilyen nagyon megünnepelni” – mondta Sipőcz és hozzátette: „Ez a mai nap nemcsak Sopronnak, de az egész magyar hazának ünnepe”.⁷⁶ Az egyetlen tartós revíziós sikertörténet, a soproni népszavazás centenáriumán ehhez annyit tudunk csupán hozzátenni, hogy amennyiben egyszer elkészül az a história, abban a soproni és a környező községi illetőségű szavazók históriájának⁷⁷ a szegényes forrásadottságok dacára is helyet kell kapnia.⁷⁸

⁷³ MÁV Archivum, AB. 17050. 143/1922/30339. Igazgatóság Kern József napibéres távirász ügyében jelentést kér. Budapest, 1922. április 6.

⁷⁴ MÁV Archivum, AB. 17050. 143/1923/74977. Igazgatóság A. I. Kern József napibéres távirász ügyében értekezik. Budapest, 1923. október 4.

⁷⁵ *ifj. Missuray-Krúg Lajos*: Tüzek a végeken. Sopron, 1930. 163.

⁷⁶ *Missuray-Krúg*: i. m. 164.

⁷⁷ A tanulmányban igazolt sanyarú forrásadottságok miatt még kisebb eséllyel lehetne azonosítani azokat a fővárosi alkalmazottakat, akik a nyugat-magyarországi felkelők soraiba álltak. A velencei megállapodás után született a m. kir. belügyminiszter 7241/1921. eln. számú leirata, amely elrendelte a „fegyveres akcióban részt vettek” neveinek zárt borítékban, „bizalmas” jelzés alatt történő jelentését. Az indoklás szerint ezek a tisztviselők „a legjobb intencióktól vezetve ugyan, de az adott helyzetben rosszul értelmezett hazafiságból” hivatalukat elhagyták. A leirat felszólította őket, hogy állomáshelyeiket haladéktalanul foglalják el, mert a „haza szent érdekeit” úgy szolgálják legjobban, ha kötelességüket szolgálati helyükön „híven és pontosan teljesítik”. BFL IV.1407.b-I.6716/1921. 120851/1921-I. Tíringer Istvánt, a IV. ügyosztályon alkalmazott havidíjas hivatalnokot Folkusházy Lajos helyettes polgármester 1921. október 17-én kelt levélben értesítette elbocsátásáról, helyére mást vettek fel. BFL IV.1407.b-I.6716/1921. 117977/1921-I. Fontos megjegyezni, hogy a minisztertanácsi döntés a határozott fellépés szükségességéről már Velence előtt, 1921. október 7-én megszületett, másnap már az összes miniszter a határozat „soron kívüli és hatályos foganatosítására” kapott hivatalos felkérést. Lásd MNL OL K 26 1921-XVIII-8401. (1260. cs.) A belügyi távirati jelentések megtalálhatók: MNL OL K 148 1922-4. tétel, A nyugat-magyarországi felkelésben részt vett tisztviselők névsora, 372. a. sz. (757. d.) Tíringer neve tíz másik tisztviselőével együtt feltűnik Sipőcz polgármester levelében is. Budapest, 1921. október 25. 125461/1921-I. Ugyanakkor elbocsátását már 1921. október 20-i keltezésű, 123790-1921-I. iktatószámú levelében cáfolta a polgármester.

⁷⁸ Nagyon köszönöm Jakab Réka és Perczel Olivér főlevéltárosok (Budapest Főváros Levéltára), Balázs Gábor főlevéltáros és Tóth Bálint levéltári kezelő (MNL Országos Levéltára), továbbá Derzsy Márk kéziratáros (KSH Könyvtár és Levéltár) és Matus László levéltári szakértő (MÁV Archivum) önzetlen szakmai segítségét.

Ennek a krónikának az is megkerülhetetlen része, hogy miután az osztrákok viszhívták képviselőiket a szavazást előkészítő és ellenőrző testületből, „az utolsó napon, dacára a tábornoki bizottság tilalmának, százsámra hozattak be szavazók Magyarország belterületéről”. Mindezt azért, mert a magyar fél „az eszközökben való válogatás nélkül, a mindenképpen elérendő biztos sikerre dolgozott” – írja 1923 óta nyilvános jelentésében Villani Frigyes báró.⁷⁹ Az újabb hazai feldolgozások is elismerik, hogy „a népszavazás listáinak összeállítása okozta a legnagyobb gondot”, illetve, hogy a referendum alapadatait biztosító 1920. februári nemzetgyűlési ívek kiállítása óta Sopron és környéke „számos viszontagságot élt át”,⁸⁰ továbbá, hogy „a magyar kormány azért nem bízta a véletlenre az eseményeket”.⁸¹ Mindenesetre a kérdést nem lehet azzal elintézni, hogy „osztrák részről mily mesék találtak fel”.⁸² A lehetőségekhez mérten objektív véleményalkotáshoz a máig valahol lappangó, vagy tán tudatosan megsemmisített jegyzékek elemzésére és további, akár Sopronban vagy Bécsben rejtőző források felkutatására lenne szükség. Az osztrák szavazási biztosok 1921 decemberében nagyjából egy hét alatt az összes szavazási lajstrom egytizedét tudták átvizsgálni.⁸³ Azóta száz év telt el.

⁷⁹ Villani: i. m. 30–31. Pár sorral korábban, némileg eltérő szavakkal, de ugyanezt fogalmazta meg. Mivel a szavazási arány „távrolról sem mutatkozott oly kedvezőnek”, a magyar fél arra kényszerült, hogy „az utolsó óráig minden eszközt felhasználjon a győzelem biztosítása céljából”. Uo. 29.

⁸⁰ Botlik József: Nyugat-Magyarország sorsa, 1918–1921. Vasszilvagy, 2008. 301., illetve Tóth Imre: Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig. Pécs, 2020. 146.

⁸¹ Veszprémy: i. m. 151.

⁸² Lásd 32. lj.

⁸³ Miltschinsky: i. m. 56. Sőt, a félhivatalos Politische Korrespondenz azt írta, hogy a tábornoki bizottság annak ellenére szüntette meg a szavazólista elleni felszólalásokat, hogy „maguk az antantisztek is bevallják, hogy a szavazólisták kilenczted része teljesen hamis adatok alapján készült”. Az osztrákok biznak a népszavazás elhalasztásában. A bécsi sajtó legújabb rágalomhadjárata Magyarország ellen. Új Nemzedék, 3. évf. 280. (665.) sz. 1921. december 14. 2.

Az evangélikus vallás a későbbi népszavazási területen már a 16. század elejétől jelen volt. Sopronra mint korai reformációs központra is tekinthetünk, ahol már a mohácsi csata előtt ismerték a lutheri tanokat. E tanok terjedésének okát abban kereshetjük, hogy Sopronban ebben az időben már évszázadok óta meghatározó elem volt a német lakosság. A korai vitairatok többségének nyelve miatt a reformáció és az evangélikusság terjedésének kezdeti feltétele volt a német nyelv ismerete. A Sopronhoz tartozó és a népszavazás által érintett jobbágyfalvakban (Harka, Balf, Ágfalva, Sopronbánfalva) is a várossal egy időben kezdődött meg a reformáció terjedése. A katolikus restauráció intézkedései ellenére a térségben továbbra is meghatározó maradt az evangélikus vallás, amely az itt élő németiség többségének vallása volt még 1921-ben is. Évszázadok alatt az evangélikus gyülekezetek élénk kulturális kapcsolatokat alakítottak a német nyelvterületen működő egyetemekkel, evangélikus kulturális központokkal. Az evangélikus elit gyermekei a soproni líceum elvégzése után gyakran tanultak tovább német egyetemeken, a lelkészek pedig sokszor érkeztek hazai vagy külföldi német nyelvterületről a soproni vagy a környékbeli gyülekezetekhez.¹

A Sopron környéki nyolc település mind nyelvileg, mind vallásilag jól körülhatárolható. Csupán egyetlen magyar és katolikus falu található a térségben, Nagycenk, illetve egy katolikus horvát, Kópháza, valamint két katolikus német Fertőrákos és Fertőboz. A többi négy település, Ágfalva, Balf, Sopronbánfalva és Harka, egyértelműen német és evangélikus többséget mutatott fel. Közös bennük, hogy szavazóik Ausztriát választották. A soproni németek nagyobb része is evangélikus volt, csak kisebb részük tartozott a katolikus valláshoz. A soproni evangélikusok szavazati arányának megoszlását a település nagyobb mérete miatt nehezebb meghatározni, mint a falvak esetében.²

Sopronra évszázadokon keresztül mint befogadó városra tekinthetünk, ahol a viszonylag szabadabb, sokszor privilegizált vallásgyakorlási jogoknak köszönhetően menedéket találtak a vallási üldözöttek is. A városban a középkor óta erős volt a németiség jelenléte. Míg az első magyar népszámlálás során, 1850-ben alig találkozunk magyar anyanyelvű soproni polgárral, addig 1949-ben már a németiség jelentős visszaszorulását kell megállapítanunk. A magyar elem erőteljes térfoglalása már a kortársakat is foglalkoztatta, sokan egyáltalán nem alaptalanul erőszakos magyarosítással vádolták az ország akkori vezetését. Az asszimilációs törekvések ugyanis az egész korszakon át megfigyelhetőek, de egészen az első világháborút követő évekig nem lehettek Sopronban túlzottan sikeresek.

¹ Az evangélikus vallás terjedéséről a térségben összefoglalóan lásd: *Payr Sándor*: A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története. Sopron, 1924.

² Evangélikus Országos Levéltér (EOL), Egyházmegyék-gyülekezettörténetek. *Hanzmann Károly*: Soproni Felső Evangélikus Egyházmegye. Gépirat 1900–1950. 12–13.

A soproni németiség lélekszámánál és az élet minden területére kiterjedő befolyásánál fogva sikeresen állt ellen a magyarosító törekvéseknek. A dualizmus korszakában, amikor a német anyanyelvűek mindvégig abszolút többséget alkottak, az erőviszonyokat szemlélve inkább arról beszélhetünk, hogy a magyarság igyekezett gyökeret eresztetni a városban, és önmagát a németiség mellett meghatározó tényezőként elismertetni.³ Érdemes azt megjegyezni, hogy a trianoni Magyarország egyetlen városa maradt Sopron, ahol a lakosság 20 %-a nem tudott magyarul, a törvényhatósági jogú városok közül pedig Sopronban volt a legalacsonyabb a magyarok aránya.⁴ Az 1920-as népszámlás a következő főbb nemzetiségi és vallási adatokat regisztrálta a szóban forgó településeken:⁵

	Lakosság- szám	Német	Magyar	Evangélikus	Katolikus
Sopron	35.248	16.911 (48 %)	17.165 (8,7 %)	9.427 (26 %)	21.751 (61 %)
Ágfalva	2.006	1.936 (96 %)	62 (3 %)	1.692 (84 %)	292 (14 %)
Balf	1.282	1.229 (95 %)	47 (3 %)	994 (77 %)	282 (22 %)
Harka	1.075	1.065 (99 %)	6 (0,5 %)	1020 (95 %)	52 (5 %)
Sopronbánfalva	2.995	2.640 (88 %)	327 (11 %)	2.024 (67 %)	946 (31 %)

Mint azt a táblázatban is láthatjuk az evangélikusok, az evangélikus gyülekezetek meghatározó szavazói csoportot alkottak, akik túlnyomórészt német nemzetiségűek és anyanyelvűek voltak. A népszavazás, a jövő kérdése olyan horderajú volt, ami minden társadalmi csoportot megmozgatott a népszavazási területen, így az evangélikusokat is. Szellemi vezetőik, a lelkészek sem függetleníthették magukat ettől. Nem is tették ezt, igyekeztek saját eszközeikkel meggyőződésüknek megfelelően befolyásolni a híveiket. Az evangélikusok is sokfélék voltak, sokféle érdekekkel. Egy részük határozottan Ausztria, másrésztük Magyarország felé húzott, és biztosan nagy volt a bizonytalanok csoportja is, akik esetleg csak az utolsó pillanatban hoztak döntést, vagy éppen otthon maradtak. A népszavazási területen szolgáló lelkészek azonban mindannyian határozott elképzeléssel álltak ehhez a kérdéshez. Az országos egyház hivatalos álláspontja szerint természetesen Magyarországot kell támogatni, hiszen csak így maradhatnak a gyülekezetek az országos egyház keretein belül, így maradhatnak az evangélikus intézmények is az országban, mint ahogy a terület is az ezeréves Magyarországon.⁶ A soproni gyülekezet-

³ *Krisch András*: Die ethnische Geographie von Ödenburg (Sopron). In: Geographisches Jahrbuch Burgenland 2009. Neutal, 2009. 93.

⁴ Az 1920.évi népszámlálás. Első rész. Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Budapest., 1923. 12–13.

⁵ Uo. 36–37.

⁶ A Soproni Felső Evangélikus Egyházmegyét a nyugati részek elcsatolásával jelentős veszteség érte. Elszakítottak nyolc anya- és hét leánygyülekezetet, vagyis 20 gyülekezetből öt maradt, összesen 8000 lélek volt a veszteség.

ben az országos egyház álláspontját Kapi Béla püspök szavain keresztül a felügyelő Zergényi Jenő ismertette a presbitérium előtt. Rövid magyar bevezetőjét németül folytatta, hiszen ezt a nyelvet értette mindenki. A lelkesítő beszéd végén kifejezték a presbiterek ragaszkodásukat a magyar hazához és a magyarországi egyházhoz.⁷

A népszavazás előtti propagandaharcban mind az evangélikus, mind a katolikus papok alapvetően, kevés kivételtől eltekintve magyarbarátok voltak. Mindent elkövettek, hogy minél többen Magyarországra szavazzanak. Az evangélikus lelkészek közül azonban nem mindannyian követték az országos egyház álláspontját.

Az egyik végletet a harkai lelkész, Bothár Mihály jelentette, aki egyértelműen osztrákbarát politikát folytatott. Ennek meg is lett az eredménye, amennyiben Harka lakosságának 92 %-a Ausztriára szavazott. A helyzet azonban nem ennyire egyszerű, könnyelműség lenne kijelenteni, hogy egy lelkésznek ekkora befolyása lett volna a gyülekezeti tagok döntésére. A Magyarország mellett kardoskodó balfi lelkész, Lauff Géza sem volt magyar szempontból sikeresebb, Balf lakóinak többsége (60 %) is Ausztriát választotta. A soproni gyülekezet élén Ziermann Lajos szintén sokat tett lelkésztársával, Hanzmann Károllyal (1. kép) a Magyarországon maradásért. A kortársaival sokszor nagyon kritikus Hanzmann véleménye szerint egyedül Lauff Géza balfi lelkész viselkedett kifogástalanul és lépett fel a magyar érdekekért. Vele állt szemben az osztrákbarát Bothár, akinek a népszavazás után el is kellett hagynia Magyarországot. Kettejük között volt Scholtz Ödön (2. kép), akit a soproni lelkész az ágfalvi (82 %) és bánfalvi (81 %) eredményekért tett felelőssé. A soproni lelkész azt azonban nem vette figyelembe, hogy a lelkészek személyétől függetlenül szavaztak az evangélikus és egyben német falvak Ausztria mellett.⁸ Hanzmann összességében lesújtónak találta az evangélikus falvak és több soproni evangélikus hittestvér viselkedését a szavazás során. Egy enyhítő körülményt talált: a katolikus és németek által lakott Fertőrákos is Ausztriára (60 %) szavazott.⁹ Ezzel úgy érezte, hogy katolikus részről nem érheti támadás az evangélikus egyházat.¹⁰

A népszavazási területen élő németiség, így nagy részben evangélikusság körében is meghatározó volt három nemzetiségi politikai véleménye. Jakob Bleyer, a nemzeti kisebbségek tárcanélküli minisztere egyértelműen a magyar álláspontot képviselte. Szerinte Nyugat-Magyarország vagy a népszavazási terület elcsatolásával tovább gyengülne a hazai németiség számaránya.¹¹ Az elcsatolt Burgenland területén mintegy 220.000 német

⁷ Soproni Evangélikus Levéltár (SEL), I.1.g. Presbiteri jkv. 1921. december 12-i ülés.

⁸ *Hanzmann Károly*: Helyzetrajz és adalékok a soproni Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházközség 1900–1950. évi történetéhez. I.rész. Sopron, 2000. 74.

⁹ EOL, Egyházmegyék-gyülekezettörténetek. *Hanzmann Károly*: Soproni Felső Evangélikus Egyházmegye. Gépirat 1900–1950. 13.

¹⁰ Bán János monográfiájában úgy látta, hogy az Ausztriára szavazók „a nemzeti államok alakulása idején veszedelmesnek látták elszakadni nyelvtestvéreik területétől.” *Bán János*: Fertőrákos politikai, gazdasági, egyházi és kulturális története. Fertőrákos, 2000.

¹¹ *Tóth Imre*: Miért is volt, hogy „magyarok maradtunk”? Út az 1921-es soproni népszavazáshoz 14. In: http://www.soproninepszavazas.hu/files/dvd_husegnapja_fuzet.pdf (letöltve: 2021.11.01.)

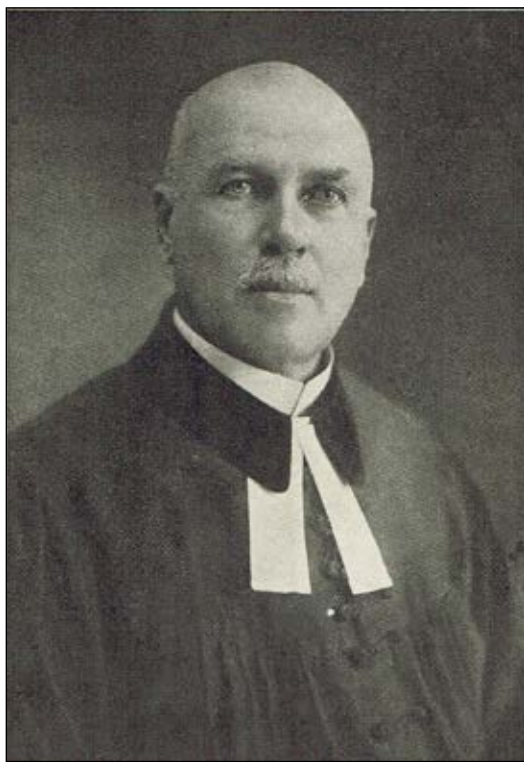

1. kép. Hanzmann Károly lelkész (Soproni Evangélikus Levéltár, XV.5. Fényképek. 1.d.)

anyanyelvű élt.¹² Velük együtt a hazai németiség létszáma 800.000 körül lett volna, ami jelentős szavazói bázis, illetve ütőkártya lett volna egy hazai nemzetiségi politikus kezében. Hasonló véleményen volt a térségben ismert és sokak által elismert politikus, Zsombor Géza,¹³ aki már 1918 ősze óta aktívan politizált a helyi németiség körében. Álláspontja szerint a német nemzetiségi jogok és az autonómia biztosításával lehet a nyugat-magyarországi németiséget Magyarországon belül tartani. Lapjában, a *Grenzpost*-ban és a nagy részvétel mellett november 10-én megtartott nagymartoni (Mattersdorf, ma Mattersburg, Au.) gyűlésen is a német nyelv használatáért emelt szót, különösen az iskolákban, jogszolgáltatásban és a közigazgatásban. Tevékenységének köszönhetően nevezte ki Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter december 6-án Nyugat-Magyarország német kormánybiztosává. December 25-én Zsombor a *Grenzpost* karácsonyi számában proklamálta a nyugat-magyarországi német autonómiát. A német ügyek központja a Széchenyi téren álló Széchenyi-ház volt, melyet ebben az időben *Deutsches Haus*nak, azaz „német-ház-

¹² *Krisch András*: Az elveszett Őrvidék. In: *Rubicon* 2017/7–8. 99.

¹³ Zsombor nagylócsi származású volt, felesége, Windisch Paula révén került egy német nemzetiségű soproni családba.

2. kép. Scholtz Ödön lelkész portréja. (Soproni Evangélikus Levéltár, XV.5. Fényképek. 1.d.)

nak” neveztek. Zsombor a Tanácsköztársaság idején létrehozott német önkormányzati szervben, a *Gaurat*ban nem kapott szerepet. A vörös uralom bukása után Bleyer minisztériumában vállalt államtitkári posztot. Az 1920-as nemzetgyűlési választásokat viszont Klebelsberg Kunóval szemben elveszítette.¹⁴

A harmadik véleményformáló politikus Scholtz Ödön lelkész, a Soproni Felső Egyházmegye esperese (1913 és 1938 között) volt. Scholtz az ágfalvi és a vele társult sopronbánfalvi evangélikus gyülekezet meghatározó lelkésze volt. 1869-ben született egy szepességi német családban Szentjakabon, 1893 és 1938 között szolgált Ágfalván. Aktív politikusi pályát is folytatott, a nagymartoni választókerületből került a magyar parlamentbe 1920 elején és itt volt képviselő 1922-ig. A lelkész a német nemzetiségi kérdésben Jakob Bleyer követője volt. Mindketten azt az ideált képviselték, mely szerint a németiség megvallása nem áll ellentétben azzal, hogy valaki a magyar nemzet tagja legyen.¹⁵ Meg-

¹⁴ *Krisch András*: Ellenforradalmi megmozdulás Sopronban? Gazdapolgár-tüntetés, 1919. április 3. In: Vörös és fehér. A vörös és a fehér uralom hátszaga 1919 vidéken - A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 30. (Veszprém, 2013). 62.

¹⁵ *Pritz Pál - Marchut Réka*: Kisebbségpolitikák - nemzetközi erőterben Bleyer Jakab/Jakob Bleyer példáján. In: Régió 25 (2017) 1. 7.

egyezett mindkettejük hozzáállása a Burgenland kérdéshez is. Scholtz képviselőként rengeteget dolgozott, beszédeket tartott, cikkeket írt, hogy a terület Magyarországnál maradjon. Egy esetleges német autonómia azonban nem volt ellenére. A lelkész igyekezett németként „jó magyar” lenni Ágfalván. A magyar nyelvnek nagyobb jelentőséget akart adni a gyülekezeti életben, ez olyan esetekben is megmutatkozott, amikor Ferenc József születésnapján a *Gott erhalte...*¹⁶ helyett a magyar himnuszt énekelte a gyülekezettel.¹⁷ A lelkész nemcsak saját magában, hanem az ágfalvaikban is igazi patriótát, magyar hazafit akart látni. Ugyanakkor felismerte és belátta, hogy az ágfalviak, de akár a teljes népszavazási területen élő németek is, úgy tekintettek magukra, mint a zárt német nyelvterület szerves részeire, akiknek ezzel a területtel jelentős gazdasági és kulturális kapcsolatai vannak. Scholtz Ágfalván egy alkalommal fültanúja volt egy kocsmai beszélgetésnek, melynek során fiatalok arról beszéltek, hogy „(...) ott Kópháza alatt futhatna a határ.” Az ilyen esetek ellenére is tartotta magát ahhoz az illúzióhoz, hogy büszkén vállalják a németek a nemzetiségi hovatartozásukat, de emellett jó magyar hazafiak legyenek. Ez az út azonban Magyarországon nem volt járható. Hogy miért nem, arra Scholtz munkájában is válasz ad. Feltűnt neki, hogy Sopronban a jelentős evangélikus oktatási intézmények ellenére is csak nagyon kevés ágfalvi tanult és vált értelmiségivé. A magyar iskolarendszerben a nyelvi akadályok miatt nem tudtak az ágfalviak továbbtanulni. Így egy német nemzetiségűnek kevés felemelkedési lehetősége volt, különösen a közigazgatásban. A lehetséges karrierépítésre hozott példa is azt mutatja, hogy ez a németiség feladásával járt. Scholtz feljegyzéseiben sógora, Gustav Adolf Blickle esetét említette. A jogász végzettségű rokon csak azt követően kapott 1940-ben állást a pénzügyminisztériumban, hogy nevét Bártfayra magyarosította. Trianon után már nem volt elegendő úgy jó magyarnak lenni, ha valaki kétnyelvűként volt hazafi. A magyar nemzetnek csak az lehetett teljes jogú tagja, aki idegen hangzású, ez esetben német nevét is magyarosította. A bleyeri ideál, amit Scholtz is vallott, nem működött Magyarországon, így a népszavazási területen sem.¹⁸

Scholtz magyarbarátságát és elszakítás-ellenességét növelte a vörös uralomtól való félelem is. A saját ágfalvi tapasztalatai a baloldali hatalomgyakorlásból a tanácsköztársaság 133 napja idején elegendőek voltak ahhoz, hogy ne szimpatizáljon a „vörös” Béccsel.¹⁹ Scholtz egyetértett Bleyerrel abban is, hogy Burgenland elcsatolása esetén tovább gyengül a magyarországi németiség létszáma és érdekérvényesítő ereje. A terület megtartása esetén az itt élő nagyszámú németajkú lakosság komoly ütőkártya lehetett volna a magyar nacionalizmussal szemben. Scholtz sokat dolgozott együtt Johann Huber (Huber János) nezsideri képviselővel, későbbi soproni kanonokkal. 1920. november 8-án hozták nyilvánosságra közös memorandumukat, melyben felvázolták elképzelésüket a későbbi

¹⁶ Az Osztrák Császárság himnusza 1918-ig.

¹⁷ Scholtz, Edmund: Agendorf. Kirchen- und Gemeindechronik Teil II; Oberschefflenz, 1992. 67.

¹⁸ Scholtz életéről, tevékenységéről összefoglalóan lásd: Floiger, Michael: Edmund Scholtz. In: Aus der Pforte. Ausgabe 13. Dezember 2010. 4–17.

¹⁹ Floiger, i. m. 11.

Burgenlanddal kapcsolatban. Ebben kifejtették, hogy a terület maradjon Magyarország része, melyben az itt élő németek és horvátok jogait egy autonóm megyébe szerveznék. Cserébe biztosítani akarták Ausztria gazdasági érdekeit is, különösen az élelmiszer-ellátás területén, továbbá tilos lett volna a magyar katonaság jelenléte, a területen csak helyi polgárőrség tartózkodhatott volna. Bár a memorandumot Budapesten kívül az osztrák és a német kormány is megismerte, utóbbinak közbenjárását, közvetítést kérték Scholtz és támogatói, az ügyből nem lett semmi.²⁰

Az ágfalvi szavazatok alakulásában, és feltételezhetjük, hogy más településeken is, a fent említetteken kívül a világháborús élmények és az összeomlás utáni állapotok is szerepet játszottak. 1918 őszén Ágfalván jelentősen megromlott a közbiztonság. A frontról hazaérkező és sok esetben életükben először „világlátott” katonák magukkal hozták fegyverüket, gyakran randalíroztak az utcán, a családjuk és a maguk rossz anyagi helyzetéért a jegyzőt tették felelőssé, akinek ablakán be is lőttek. Követelték a nemzetiségi kérdés, különösen az oktatás nyelvének megoldását. Akkor nyugodtak le a kedélyek, amikor a kormány Jakob Bleyer személyében nemzetiségi minisztert nevezett ki, illetve a nyugat-magyarországi németeknek autonómiát ígért, és Zsombor Géza személyében kormánybiztost nevezett ki. Az oktatás nyelvének területén is nagy előrelépés volt, hogy az Oktatás és Vallásügyi Miniszter rendelete alapján a nemzetiségek meghatározhatták az oktatás nyelvét. Az ágfalvi gyülekezet is élt ezzel a lehetőséggel és 1918. december 2-től az evangélikus iskolában egyáltalán nem tanították a magyar nyelvet. Addig a német csupán kiegészítő nyelvként funkcionált. 1919. november 1-től a lelkészi hivatal és az anyakönyvek vezetésének a nyelve is a német lett. Így elmondható, hogy a népszavazás évében a helyi iskolában nem tanították a magyart, vagyis az innen kikerülő tanulók számára német közép- vagy felsőfokú oktatás hiányában, Magyarország nem tudott alternatívát kínálni.²¹

Scholtz összefoglalta az evangélikus falvak, különösen Ágfalva és Sopronbánfalva magyar szempontból bekövetkezett kudarcának okát. Szerinte az emberek felfogásában és gondolkodásában, a gazdasági helyzetben és a néppel való rossz bánásmódban keresendő. A német nyelvhatár keleti végén az emberek vonzódást éreztek a néptársaikhoz. Véleménye szerint ezen egy lelkész vagy egy tanár nem tudott változtatni.²² Ezzel persze Scholtz, némileg jogosan, önmagát is igyekezett védeni, hiszen Hanzmann szemére vetette, hogy: „Ágfalva és Bánfalva népének viselkedéséért is bizony nem kis mértékben Scholtz Ödönnek kell felelnie.”²³ A népszavazás ágfalvi (82 %) és bánfalvi (81 %) osztrák sikere Scholtz számára komoly csalódást jelentett. Ennél is jobban csalódott a magyar államban. A magyar közvélemény Trianon után egyértelműen magyarországi félmillió németiség mielőbbi asszimilációját sürgette, elsősorban az oktatás révén, az anyanyelv ki-

²⁰ Floiger, i. m. 15.

²¹ EOL, Egyházmegyék-gyülekezettörténetek. Soproni Felső Evangélikus Egyházmegye. Ágfalva. Gépirat 1900–1950. Összeállította: *Pusztai László*. 33.

²² Uo. 38.

²³ *Tóth Imre*: Két Anschluss között. Pécs, 2020. 156.

szorításával. Az 1920-as, majd 30-as évek magyarosító politikája, a németiség gyorsuló asszimilációja végképp kiábrándította Scholtzt, aki 1948-ban halt meg.²⁴ A hazájához mindvégig hű és a helyi németiség érdekeiért mindig határozottan fellépő lelkésznek az 1946-os német kitelepítést át-, illetve megélni nem lehetett könnyű.

A népszavazás magyar sikere biztosan csalódást okozott sokaknak az evangélikus gyülekezetben. Mindez azonban nem akadályozta meg az ágfalvi presbitériumot abban, hogy püspöki felszólításra kifejezzék hálájukat Istennek az evangélikus intézmények Magyarországon maradásáért.²⁵

Az új határok megjelenése, azok meghúzása teljesen idegen volt a térségben élő emberek számára. Ágfalva 1922-től határ menti település lett. Az ágfalvi gyülekezet több évszázada fennálló kapcsolata a lépesfalvi leánygyülekezettel 1926-ban megszakadt. Ebben az évben az osztrák gyülekezet önállóvá vált és elszakadt Ágfalvától.²⁶ A határok miatt komoly megpróbáltatásoknak volt kitéve Scholtz Ödön is, akit az osztrákok az ágfalvi bevonulásakor, augusztus 28-án letartóztattak és fogva tartottak Bécsújhelyen szeptember 1-ig. November 13-án még elmehetett Locsmándra (Lutzmannsburg) harangszentelésre, ez volt azonban az utolsó szolgálata elszakított esperessége területén. Egy héttel később már nem mehetett át Kaboldra (Kobersdorf). Az új határok a térségben élők számára egyre nagyobb problémákat jelentettek, ehhez nem voltak hozzászokva. Az új harkai lelkésznek, Danielisz Róbertnek 1922-ben sikerült még Veperdről (Wepersdorf) átjönnie, az új balfi kántor viszont már nem tudott Magyarországra jönni Miklóshalmáról (Nickelsdorf).²⁷

A Scholtz által pasztorált másik település Sopronbánfalva volt. A falu földrajzi elhelyezkedése, Sopron közeli fekvése, gazdasági helyzete, népszaporulata nagyban meghatározta a szavazatok megoszlását. A túlnépesedés miatt már a századforduló környékén a családok tömegei szegényedtek el, és a folyamat a háborút követően is folytatódott. Már a dualizmus idején megindult a kivándorlás Sziléziába és Kelet-Poroszsországba, illetve az USA-ba. Az itthon maradt földnélküliek igyekeztek munkát keresni Sopronban, de a soproni üzemek nem tudták ezt a munkaerőt teljes egészében felszívni, így sokan Ausztriában kerestek és találtak munkát.²⁸

A népszavazás során a falu lakosságának 81 %-a fejezte ki akaratát, hogy Sopronbánfalva Ausztriához tartozzon. Ebben nagy szerepe volt az első világháború során megerő-

²⁴ *Spannenbreger, Norbert*: Der Volksbund der Deutschen in Ungarn. 2., verbesserte Auflage. München, 2005. 73.

²⁵ Protokollbuch über die Presbyterial- und Konventssitzungen der evang. Kirchengemeinde in Agendorf. 1917–1931. 1922. február 19-i ülés. 64.

²⁶ EOL, Egyházmegyék-gyülekezettörténetek. Soproni Felső Evangélikus Egyházmegye. Ágfalva. Gépirat 1900-1950. Összeállította: *Pusztai László*. 41.

²⁷ EOL, Egyházmegyék-gyülekezettörténetek. *Hanzmann Károly*: Soproni Felső Evangélikus Egyházmegye. Gépirat 1900-1950. 13–14.

²⁸ EOL, Egyházmegyék-gyülekezettörténetek. Soproni Felső Evangélikus Egyházmegye. Gépirat 1900–1950. Sopronbánfalva. Összeállította: *Pröhle Károly*. 8.

sődött német öntudatnak, a feljegyzést készítő Pröhle Károly lelkész szerint a lakosság ¾-e német érzelművé vált. A helyi lakosság a gyengeség jeleit látta abban, hogy a világháborút követően a magyar kormány hirtelen teljesítette a németiség igényeit és a hivatalos nyelv a német lett a faluban, az iskolában a magyart csak heti hat órában tanították. Nagy szerepe volt itt is a lakosság német tudatra ébredésében Scholtz lelkésznek, aki bár hangsúlyozta Magyarország iránti hűségét, sokat tett a német tudat erősödéséért. Ebben a szervezőmunkában komoly társa volt barátja, a már említett Johann Huber katolikus pap, későbbi soproni kanonok. Scholtz tevékenységének köszönhetően sokan az evangélikus egyházi ügyeket, különösen katolikus körökben, a németiség ügyével azonosították.²⁹

Az új határok meghúzásával sok bánfalvi elvesztette ausztriai állását, így az 1920-as években a falu lakosságának csaknem 70 %-a soproni üzemekben dolgozott. A lakosság maradéka östermelő és néhány százalék volt az értelmiségiek aránya, amit főleg a városból kiköltözöttek tettek ki. Amúgy is megfigyelhető egy kisebb kivándorlási hullám Sopronból, ami a magyarok és katolikusok felé módosította a falu lakosságának összetételét. A gazdasági válság idején sokan veszítették el munkájukat a soproni üzemekben. A szegénység, a virágzó csempészet jellemezte az időszakot. Sopron és a falu területe teljesen összeért, már ekkor felmerült az egyesítés kérdése, amit azonban a város polgári vezetése, illetve a katolikus egyház is ellenzett, mert ez esetben Sopronban megnőtt volna a németek és evangélikusok száma. Ez pedig az 1920-as évek magyar nacionalista kurzusába nem fért volna bele, a két települést csak 1950-ben egyesítették.³⁰

A Soprontól keletre fekvő alapvetően német és evangélikus Balf esetén a forrásaink szűkszavúak. A középkor óta németek által lakott faluban szintén már nagyon korán, a 16. század elején megjelent a reformáció. Balf esetén egy mintegy 1000 fős gyülekezetről van szó, melynek élén Lauff Géza (balfi szolgálati ideje 1912–1923) állt.³¹ A település presbitériuma még a népszavazás előtt kimondta, hogy az elcsatolás esetén is szeretnének a magyarországi dunántúli egyházkerület keretein belül maradni. A falu lakosai viszont mindezek ellenére vagy mindezek miatt is nagy többséggel Ausztriára szavaztak. Ezt diktálta gazdasági, nyelvi érdekük.³²

Harka nemcsak tisztán evangélikus, hanem tisztán német falu is. A világháborút megelőzően német volt az oktatás nyelve, bár tanították a magyar nyelvet is. Több család a gyerekeit magyar szóra falvakba küldte tanulni, cserébe magyar gyerekek jöttek Harkára németül tanulni. Németül tartották az istentiszteleteket, németül vezették az anyakönyveket, kivéve 1894 és 1918 között, amikor a millenniumi felbuzdulás idején a magyarra tértek át, és a felsőbb egyházi vezetőkkel magyarul leveleztek. Német volt a helyi közigaz-

²⁹ EOL, Egyházmegyéek-gyülekezettörténetek. Soproni Felső Evangélikus Egyházmegye. Sopronbánfalva. Gépírat 1900–1950. Összeállította: *Pröhle Károly*. 13.

³⁰ Uo. 12.

³¹ Életpályája még nincs feldolgozva.

³² EOL, Egyházmegyéek-gyülekezettörténetek. Soproni Felső Evangélikus Egyházmegye. Balf. Gépírat 1900–1950. Összeállította: *Ferdinánd István*. 4.

gatás nyelve.³³ Bothár Mihály³⁴ 1912-től 1922-ig volt lelkésze Harkának. A falu lakossága szerette, tisztelte. Feljegyezték róla, hogy a világháború nehéz időszakában még az utolsó cigarettáját is megosztotta,³⁵ bár Hanzmann Károly lelkész őt „nyughatatlan természetű, szélsőségekre hajlamos embernek” tartotta.³⁶ A népszavazás során a lakosság 90 %-a szavazott Ausztriára, ebben elsősorban a német öntudat és az azt erősítő Bothár lelkész játszott szerepet. Az 1922-ben meghúzott határ következményeként a gyülekezet elvesztette leánygyülekezeteit, Sopronnyéket és Sopronkeresztúrt.³⁷

A nyíltan Ausztria pártján álló Bothár lelkész Hanzmann szerint a népszavazás után jobbnak látta Magyarországot elhagyni és Burgenlandba menekült, ahol hamarosan állást kapott.³⁸ A Harka monográfia szerzője szerint viszont a felkelők kényszerítették hazája elhagyására.³⁹ A sors iróniája, hogy a helyére érkező új lelkésznek, a szepességi származású Danielisz Róbertnek szintén el kellett hagynia szolgálati helyét, Harkát. Az 1946-os német kitelepítéskor ugyanis, bár nem volt a kitelepítési listán, nem hagyta magára gyülekezete tagjait. A pásztor önként kísérté a nyáját az ismeretlenbe.⁴⁰

A dunántúli evangélikusság fellegvárának számító Sopron esetén az evangélikus választók mozgatórugóit feltérképezni lényegesen nehezebb, mint a környező falvakét. A soproni evangélikusok létszámukban is jelentős és egyben vegyes közösséget alkottak. Biztos, hogy közöttük is nagy számban voltak a hagyományaikat tisztelő, nyelvhez, kultúrához jobban ragaszkodók. Elsősorban itt is ők lehetnek azok, akik a magyar államban, a magyar nacionalizmusban látták a legfőbb veszélyt. A katolikus Ausztriával való magyar fenyegetés valószínűleg itt sem lehetett túlzottan hatásos. Ugyanakkor azok a rétegek, amelyek lételeme függött a magyar államtól és egy impériumváltás létbizonytalanságot okozott volna, valószínűleg nagyobb számban választották Magyarországot. Ugyancsak ide sorolhatók az iskolázottabb és emiatt asszimilálódottabb rétegek is.

A kortárs lelkész, a soproni születésű Hanzmann Károly visszaemlékezésére támaszkodhatunk. A német, evangélikus gyökerű Hanzmann soproni lelkésztszáival együtt (Ziermann Lajos és Pötschacher István) egyértelműen hazánk mellett foglalt állást és a Magyarország melletti szavazásra buzdította a híveket. Sopronban, a december 14-i is-

³³ EOL, Egyházmegyék-gyülekezettörténetek. Soproni Felső Evangélikus Egyházmegye. Harka. Gépirat 1900–1950. Összeállította: *Sághy Jenő*. 2.

³⁴ Apja Bothár Dániel líceumi tanár volt, aki Besztercebányán született és szlovák származásúnak tartotta magát. *Hanzmann: Helyzetrajz és adalékok* i. m. 325.

³⁵ A reformációtól napjainkig. Evangélikus gyülekezetek, egyházmegyék, kerületek a Dunántúlon. 2. kötet. Győr, 2011. 505.

³⁶ EOL, Egyházmegyék-gyülekezettörténetek. *Hanzmann Károly*: Sopron fiai az út szőlőjében. 26.

³⁷ EOL, Egyházmegyék-gyülekezettörténetek. Soproni Felső Evangélikus Egyházmegye. Harka. Gépirat 1900–1950. Összeállította: *Sághy Jenő*. 7.

³⁸ EOL, Egyházmegyék-gyülekezettörténetek. *Hanzmann Károly*: Soproni Felső Evangélikus Egyházmegye. Gépirat 1900–1950. 13–14.

³⁹ *Schindler, Andreas*: Harkau. Mein Heimatdorf. Sinsheim, 1987. 65.

⁴⁰ Uo.

tentiszteleten Ziermann magyar és német prédikációjában a IV. parancsolatra (Tiszteld atyádat és anyádat!) emlékeztetett. Ez a parancsolat a hazára is vonatkozik, hiszen a haza a mi szülőnk. Aki hitéhez hű, az legyen hű hazájához is! – szöveg a prédikáció.⁴¹

Mint Hanzmann írta, egyértelmű, hogy sok németnyelvű polgártársunk szavazata is segítette a magyar győzelmet, de azt sem szabad elhallgatni, hogy „sok evangélikust is megkötöztetett az osztrák propaganda”, illetve a közös nyelv miatt is sokan Ausztriát választották.⁴² Összességében elmondhatjuk, hogy az osztrák szavazatok jelentős részét a német öntudattal rendelkezők tették ki, ami sok esetben a magyarosítás ellenreakciójaként alakult ki. A magyar kormányok be nem váltott autonómia-ígéretei okozta csalódás sokakban egy Anschluss iránti vágyba torkollott. A magyar felkelők magatartása is sokakat sarkallt arra, hogy Ausztriára szavazzanak.⁴³

A népszavazás magyar sikere óriási győzelem, elégtétel volt a Trianonban megtépzett Magyarország számára. A német kultúrához, hagyományokhoz, szellemiséghez ragaszkodó rétegek számára viszont a magyar győzelem hatalmas és visszafordíthatatlan törést jelentett. A nemzetiségi elnyomás, az asszimilációs politika közvetlenül a népszavazás után megkezdődött. A német autonómia kísérletekből vagy később három német evangélikus egyházmegye létrehozására tett kísérletből semmi sem lett.⁴⁴ A két világháború közötti magyar kisebbségi politika Sopronban sem volt különösen megértő a németekkel szemben. Nemhogy köszönetet nem mondtak államhűségükért, hanem kezdettől fogva diszkriminatív intézkedéseket hoztak velük szemben: névmagyarosítás, a kisebbségi nyelvhasználat jogainak sérelme, engedélyek felülvizsgálata és jutalmak odaítélése „politikai megbízhatóság” alapján. Burgenland elcsatolásával pedig elveszett a soproni németek egyik bevándorlási hátországa. A népszavazás magyar sikere után országos szinten is romlott a nemzetiségek helyzete, 1922 februárjában magát a nemzetiségi minisztériumot is leépítették. Bár az itteni németiség egésze a „gyanúsak” kategóriájába esett, leginkább mégis a szőlőműveléssel foglalkozó gazdapolgárokkal szemben érezte a városvezetés az ellenszenvét.⁴⁵ A gazdapolgárok viszonylag zárt és egzisztenciálisan független tömböt alkottak, a környező falvak németajkú lakosságával egyetemben sikeresen álltak ellen a magyarosító törekvéseknek, a katolikus és nacionalista kormánypárti kurzust nem voltak hajlandók támogatni. Sérült a városban a nemzetiségi törvény által garantált nyelvhasználat is. A városi közgyűlés jegyzőkönyvei és előterjesztései magyarul íródtak, pedig ha a képviselők egyötöde igényelte a nemzetiségi nyelvhasználatot, akkor két nyelven kellett

⁴¹ Hanzmann: Helyzetrajz és adalékok i. m. 73.

⁴² Hanzmann: Helyzetrajz és adalékok i. m. 74.

⁴³ A későbbi Burgenland területén az osztrák hatóságok a felkelők „számlájára” 4000 károkozást és 10 gyilkosságot jegyeztek fel. In: http://www.atlas-burgenland.at/index.php?option=com_content&view=article&id=200 (letöltve: 2021.11.01.)

⁴⁴ Az elképzelés szerint száz evangélikus minta alapján Nyugat-Magyarországon, Dél-Dunántúlon és Budapest környékén hoztak volna létre három német evangélikus esperességet. Az egyik kezdeményező Scholtz volt. *Spannenberger*, i. m. 257.

⁴⁵ *Tóth Imre*: A nyugat-magyarországi kérdés 1922–1939. *Dissertationes Sopronienses* 2. Sopron, 2006. 139.

volna vezetni őket. A városvezetés, élén Thurner Mihály polgármesterrel az ilyen kéréseket lesöpörte az asztalról. A vitézi avatások során a német nevéktől elvárták a név-magyarosítást, ami ellen tiltakozott Alfred Schwartz városi képviselő, és felszólította a polgármestert, hogy lépjen fel a diszkrimináció ellen. Thurner azonban féltette a *Civitas fidelissima* presztízsét és nem tett egyetlen lépést sem a népszavazás során is helyt állt németekért.⁴⁶

A soproni népszavazást követően egy közel 600 éves magyarországi német kultúra eltűnése kezdődött meg, gyorsult fel, amelynek beláthatatlan és visszafordíthatatlan következményei lettek minden a népszavazási területen élő számára. A második világháborút követő kitelepítés során pedig németek ezreinek kellett a népszavazási területet elhagynia. A kitelepítési rendelet Sopronban nem tett, nem tehetett különbséget hűség és hűtlen németek között. Hiába ismerték fel az egyházak és a helyi politikai elit egy része a kitelepítés igazságtalanságát, hiába kértek külön elbánást az 1921-es magatartás miatt a soproni németek számára, azt nem kapták meg. A kitelepítés a nemzetiségi, és a vallási viszonyokat drasztikusan megváltoztatta. Egy olyan városban, mely a 14. század eleje óta bizonyíthatóan német többségű volt, és amely 1921-ben is hűség maradt Magyarországhoz.

⁴⁶ Tóth Imre: A németség helye és megítélése Sopronban 1918 és 1941 között. In: Soproni Szemle 58 (2004), 219–241.; Krisch 2009. 95.

Mende (Mühl) Gusztávot a festőművészt, a kiváló soproni tanárt szívébe zárta szülővárosa. A művészetet szerető soproniak, ma is megidézik alakját és gyönyörködnek képeiben, rajzaiban.² Mühl Gusztáv 1899-ben született Sopronban. 1919. május 5-én kezdte meg tanulmányait az Iparművészeti Iskola díszítőfestészet szakán, diplomáját 1926-ban vehette kézbe.³ 1921 júniusa és augusztusa között még csak külső szemlélője és nem résztvevője volt a sorsdöntő történelmi eseményeknek, szeptember 5-től egyetemistaként már Budapesten tartózkodott, négy nappal később beiratkozott és elkezdte tanulmányait. Képeket, csendéleteket, olajképeket festett, modelleket rajzolt, kirándult, képzőművészeti kiállításokat tekintett meg. Testvérének bemutatta a magyar fővárost. Az újságokból és a futótűzként terjedő híradásokból tájékozódott arról, hogy mi történik otthon, Sopronban.

Egyetemi hallgatóként minden arra érdemeset rögzített naplóiban, életérzéseit, gondolatait, naponta feljegyezte, élményeit, benyomásait és cselekvő hazaszeretetét rögzítette a két kisméretű naplóban. A két napló élénk tárja magánéletét, családját, rokonai mindennapjait, barátait, volt osztálytársait. Megtudhatjuk, mikor mit és kit rajzolt le, kit és mit festett meg, hova ment kirándulni, kik voltak a barátai. Feljegyzései egyúttal megőrizték számunkra Sopron és környéke történelmének viharos hónapjait, sorsdöntő napjait, köztük a soproni népszavazást és az azt megelőző eseményeket. Olyan adatokkal és adalékokkal találkozunk a leírt sorok között, amit meg kell ismerni az utókornak.

Mühl Gusztáv két fennmaradt naplóját ismerjük, 1921. június 18-tól 1922. április 24-ig vezette azokat. A forrásból a szülővárosát német anyanyelvüként rajongásig szerető fiatalember mindennapjai tárulnak élénk, olyan németajkú fiatalemberé, aki a naplóit végig magyarul vezette!⁴ A naplók óriási értéke, hogy 1921 júliusának és augusztusának eseményeit, valamint a decemberben történeteket szinte óráról-órára ismerteti, benne

¹ Itt köszönöm meg Mende Zsolt tanár úrnak, az unokának, aki önzetlenül engedélyezte a féltve őrzött családi ereklyék, a nagypapa két naplójának részletekben történő közzétételét a Soproni Szemlében.

² Mende legutóbbi életrajzát ld. *Mátyás Csaba*: Egy soproni arc. Mende (Mühl) Gusztáv (1899–1963). In: Soproni Füzetek 2014, 266–271. Ld. továbbá *Csatkai Endre*: Mende Gusztáv 1899–1963. Soproni Szemle 18 (1964), 1. szám, 90–92. Mivel Mühl Gusztáv csak 1937-ben magyarosította családnevét Mendére (<https://sopronanno.hu/szemely/mende-gusztav>, letöltés 2021.11.23), az ezt megelőző időszakra vonatkozóan a Mühl családnevet használjuk rá és családtagjaira is.

³ MOMEL 6/a: 1919/20. tanév 50. sz., 1920/21. tanév 72. sz és 161. sz., 1921/22. tanév 251. sz.; 1922/23. tanév 253. sz.; 1923/24. tanév 270. sz.; 1924/25. tanév 305. sz. Mühl Gusztáv azon kevesek egyike volt, akik végig hallgatták a teljes szakot, nemcsak egyes kurzusokat. Zsidi Vilmos szíves közlése.

⁴ Mint született soproni német család sarja, vasszorgalommal tanult meg magyarul. Szülei Kapuvár környékére vitték magyar szóra, ahogy abban az időben szokás volt.

Sopron és Nyugat-Magyarország sorsával. A naplót olvasva filmhíradóként peregnék az események az ismert helyszíneken: a Széchényi téren, a '48-as laktanyánál, a Faraktár és Kossuth utcákban, Ágfalván és a Várkerületen. A naplóíró – visszatérve Sopronba – 1921. december 13-tól december 18-ig egy esetleges osztrák betörés megakadályozására önkéntes fegyveres polgárőri szolgálatot teljesített barátaival. Egyetlen céljuk volt: a népszavazással kivívott lehetőséggel élve Sopront és környékét megtartani Magyarországnak, és a népszavazás eredményét, ha kell, fegyverrel is megvédeni. December 14-én ő maga, legidősebb testvére és szülei is leszavaztak Magyarországra.

Száz évvel a sorsdöntő események után e naplófeljegyzések kortörténeti dokumentumok és igazi kuriózumok. A feljegyzések emléket állítanak többek között a rongyosoknak és Ostenburgnak. Felvillantják Thurner Mihály, Thirring Gusztáv, Sigray Antal alakját. A napló több helyen utal a selmeci-soproni főiskolások szerepére is. Emléket állít a Sopron megyei és soproni polgároknak: magyaroknak, németeknek, horvátoknak egyaránt. Külön kiemeli a soproni gazdapolgárok szerepét, akiknek a szavazatai nélkül nem hozott volna magyar sikert a soproni népszavazás. A forrásválogatás egyben tiszteleg egy neves művészcsalád emléke előtt is, valamint betekintést nyújt egy örökre alámerült polgári miliőbe, ahol hús-vér emberek álmodtak német ajkúként magyar jövőt! Elég, ha rápillantunk a személynevekre. Azokéra, akik mindennap becsülettel dolgoztak szülővárosuk felemelkedéséért. Szabadidejükben a zenének éltek, kirándultak szórakoztak. Fialalok és szerelmesek voltak. A Mühl fiúk, Nándor és Aladár minden nap rajzoltak és festettek. Bontogatták szárnyukat, hogy később örökre beírják nevüket a város és az ország művészettörténetébe.

Az alábbi forrásközlésben a napló németes szerkezetű mondatainak nem változtattunk. A könnyebb érthetőség kedvéért szögletes zárójellel egyes helyeken kiegészítettük azt, és így jeleztük a szöveg elhagyásokat is. A kisméretű napló, 13×8 cm, 89 oldal. Végig tollal írva.

Mühl Gusztáv: Naplóm 1921. jun. 18 – aug. 31-ig

1921. június 18. [...] ⁵

1921. június 19.

Reggel ½ 7-kor Doborjánba megyek a Liszt Ferenc Dalkörrel.⁶ Nánt,⁷ Aladár, Zsiga és Hiller is. A „Lisztesekkel” utazom, ma Liszt születésnapja van és az emléktábla 30 éves leleplezési jubileuma.⁸ Az állomáson kocsik várnak bennünket, senkinek nem kell gyalog menni, a falu ünnepi díszben. Táborigi mise, Liszt méltatása. Szülőházának megtekintése.

⁵ Nem közöljük.

⁶ Doborján (Raiding). Itt született Liszt Ferenc 1811. október 22-én. A települést saint-germiani majd a trianoni békediktátum Ausztriának ítélte.

⁷ Mühl Gusztáv testvérének, Nándornak a beceneve Nánt; Aladár: Mühl Aladár

⁸ Itt elírás történt.

Thurner⁹ beszél, éneklek a karral. Délfelé ismét haza.

Du. ½ 3-ra találka a Szent Mihály kapunál. Gyaloglás Meggyesre.¹⁰ Borus idő már egész nap, de nem esik, kellemes a gyalogláshoz. Látjuk Micit, Schindler [dalköri] elnök megvendégel.

Nagyszabású ünnep, 25 éves zászlóavatási ünnep. 25 egyeslet van meghívva. Énekelnek. Utolsó a Liszt kör, mivel a legifjabb. A hallottak közül az ő énekük a legjobb... Mindenki megvendégel, készülnek étellel, itallal... nevetünk, mulatunk. Gyalog haza. Nánttal előre törünk. 11-kor már itthon vagyunk.

Június 22.

Mozi este. Miska¹¹ jön este.

Június 23.

Patronokat próbálok. Du. katonazene.

Június 24.

De. patronokat javítok és töltök be. Du. Preiszéknel cseresznye csendéletet festek Aladár-al [...]

Június 25.

Egész nap a csendéleten dolgozom. A drapéria nagyon jól sikerül, meg vagyok vele elégedve. Este séta. Papával az Akáciba.¹² Nánt Petőházán.

Június 26.

Vasárnap. Befejezem a csendéletet csak a drapéria jó. Megyünk sétálni. Zsiga, Miska, Hiller Aladár. Úgy volt, hogy Darufalvára utazunk nem megyünk el azonban.¹³ Du. Matl jön fel. Az egész banda kimegyünk a Neuuhofba.¹⁴ Innen a „M. Kir. Nevelőintézetbe” Tornaünnepély van. Elszórakozunk [...]. Este itthon csevegés. Nánt jön, éjfélig beszélgetünk.

Június 27.

A város rajzát befejezem. Kezdek egy akvarelt. Aladár befejezi is. Du. napfürdő, Sterbenzék. Jenő bácsi¹⁵ pasztellt küld és az órátat [...]. Miska hív Pannonhalmára.

⁹ Sopronyi Thurner Mihály (1878–1952) jogász, politikus, 1918 és 1941 között Sopron polgármestere, a város díszpolgára. Szónoklataival, szervezőmunkájával elérte, hogy Sopron lakossága döntő többségében Magyarországra voksolt. Városát magabiztos kézzel vezette és mindent megtett Sopron felemelkedéséért. 1945 után teljes mellőzöttségben élt haláláig. Életéről, munkásságáról ld. *Turbuly Éva* (szerk.) „Tisztemben csak a város érdeke és az igazság fog vezetni.” A 120 éve született Thurner Mihály polgármester (1878–1952) emlékére. Sopron, 1998. A továbbiakban: *Turbuly*, 1998.

¹⁰ Fertőmeggyes, Mörbisch, ma Ausztria.

¹¹ Miska (Mihály), Mühl Gusztáv nagybátyja. Mühl Nándor szíves közlése.

¹² „Akáci”, közkedvelt sétahely, a napló több helyen is megemlíti. Beazonosítása eddig nem sikerült.

¹³ Darufalva, Drassburg, ma Ausztria.

¹⁴ A mai Erzsébet-kert.

¹⁵ Mühl Gusztáv nagybátyja. Mühl Nándor szíves közlése.

Június 28.

Festem a várost [...] Este fáklyásmenet. Holnap nagy tűzoltóünnepély lesz. Szép a fáklyásmenet. A megyeházán nagyon festői „az éjjeli gyűlés” A fáklyák megvilágítják a régi házakat. Ilyet Pesten mégsem látni. Thurner gyönyörű beszédet mond. Így azt hiszem még nem hallottam.¹⁶ Utána a Preiséknél [...] énekelünk táncolunk éjfélig. Jókedvünk van.

1921. június 29. Péter-Pál

[W] levél csupa hármas és osztályisméltésre van utasítva. Úgyszintén Repka is. [R]

Nagyon el van keseredve. Így csak hárman leszünk a jövő tanévben.

Nanttal megnézzük a tűzoltóversenyt. Találkozom Schlögl tanítóval Margitbányán¹⁷ van. Térzene ott vagyunk.

Du. 3-kor tűzoltógyakorlat a Petőfi téren. Sok nép, a gyakorlat szép és sikerült.

Utána Neuhof. Gyönyörűen van rendezve. Szép a virágkorzó és a felvonulás.

Torna egylet is mutatja magát. u. azt amit vasárnap mutattak [...]

Június 30.

Nem sokat festhetek a panorámán, csak egyet. Beborul. Du. esik és este ismét szép idő. Igazi soproni idő [...] Du. még Hachstock, Antmann és Miskával korzó.¹⁸

Július 1.

Megfestem a házak javát [...] Most látom, milyen jó az égből kiindulni. A táj mindig sötét lesz, ha nem az éghez viszonyítja az ember [...] este mozi.

Július 2.

[...] Megyek bevásárolni festékeket. Fizetek 304 Koronát. Ehhez még fog jönni egy 100 K. azonkívül a patronok is feljönnek 150 K-ra, Nem lehet csodálni, hogy egy szoba 800-1000 K.

Du. lefestem magam tükörben. Nagyon sikerült. Miskával megyek a Kerületre [Várkerület] Nánt beutazik Petőházára. [...]

Július 3.

[...] Elmegyünk moziba. Egy rossz amerikai vígjátékot és a tűzoltóünnepély filmjét [vetítik]

Kimegyek a Neuhofba. MOVE ünnepély, semmi nép.¹⁹ Nem tudta senki, hogy megtartják.

¹⁶ Thurner Mihály polgármester és munkatársai minden kulturális és politikai rendezvényen felszólaltak Magyarország területi épsége érdekében, többek között a Területvédő Liga és a Nyugat-magyarországi Liga szervezésében is. A tiltakozó megmozdulásokra este is sor került.

¹⁷ Szentmargitbánya, Sankt Margarethen, ma Ausztria

¹⁸ Soproni polgárcsaládok fiai, Mühl korábbi osztálytársai és barátai.

¹⁹ MOVE: Magyar Országos Véderőegylet. A kezdetben kizárólag katonákból álló, paramilitáris radikális jobboldali szervezetnek szerepe volt a Nyugat-magyarországi felkelés előkészítésében és az önkéntesek toborzásában. 1918–1945 között folyamatosan csökkenő politikai szereppel működött. A naplóban a soproni MOVE zártkörű taggyűléséről van szó az Erzsébet kertben.

Július 4.

Szobafestés. Megint sok munkát csinállok magamnak. Sokat vakarok le régi szoba. [...] Egy negyedórát nem pihenek este 8-ig.

Július 5.

5-kor már dolgozom, este 7-ig megállás nélkül. [...]

Július 6.

[Az új kép] elkészítéséhez egy teljes nap kéne. Nincs ennyi időm hozzá, összecsapom.

Július 7.

Takarítás, festek a városon du. kirándulás Brennberegre Zsiga, Miska és Hillerrel. Megnézzük a „Jó reménység tárnát” Szép dolog, sok újat látok. A kocsmában iddógálunk, míg jókedvűek leszünk. Gyönyörű tájak Brennbereg és Bánfalva között a Manninger iskola körül. Akár Erdélyben. Ez a környék legszebb vidéke. Nánt Petőházán.

Július 8.

Festek 11-ig, nem tudom befejezni [...] Du. napfürdő, Miskával beszélgetés estig. A szobához az anyag 495 K-ba került.

1921. július 9.

Befejezem a várost. Megelégettem ezt a munkát. Most nem nyúlok olajfestékhez jó egy ideig. Du. Miskával. Kimegyünk az Akáciba, Hiller és Ratkovits is itt. Beszélgetünk a régi jó időkről. Este 10-ig a kertben beszélgetünk [...]

Július 10. vasárnap.

Sétálok egész délelőtt. Du. kimegyünk a Greissorba. Nánt Petőházán még. Utána a kertben a lányokkal beszélünk. Este mozi jó db. [film] két részben a „90.000-es örökség”.²⁰

Július 11.

De. Meggyártom a könyveim és munkáimnak szánt ládát. Du. Nánttal, Miskával, Zsigával Kertesre utazunk Megnézzük a pipagyárat. Stramm kis üzem. Kaptunk az öreg Preisztől egy szép cigaretta spiccet.²¹ Innen Darufalvára megyünk. Kuglizunk, iddógálunk, este haza.

1921. július 13.

[...] A házunkat csinálom szépia tónusba. Nagyon szép lett.

Július 14. [...]

du. Petőházára jövök Nánttal.

²⁰ Mühl itt nem írta, hogy milyen gyártású mozifilmét látott.

²¹ Sopronkertes (Baumgarten) horvát többségű település, ma Ausztriában. Az ott ajándékba kapott cigarettaszpicokról van szó.

Július 15.

Egy mákföldet gyártok. Du. halászat, halak nélkül. Festegetek [...]

Július 16.

Halászat a Tőzeggyár közelében. meglehetősen keveset fogunk [...]

Július 17.

(Vasárnap) Pakkolok. Utazni akarok. Visszatolják az órát, elkésem a vonatot. Kinevetnek. Engem az idén aligha látnak már. Mérges vagyok nem is titkolom [...] este ismét elkéssük a vonatot [...]²²

Július 18.

[...] Miskával konferencia az eddigi politikai eseményekről...²³

Július 19.

Milli néni feljön.

Július 20-21.

Csütörtök[ön] Brennbergbe megyünk. Úgy volt, hogy megy az egész brancs, csak Minci, Ulmi, Miska, Jenő, Sándor megyünk.²⁴ Irány a Muck messzelátó. Eprészünk. Mucknál pihenő, kaja. Innen irány Brennberg. Mesés idő és tájak. Különösen B. [Brennberg] közelében az az öreg fenyves, ahol fúrást látunk. 25 m-nyire vannak, 50 m-re vermelnek szenet.²⁵ Jókedv különösen én Ulmi [...] B. bemegyünk a Viktor lakására. Egy ház ahol 5-6 an lagnak legények [...] Az idő borús félünk, hogy eső lesz, ezért sietünk haza felé. 5-re itthon vagyunk. Nézzük egy selmeci [főiskolai hallgató] temetését. Szintén az alábbi társaság. ½ 9-kor indulás az iskolából, ballagás a temetőbe fáklyákkal felszerelve. A sírnál zene, puskalövés.²⁶

²² Mühl családtagjairól van itt szó.

²³ Bánffy Miklós külügyminiszter és Johann Schober kancellár 1921. július 3-án megegyezett, hogy Nyugat-Magyarország egyharmada Magyarországon marad, ha azt az osztrák külügyi bizottság jóváhagyja. Az osztrák fél minden területi engedmény előfeltételének a terület teljes átadását követelte.

²⁴ Minci (=Mühl Hermina), Ulmi (=Ulman Gréti). Az előbbi Mühl Gusztáv testvére, utóbbi gyermekkori játszótársa, állandó modellje, titkos ideálja.

²⁵ Brennbergbányán és környékén 1759-től elsőként bányászták a barnaszenet a Magyar Királyság területén. A később megépített tárnakon üzemi termelés folyt 1953-ig.

²⁶ Chovan Sándor selmeci bányamérnök-hallgató temetéséről van szó, aki július 20-án, 22 évesen öngyilkos lett. SOE KL 101.a. Hallgatói főkönyvek 61. kötet. Chovan 1899. március 1-jén Tótkomlóson született, Szarvason érettségi vizsgát tett. Az 1918/1919-es tanévben iratkozott be a M. Kir. Bányászati és Erdészeti Főiskolára. Chovant ősi selmeci szokás szerint búcsúztatták. Főiskolai ravatalánál felállt az egyenruhás díszőrség, Müller László II. éves bányamérnök-hallgató vett tőle búcsút. Az Evangélikus temetőbe gyászszalamander kísérte. A sírnál Krisztián Béla bányamérnök búcsúztatta, Ziermann Lajos evangélikus lelkész temette. vö. Soproni Hírlap 1921. július 21. 3. o., július 23. 3. o.

Július 22. 23.

Szombaton reggel séta a Tómalom felé. Festek egyet és egy tusrajzot is csinállok. Du. Ulmit tusrajzoló. Meglehető. Nánt hazajön Petőházáról. Mégis lesz valami a holnapi murival. Este mozi. „Das gelbe Dreieck.”

Július 24. Vasárnap.

Kerti ünnepély Nánt 24. születésnapjára. Mama²⁷ süttött tegnap du. már. Ma egész de. előkészületek. Hiller is lejött Bécsújhelyről erre az ünnepélyre. A siker biztosítva. Fényképfelvétel. Du. úszóverseny a kisuszodában. Végignézi az egész társaság.

Utána itthon most kezdődik. Bevonulás zenével a kertbe. Hiller és én játszunk, Aladár festeni megy, megvan sértve. Este sem jön. Szép idillikus a lugasban lampionos világítás mellett.

Iddogálunk, eszünk, zenélünk, éneklünk. majd lemegyünk a „Kaszinóba” táncolni. Az öregek kívül ülnek a kertben és néznek. Nem akarnak menni ... ½ 2-ig volt a muri eleget nevtünk és táncoltunk, mulattunk eleget. Aladár még fenn van, az utcán sétál ...

Július 25.

[...] ládát gyártok [...] náthás vagyok, különben holnap fürödnék. Este séta az akáciba [...] 9-kor hazajövünk.

Július 26.

Kimegyek a Tómalom felé és festek egy tájat olajban [...] Meglehetősen jó. Este mozi II. rész.²⁸

Július 27.

Tómalmi kirándulás. Tízen vagyunk [...] 10-kor indulunk. Szerencsére kapunk még kabint. Sokan jönnek későbbben még. A víz nagyszerű. Du. zivatar közeleg, de nem ér időig, a hegyek közt tombolja ki magát. 5 felé jön a mama, P. és Ulmanné. Ők is fürödnek. A mama nem. Jó heccek vannak. ½ 8-kor indulunk hazafelé. Nagyon lassan megyünk 10-re érünk csak haza [...] Egyet pingálok Aladáról mutyiba. Rossz.

Július 28.

Egész nap a padláson vagyok és rámolok. Borzasztó hőség, mégis a náthám kiújul. Átböngésem naplóimat, micsoda pillanatok vannak benne megrögzítve a sorok között. Késő délután jövök csak le. Őrült meleg van. Megyek az uszodakerthez és egynéhány kacsát rajzoló. Este Miskával Sophie tantéhoz megyünk. Bort mérnek [...] Olvasok képtelenség aludni ebben a hőségben. A levegő nem hűl le. De olvasni sem igen lehet [...] Olvasom Schopenhauert...²⁹

²⁷ Zethner Zsófia, Mühl Gusztáv édesanyja.

²⁸ Amiről nincs szó a feljegyzésben. Ezen a napon a magyar kormány ratifikálta a trianoni békediktátumot.

²⁹ A továbbiakban a filozófus gondolatait kommentálja két oldal terjedelemben.

Július 29.

Olvasok de. du. fürdés, este mozi.

Július 30.

Javitok egynehány olajképemet. Du. Kreiszer Ulmival és Mincivel. Nagyon kellemes. Minci[ról] tollrajz.

Július 31.

Vasárnap. Darufalvi búcsú. Eszem ágában sincsen még de., hogy kimegyek. Miska anynyit beszél, míg rászánom magam. Egyikünknek sincsen pénze. Összekérünk 150-150 koronát. Két nővel utazunk fel. Kinn a fiúk fogadnak. Mackovits magához hív uzsonnára. Iszunk bort. megyünk körülnézni. Összeverődünk egy jó csapat. Matildéknél. Táncolunk vígan, míg az összhang fel nem borul. [...]

Augusztus 1.

Közben dereng, a zene búcsúztat. Kikísérünk két lányt az állomásra. Ezekkel borzasztó sokat viccelek. Mackovitsnál reggeli. ½ 9-kor hazaút a két nővel akivel jöttünk. Van egy harmadik is, kivel még könnyebb kikezdeni, sőt Miskának sikerül is melléje kerülni és randit kapni ½ 9-re. Ki fogunk menni. Hazakísérjük a másik két lányt. Szintén holnap randi a Széchenyin. [Széchenyi tér]

Augusztus 2.

Du. rajzolk. Udvarunk, ahogy csépelnek. Du. tus. Nánt elmegy a társasággal Kertesbe. Miskával megyek sétálni, majd Grafékhoz két spriccerre. [fröccsre] Beszélék L-el. Szeretne Budapestre menni, de nem mer [...]

Augusztus 3.

Du. fürdés. Holnap a Posch gyerekek hazautaznak. Zsidó temetésre megyek. G. mindjobban nyíltabb lesz. Este Sophie. Tánc Mici és Grétivel. Séta a Cirkuszhoz. Gréti belémkarol először [...]

Augusztus 4-5.

Pénteken pakolok, hogy elmegyek Miskával Pannonhalmára. Este azonban jön egy sürgöny, hogy ne jöjjünk. [...] R megírta Schwartz címét. G-vel mindennap táncolok. Édes kis csöpp, néha tudja magát illegetni, de soha nem affektál [...]

1921. augusztus 6.

Elfog megint a munkakedv. Egy tusrajzot kezdek az udvaron. Rajzolk az udvart, holnap festek. Precíz munkát akarok kiállításra. Kezdem a kettős profil arcképet is. G. bácsi irodáját kifesthetném. Írok Schwarznak a lakás miatt.

A csatolás biztos. Nem tagadja senki, csak a soproni lapok nem írnak róla, de különösen hallgat a Kristliche.³⁰

³⁰ A saint-germaini békediktátumot Ausztria 1919. szeptember 10-én írta alá. Ez Ausztriának ítélte Pozsony, Moson, Sopron és Vas megyék nyugati sávját 4350 km² kiterjedésű területtel, beleértve Sopron és szűkebb környékét is. A Christliches Oedenburger Tagblattról van szó.

A pesti lapok sokat írnak cikkekben a szomorú esetről. Hivatalos jelentést a magyar titkoló [titkolódzó] politika nem ad ki.

Szomorú események vannak az országban. Képviselők terrorizálása napirenden van holmi Prónay³¹ (a la Szamuely) féle alakok részéről. A házelnök lemondott. Az örökös pártharcok miatt nem képes már pártatlanul elnökösködni, egy olyan parlamentben, ahol szólásszabadság nincs, mivel holmi fehér Szamuelyktól kell mindig félniük a képviselőknek. Beniczky [Ödön] kilépett a kormánypártból.³² Hazaárulónak minősítik, mivel szólni mert, és az el nem számolt szegedi milliók elszámolását követelte. Nem is mehet el a lakásából, az Ébredők halárra keresik.³³ Friedrich³⁴ védi. Friedrich erélyesebben fellép. A Tisza gyilkosság vádjá alól felmentették. Fogás volt az ellenfeleitől, hogy elvonják a politikai működés teréről. Szégyen, gyalázat [az] ilyesmi.

F.[riedrich] ígéri, hogy ő majd rendet csinál. A kormány már megérett a nemzetgyűléssel együtt a feloszlatásra. Azt hiszem, lemond az átcsatolás után már t.i. ha van bőr az arcukon. Összel lejár a képviselőház ideje új választások lesznek.

Az iskolák a Lyceum, a tanítóképző hurcolkodik.³⁵ Ma éjjel két vonat szállított Kismarton felől. 27-ig be kell fejezni az átadást. Amíg ezt átadják, addig visszakapják Baranyát és Pécsset a szerbektől.³⁶

Tegnapelőtt [1921. augusztus 4-én] letartóztattak egynéhány főiskolást, akik agitáltak Nagy Németországnak. Ambroschitz az Ödenburger Zeitung szerkesztője is köztük volt. Megszökött.³⁷ [...] Nánt Petőházán. Már nem igen fog tudni ezután bemenni.

³¹ Prónay Pál (1874. Romhány–1946. Szovjetunió) nemesi földbirtokos, katonatiszt, tisztikülönítmény parancsnok. 1921 szeptemberétől a felkelő erők parancsnoka, október 4-től lajtai bán. Ezt követően a politikai élettől elszigetelik. Teljes mellőzöttségben élt, ultrajobboldali szervezkedések, rágalmozási perek és utcai botrányok kísérték életét. 1945 februárjában a főváros védelmében fogságba esett. A szovjet hatóságok húsz évi kényszermunkára ítélték, majd nyoma veszett. Az Orosz Föderáció 2001-ben rehabilitálta.

³² Beniczky Ödön (1878–1931). 1919-ben a Friedrich-kormány belügyi államtitkára, majd belügyminisztere lett; 1920-ban lemondott. IV. Károly 1921. évi hazatérésekor belügyminiszterre nevezte ki, ezért letartóztatták; majd később, más politikai ügyből kifolyólag két évi fogházra ítélték. 1931-ben öngyilkos lett. Mint legitimista politikus a szegedi és bécsi ellenforradalmi kormányok pénzügyeinek elszámoltatását kérte a Nemzetgyűlésben.

³³ Ébredő Magyarok Egyesülete (1918–1945): paramilitáris, radikális jobboldali társadalmi szervezet. Tagjai előkészítői a nyugat-magyarországi felkelésnek és a fegyveres ellenállásnak. A fővezérség és a kormány beleegyezésével és tudtával szivárogtak be Sopron és környékére. Az egyesület történetéről eddig csak marxista összefoglalás olvasható.

³⁴ Friedrich István (1883–1951) Hadügyi államtitkár, miniszterelnök. A felkelést megelőző napokon Balfon igyekezet „főhadiszállását” berendezni. Legitimista alapokon állt. A Bethlen-kormány kitoloncoltatta, a soproni antant bizottság is követelte eltávolítását.

³⁵ Az iskolák kezdték a költözést. Az Evangélikus Líceum 1921. augusztus 3. és 16-a között, 26 vasúti kocsival Győrbe szállította el minden felszerelését és téli tüzelőjét. In.: A... Sopron Liceumnak... Értesítője az 1921–22. iskolai évről, közléteszi Hollós János ig. 2–3.

³⁶ A Bethlen-kormány a szerbek által megszállt Pécs-Baranya átvételéhez kötötte a nyugat-magyarországi területek kiürítését és átadását. Míhelyt a szerbek kivonulnak a baranyai részokról, kezdetét veszi augusztus 28-tól az ún. A zóna átadása.

³⁷ Hans Ambroschitz ausztrófil érzelmű politikus, újságíró, az Ödenburger Zeitung szerkesztője, az Oedenburger Heimatdienst egyik alapító tagja. A selmeci-soproni főiskolás hallgatók közül néhányan Ausztriának Németországgal való egyesítését, az Anschlusst szorgalmazták.

Augusztus 7.

Sétálok de. kimegyek a Neuhoftba. Megcsinálnám a szobát, ha volna szerszám [...] ebéd után festek az udvaron. Egyedül vagyok itthon, nem is vágyódom el. Nem úgy, mint más-kor vasárnap [...]

Augusztus 8.

Sorba állok. kérek egy érsekújvárit [krémes sütemény] 60 K. Finomabbat kaphatna az ember, amennyit akar. Du. festem tovább az udvart [...] holnap kemencét csinálunk. [...] este mulatunk, felolvasok.

Augusztus 9.

Kemencegyártás. Papa csinálja. Segítek. Dolgozom az udvaron is. Kicsiben is lepingálom és más világításban. Reggel az utcáról a házunkat csinálom [...]

Augusztus 10.

A Rózsa utcában egy ház belsejét rajzolom... Este Nánttal mozi. „Der Fluch des Menschen”. Nagyon jó. Még lesz egy két rész.

Augusztus 11.

Átmegyek a Tómalom felé és a város előterét megfestem. Végre befejeztem ezt a sokat hányt vetett képet. Jó meleg van [...]

Du. Miska itthon. Beszélgetünk a csatolásról. Nagyban hurcolkodnak – kirabolnak még utoljára bennünket.³⁸ A prepa³⁹ Kőszegre hurcolkodott a lapok szerint. Az orvosok, tanár, magasabb rangú tisztviselők, rendőrök mind elmennek. Hova menjenek azok, itt maradásuk nincs, nem fogják alkalmazni őket.

Ezt az Istentől az egész háború és háború utáni időkből megóvott területet, ezt éri most ez a csapás mert, hogy csapás erre a területre, már de az biztos. Hosszabb időre megbénul azt hiszem itt minden. Azután Ausztria, az a bizonytalan helyzete.⁴⁰ Itt ill. a pénzügyi krach [csőd] előtt. A koronájuk elérte a 0,56 szantim [centime] minimumot. A Dollár ott fenn 1100 korona.⁴¹

Az a gyenge közbiztonság, a csatlakozási vágy Németországhoz, a katona, munkás, a paraszttanácsok, mind olyan dolgok, melyek kétségbe ejtik az embert.⁴² Hazánkkal jóviszonyba soha nem kerülhet, míg vissza nem szerezzük azt a vidéket.

Attól félek már most, hogy a vonatközlekedés megfog szünni az országgal és én nem fogok idejében Budapestre utazni. Este kimegyünk a Neuhoftba egy prepa [Tanítóképző] tanárral, Nant kollégája, [Műhl] Aladár tanára. Éjjelig borozgatunk a Reznýáknál.

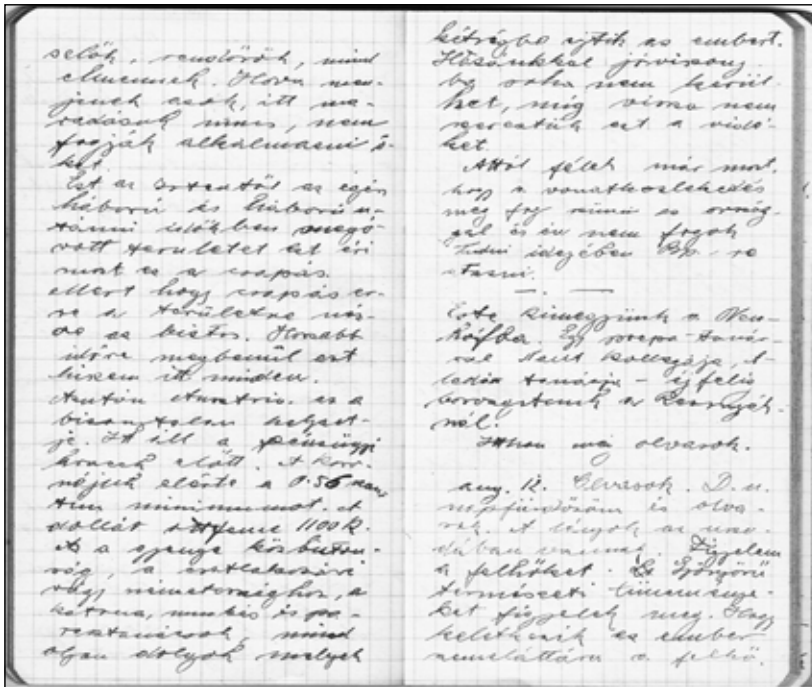
³⁸ A magyar hatóságok általi költözésről van szó. Helyesen: [mindent kirámolnak a Sopronból költözők]

³⁹ Az Evangélikus Tanítóképző.

⁴⁰ Érthetetlen így az eredeti bejegyzés. helyesen: [Aztán Ausztria bizonytalan helyzete]

⁴¹ A svájci börcén 1 \$ = 1100 magyar korona.

⁴² Az ugyancsak első világháború vesztes Ausztria vágyakozása az Anschlussra. A Németországgal történő egyesülést a Saint-Germain-en-Laye-i békediktátum (1919. szeptember 10.) megtiltotta az osztrákoknak.

1. kép. Mühl Gusztáv naplójának két oldala
1921. augusztus 11-12-i bejegyzések (Mende Zsolt tulajdona)

Augusztus 12.

Olvasok. Du. napfürdőzőm. A lányok az uszodában vannak. Figyelem a felhőket. gyönyörű természeti tüneményeket figyelek meg. Hogy keletkezik az ember szemeláttára a felhő [...] Beborul nagy zivatart jósólok. 5 után sötét lesz, a felhők szépia barnák. A Károly magaslat alján egész porfelhőt hajt a szél [...] Ember, állat fél és menekül. Egyszerre csak rohanva jön a vihar. A fákat tépi és irgalmatlanul lekopasztja. A házakról a cserepek hullanak. Falakat dönt és címtáblákat tép ki a falból. A boltban állok, az ajtó üvegtáblát tartom. Betörné rögtön, olyan erővel nyomja befelé. Pedig zárva minden ajtó. Az embereket úgy viszi az utcán végig, mint egy papirhulladékot. Rettenetes nézni. Be kellene zárni az üzletet, de nem lehet kimenni, rögtön földhöz váгна a szél.

A gyermekek most jönnek, a lányok az uszodából halálra ijedve. Örülnek, hogy itthon vannak.

[...] Kimegyünk az utcára megnézni miféle károkat csinált a szél. Minden házból tépett le cserepeket. A fákról annyi ágat szabott le, hogy szemetes az egész utca [...] Ilyen félelmetes orkánt még nem láttam, pedig már sokat láttam.

Konrád bácsi itt van.⁴³ Beszélgetünk egész este. Nánt leutazott Petőházára. Csak éjjel 11-kor jön és meséli, hogy Bozon [Fertőboz] hosszú menekültekkel telt vonat áll.

⁴³ Mühl Gusztáv nagybátyja.

A pálya úgy néz ki, mint háború alatt, mikor menekül mindenki. Óriási forgalom van egyik vonat a másikat követi. Estefelé Mincit, Ulmit elkísérem, húsért mennek [...]

Augusztus 13.

Megint nem festek. Nánt megint leutazott Petóházára. Este Károly jön. Miskával kísétá-lunk a Neuhoftba. Szépen süt a hold. Az utcán folyton mennek a felpakolt kocsik.⁴⁴

Augusztus 14.

Vasárnap. Vilit vizsgáztatom Miskával egyetemben. Tudja az anyagot könyv szerint, de csak könyv szerint. M. és a kertesi tanító itt. Felmegyek velük a Preiszékhez. Du. talán elmegyünk a Tómalomra. Még határozni fognak. S. bácsi és K. bácsi itt ebédre. Elvitatko-zunk 1/2 3-ig. Lemegyek Zsigával Aladárral a Royalban⁴⁵ várnak [...]

Preisz úr is itt van. Nem jönnek, elmegyünk. Mérgező vagyok. Most én sem megyek át. Hazajövök, a kertben a lányokkal beszélgetek. Ah! mégis elmegyek. 1/4 6-ra kiérek. Ren-geteg nép, de elég a hely. Kellemes és szép csak este lesz. A világítás és díszítés pazar. A kabinokon végig egy lampion-lánc van. A lampionos gondolák gyönyörűek a vízen. Este tűzijáték a vízen. Jól ikerült. Magam vagyok, jól elmulatok [...] Elmegyek egyedül haza-felé [...] Csak Nánt és Miska volna itt. Reggelig maradnánk. Aladár utánam jön.

Mészáros tanárnak igaza volt. Még nincs eldöntve Sopron kérdése.⁴⁶

A W. journalba van, hogy [az osztrákok] indítványt tettek, hogy hajlandók tárgyalásokba bocsátkozni, de előbb át kell adni [a területet] és csak akkor tárgyalnak. De. elvetették az indítványt.⁴⁷ Vajon mi lesz? Úgy fáj a szívem, ha körülnézek és látom, minden, minden elmegy. A diákság, amely lelke volt Sopronnak, az iskolák és sok intézmény. Sopron unal-mas lesz, mint más sok vidéki város, ahol nincs fiatalság és ifjú szellem. Ez tartotta a város lelkét, ha nem is vettük észre, hiszen megszoktuk. Meg fogjuk látni, ha tényleg átcsatol-nak, mi volt Sopronnak a fiatalság.

⁴⁴ A soproni hivatalok is sorra megkapták a kiűritési parancsot. Träger Ernő 1925-ben – magyarul kötetben, németül különlenyomatként – megjelent tanulmányában erről így írt: „Az utcákon társzekerék. Elköltözködnek a hivatalok és az iskolák. Kapuvárra került az alispáni hivatal, Csornára a megyei árvaszék, a vele kapcsolatos számvevőség és a gyámpénztár. A soproni szolgabíróság Pinyére költözött. A csendőrszárnyparancsnokság, a királyi törvényszék a járásbíróóság, a pénzügyigazgatóság Győrbe ment. A soproni ev. teológia akadémiát Kőszegre, az ev. főgimnáziumot Győrbe, az ev. tanítóképző-intézetet Bonyhádra helyezték. A kerekedelmi és iparkamara Szombathelyre igyekezett székhelyét áttenni. Még a rendőrség is megkapta az indulási parancsot...” Träger Ernő: A soproni népszavazás: a szomorúság, bizakodás és hűség napjaiból. In.: Sopron Civitas Fidelissima. Szerk. Dr. Thirring Gusztáv, Sopron, 1925. 81–82. A továbbiakban: Träger, 1925.

⁴⁵ Sopron egyik rangos kávéháza volt, napjainkban drogéria üzlet (Várkerület 81.).

⁴⁶ Valószínűleg Mészáros Sándor tanár.

⁴⁷ A Neues Wiener Journal Bécsben megjelenő napilap vezércikkéről van szó. A magyar indítványokat, a terület megosztásáról Ausztria minden esetben elvetette, ragaszkodva a trianoni békében foglaltakhoz. Neues Wiener Journal, 1921. augusztus 14. 9975. sz.

Augusztus 15.

[...] Du. itthon maradok, festek. Nagymama születésnapja van. [...] Mama, papa ki-megy. Táncolunk, mulatunk, szórakozunk. [...] Nántot megvárjuk, míg jön a vonatról.

Augusztus 16.

Ürítenek, ürítenek nemsokára egész egyedül leszünk itt még az ablakokat, kilincseket is elviszik felszabják a padlót is. Igazán nem kell másokat barbároknak neveznünk vagy vandalizmussal vádolni.⁴⁸

De. Pubit tanítom. Holnapután lesz a vizsgája. Tudja az anyagot, de emlékezete nem az értelemhez, hanem a szavakhoz, betűkhöz fűzi. Du. festem a portrékat be is fejezem. Nekem tetszenek. Ulmi nagyon finom színekben. [...] Este mozi.

Augusztus 17.

Antant katonaság jött. Olyan „gemarschot” [bevonulást] csinálnak, mintha tudj’ Isten hányan volnának. Állítólag azért vannak itt, mivel „Csehenbej” vagy hogy is hívják a Prónayt, itt tartózkodik Kismartonban a csapatával. Tényleg azonban csak azért lehetnek itt, hogy amíg mi kivonulunk, addig ők fenntartják a rendet. Konrád bácsi itt ebédre. S. bácsi is itt. Ma elutaznak. Izgatott vagyok, előbb kell majd elutaznom. Az osztrákok elzárják a határt biztosan. Tremmel G-al találkozom, azt mondja, ők is előbb mennek el. [...] Este beszélgetés a ház előtt. Szokásba jön este a lányokkal ráadásul egyet beszélgetni.

Augusztus 18.

Felkelek korábban és Villivel átveszem a németet, azaz átvenném, ha értenék a nyelvtanhoz. Papa vele megy. Szerencsésen átbukik rajta. Józsi Nánttal feljött. Du. politizálunk. Ostenburgról esik szó.⁴⁹ Az Esterházy kincseink őrzése ürügy lehet csak. Kisétálunk, nézzük az antant tiszték és legénység autózását. Este Akáci Miskával, Zsigával. Nánt „Liszt” estélyen van. Ez talán az utolsó összejövetelek.

Augusztus 19.

Olvasom Zichy [Mihály] életrajzát. Nagyszerű egy ember. nagyobb sokkal, mint Munkácsy, előttem meg pláne nagyobb. Szimpatikus nekem az élete. Szeretném jobban ismerni, sokat elhallgatnak tőle. Du. a vasútra megyünk. Borzasztó sok nép. Ma oly nagyvásár volt, hogy országos vásáron ritkán volt ennyi. Kihaszználja mindenki az utolsó alkalmat. Az utcák telve vannak hurcolkodókkal, megrakott kocsikkal. Meglehet már 20-a után megszűnik a vasútforgalom Magyarországgal. Fájó előérzetem van. Nem tudom megmagyarázni, olyan titokzatos érzet. Fáj, ha látom, hogy tépik a magyar földet szét.

⁴⁸ Itt Sopron folyamatos társzekerekkel való kiürítéséről van szó. A családok minden ingóságukkal menekültek.

⁴⁹ Ostenburg-Moravek Gyula (Marosvásárhely, 1884 – Budapest, 1944). Katonatiszt, különítményparancsnok, Sopron városparancsnoka. A nyugat-magyarországi felkelés fegyveres támogatója és egyik vezetője. Legitimista, IV. Károly feltéten híve. Az utolsó magyar király második visszatérési kísérletét fegyverrel támogatta. Börtönbüntetése után amnesztiával szabadult.

Augusztus 20.

Szent István ünnepe. Felmegyünk [a] Szent Mihály templomba. Nagy mise van. Egyik klasszikusnak a nagy miséjét játszák. Ulmi velünk. Folyton a kezemet szorongatja és keresi. Innen levonul a nép a Széchenyi térre. Egy néhány főiskolás népszónok beszédet mond. Rengeteg nép van együtt. Mind magyar érzelmű. A Széchenyi szobornál ismét szónokolnak. Megüzenik a kormánynak: csak játssza tovább kisedet játékait. Nekünk nem kell. Mi magunk fogjuk intézni és kezünkbe venni sorsunkat.

Várjuk Friedrichet és Urmánczyt.⁵⁰ Éltetik a Prónayékat. A szónok úgy mondja, hogy két nap múlva itt lesz Friedrich, és akkor tette kerül majd a sor.

Inci feljött, Nánt temetőbe megy velem. Mi: Ulmi, Ancsi, Minci, Aladár és én kimegyünk sétálni az erdőbe, a Deák kúton át a Kecse patakhoz. Szép volna, ha nem látszana a fákon már az a hosszú szárazság. A levelek petyhüdten lelőgnak, egy cseppet sincs friss erdei levegő, a föld mélyen meg van repedve. Végig megyünk a Kecsepartakon és a lövöldénél érünk [ki.] Szedünk ciklámeneket. Miskával még egyet sétálok este.⁵¹

Augusztus 21.

Vasárnap. Népgyűlés a Petőfi téren. Felvonulnak a magyar érzelmű soproniak, a többiek kísérik oldalról. Mind nem soproniak, menekült és betelepedett emberek mind. A magyar ruhás lányok és asszonyok elöl menetelnek. Mindenkinék szimpatikusak már. A színházról [színház erkélyéről] beszél három szónok. Az első amolyan harcias kedélyű Friedrich alak. Ordít mind a sakál. Rohanjunk szét és törjünk azok lakásában, akik nincsenek itt. Törjünk, zúzzunk és ébresszük fel bennük a haza iránti kötelességüket. De szeretettel, teszi hozzá azután. A katolikus káplár Csornáról irredenta költeményt szaval el. Ha megszólalnak a kürtök, legyünk itt ezen a helyen.⁵² Du. olvasunk. [...] közben táncolunk is. Jenő írt. Talán 8-án kezdődik a tanítás nálunk.⁵³ [...] Miskával séta az Akáciba. Nántot megvárjuk míg jön.

Augusztus 22.

Pakolom a limlomot a padlásra. Tegnap „Nórát” ma „Die Frau vom Meer-t”⁵⁴ olvasom Ibsentől.

Augusztus 23.

Egész délelőtt hiába várom Ancsit modellül, nem jön. Kiolvasom „Die Frau von Meer”-t Ancsi délután [modellt] ül. Megrajzolom valahogyan. Festeni már nem látok. Konrád bácsi visszajött Neustadtból. Van kilátás állásra.

⁵⁰ Urmánczy Nándor (Maroshévíz, 1868 – Maroshévíz, 1940). Képviselő, politikus, író. A Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája a (TEVÉL) egyik alapító tagja, a Nemzeti Hiszekegy az ő indítványára született meg, a magyar Országzászló mozgalom elindítója.

⁵¹ Katonai lövölde.

⁵² Németh István csornai káplár négyszáz hívével érkezett aznap Sopronba. *Träger*, 1925. 80.

⁵³ Azaz Budapesten, az Iparművészeti Iskolán.

⁵⁴ A tenger asszonya (A tenger vonzása), Ibsen 1888-ban írt darabja.

Augusztus 24.

De. és du. festjük Ancsit.

Valami kezd kialakulni. A szemét, úgy ahogy van, talán csak egy Leonardo tudná megfesteni. Egész olyanok, mint Mona Lisa-é.

Augusztus 25-26 péntek.

Lemegyek a Kerületre [Várkerület], találkozom Ungerrel. Jägerhez megyek vele. Tegnap 24-én is ott voltam, este Miskával is iddögáltunk míg jókedvűek nem lettünk. Másnap, ma reggelre Nánt befeketített, hogy 2 órakor jöttem berúgva haza pedig 11 volt. Unger nagyon örül. Előzőleg találkozom Zs.-vel Nem akartam megállni, soha nem tettem míg itthon vagyok. Megfog karomnál és megállít. Hebeg, nem tud szóhoz jutni. A képet adjam neki. „Nem adom mondom, ha addig nélkülözni tudtad ezután is nélkülözned kell, hogy tudjad. Nem megy el. Állunk. „Majd megfontolom mondom és ha odaadnám értesítelek. Még állna itt velem, szervusszal elmegyek. Ungerrel lógok, egy csomó tanítók jövünk össze. Du. meghív, minek után sok pénzt kapott most. Beszélgetek Ulmannéval és Grétivel du. nem megyek Bánfalvára mozijegyet vetek. „Femina” gyönyörű kép. Zs. is ott vízfejű udvarlójával. Látom, fáj valaki szíve. Művészről van szó.

Augusztus 27.

A katonaság ma megy el. A Széchenyi téren gyülekeznek a katonák, egy tiszt búcsúztatja őket. Nem túl sok polgári ember van itt, de akik itt vannak, a haza sorsát szívükön viselik. Intelligens emberek, hivatalnokok. Magyar ruhás lányok is kivonultak. Már csak a díszmenethez jövök jókor. Az ablakokból néznek a nők, nem marad szem szárazon. Csend van. Némán vonulnak a bakák. Itt-ott megtöri a csendet egy „szervusz” vagy „Isten vedled!” „viszontlátásra”. Ez úgy hangzik, mintha mindannyiszor belénk nyilallna. Öreg urak jönnek és elkísérik a győri vámig. Itt megállnak és nézik, mint tűnnek el a faszor fái alatt a magyar bakák. Egy baka visszanez. Int, mindenki viszonozza. Mindegyikünknek szól, egyek vagyunk most... Egy lányka jön virágokkal. Elkésett, nem éri el már őket, odaadja lovagjának a virágokat vigye utánuk, szaladjon vele, és ő rohan vele mintha az életkérdés volna. Nézzük a fiatalembert... eltűnik a fák alatt fut lelkesedve kell, hogy még elérje őket. Ez az utolsó üdvözlés Soprontól.⁵⁵ Egész de. sétálunk. Du. Sterbenzétől⁵⁶ elhozom a működési bizonyítványom.

Augusztus 28. Vasárnap.

Izgalmak és meglepetések napja.

Du. 1 óra körül nagy riadalom. „Jönnek az osztrákok!” Kirohanunk.

Zenével jönnek katonák, tollas kalappal. Ezek nem lehetnek osztrákok. Közelebb jönnek, magyarok. A határőrség lehet, nem Ostenburgék. Gyönyörű katonaság, szép felszerelés látszólag diszciplinált [fegyelmezett]sereg. Egy zászlóalj. Elöl egy őrnagy. Vajon nem az

⁵⁵ Sopron katonai helyőrsége is megkapta az elvonulási parancsot. Mühl szemtanúként tudósít róla.

⁵⁶ Sterbenz Jenő és családja.

2. kép. 1921. augusztus 28. Az Ostenburg zászlóalj csendőrei Sopron alatt
(Soproni Múzeum, Helytörténeti tárggyűjtemény, Népszavazási album, Leltári szám: SOM-HT 74.1.3)

Ostenburg? Némán fogadja a nép. Megyünk utánuk. Kezdik éltetni őket. Impozáns felvonulás. Különös érzés szállja meg az embereket, olyan megnyugtatólag hat ez a szép had. Kimennek a 48-as laktanyába. Tisztában vagyok a dologgal már.

Még egy díszmenet és bevonulnak. Ilyen díszmenetet még nem láttam. A Himnuszt húzzák odabent. Jön egy fiáker, 3 civil és egy főhadnagy ül benne. A fhdgy [főhadnagy] kiugrik, viasszaszalad valakiért.

Egy csapat civilbe öltözött fiatalember jön harcszerű menetben. Nem selmeciek, idegenek. Lerí az arcukról, hogy ébredők és elszánt ébredők.⁵⁷

Felmennek a Faraktár utcába ott megállnak. Pihennek, vizet isznak. Nem beszélnek senkivel. Az ember látja, hogy mi a céljuk. Minden zsebükben töltény van. Kezükben tojásgránát.

Az ember rosszul érzi magát a közelükben.

Egyik [egy] pasit a helyszínen elítélnék. Valami szóváltás volt. Rögtön beviszik a laktanyába, ott felpofozzák. Munkásruhában van, rongyos és piszkos, de beszédéből látszik,

⁵⁷ Utalás az ÉME szervezet Sopronban szervezkedő tagjaira. Mühl a szemtanú hitelességével tudósít 1921. augusztus 28–29-ről, több helyen új adalékokkal. Az osztrák sajtó oldalakon keresztül, rajzzal és fényképekkel mutatta be Sopront és környékét, ez utóbbit már mint legújabb tartományuk székhelyét, amelynek lakossága alig várja, hogy osztrák legyen. vö. Das Burgenland bei Oesterreich! Reichspost 1921. augusztus 28. 8–11.

hogy intelligens ember. Fogait viczorítja mérgében.

Beállnak, felkészülnek, indulni akarnak. Csak mi vagyunk itt, fiatalemberek. Kezd a helyzet veszélyessé lenni. Könnyen puskát nyomhatnak az ember kezébe és velük kéne tartanunk. Elsomfordálunk.

A nép csoportokban, félig elbújva lesi.

A Kossuth utcán már hozzák a kofáktól „rekvirált” gyümölcsöt kosarastul együtt.

Felénk jön egy alak puskával.

„Na magyar fiatal emberek mit csinálnak? Itt sétálnak?”

„Hát megnéztük a katonákat” Nánt [a kérdéstől] meg van lepve. Most megjed, eddig beszélt, azonban kezdek én beszélni, mert látom, hamar a fejünkre nőne, ha egyikünk sem mer beszélni, aki meg beszél, az hebeg, hogy „Itt is kell valakinek maradni, városi tisztviselő” stb.

„Úgy? Az mindegy.”

Mondom, „pardon nem tudjuk mi a céljuk, mi csak sejtjük.”

„Megakadályozni az osztrákot, vagy, már meg is akadályoztuk”

„Hát itt magyar ifjakkal van dolga, mi őket pártoljuk, miránk számíthatnak.”

Gondolja, hogy átérezzük kötelességünket és jelentkezünk a Pannóniában.

Megyünk, elég ebből, jó lesz ilyenekkel minél ritkábban találkozni.

Nánt megint sokat beszél: igaz is, disznóság, hogy még így lessük stb.

Nem tud gondolkodni. Minduntalan ellentmond önmagának.

Őt mindenbe belehet rántani, könnyen fellehet heccelni.

Itthon Berichterstattungot [beszámolójelentés] kombinálunk.

Miska kimegy Brennergbe. Mindenki kimegy „körülnézni”

Nem jót várhatunk a közeljövőben.

Minden órában újabb és újabb események. Kimegyünk az Akáciba megnézni a „frontot”

Nem látunk sokat, de hallunk lövöldözni gépfegyverből is Ágfalva felől. Az akáciban egy raj őrködik az útra. Somfalváról a vonatot az osztrákok már nem engedik be.

½ 7 van mire hazaérünk, Feigl Pista már nem utazhatott ki. Nem engedik ki a vonatokat, a sín fel van szedve. Vacsorálunk. Miska megjön. Rögtön tanácskozás a főhadiszálláson.

Meg van szállva az egész vonal végig a Muckig.⁵⁸

Őt apjával kiengedik, előzékenyek.

Brennergben már osztrákok vannak. 16 ember, intelligensebb emberek.

A kubikusok [bányászok?] vörös zászlóval és gombokkal díszítve fogadták őket.

Ohne gebrach vissza is jöhet.

Hallja, hogy Ágfalván összetűzés volt (mi hallottuk), mindkét részről halott és sebesült.⁵⁹

⁵⁸ Kilátó Sopron felett, 522 m. tszf. magasságban. Névadója Muck Endre, a Dunántúli Turista Egyesület Útjelző- és Építő Bizottságának bizottsági előadója volt.

⁵⁹ Az első ágfalvi összecsapásban a magyar felkelőknek egy hősi halottjuk volt, ifj. Baracsi László kecskeméti gazdálkodó, hentes, egy többgyermekes családapa, aki 42 éves korában halt hősi halált. Mint kerékpáros járőr futta vitte Francia-Kiss Mihály visszavonulási parancsát. Halálos fejlődés érte. A sebesültek száma nem ismert. Nevét először hibásan egy osztrák napilap közölte Laszlo Barcsi néven. Vö. *Arbeiter Zeitung*, 1921. augusztus 30. 3. o., Kecskeméti Közlöny, 1921. december 30. 2. o.

Kimegyünk a Kerületre [Várkerület] újabb értesüléseket szerezni.

Egy ismerős rendőr mondja, egy osztrákot vitt be Balfra Friedrich főhadiszállására.

Hozzák az első osztrák foglyokat, három db. kocsin hozzák Cinfalváról, ahol elfogták őket.⁶⁰ Intelligens szép emberek. Azt mondják, békés szándékkal jöttek, ha tudták volna, hogy így lesz nem jöttek volna. Látszólag jól bánnak velük. Sajnálom őket.

Nánt megint ideges.

„Szép bevonulástok van” stb.

Sajnálom őket. Foglyokkal könnyen lehetne elbánni.

Szép németet beszélnek. Meglátszik rajtuk a félelem. Hogy is ne, ha ilyen alakok veszik körül, mint Nánt, akik így fogadják [őket]

„Nem harcolni jöttek ők, nincsenek is úgy felszerelve. akkor nem tennének egy faluba 10 embert, hanem frontban jönnének.”⁶¹

Kifognak vonulni valószínűleg, ők erőszakkal nem veszik el tőlünk [a területet], ez az Antant feladata lesz, ők azoktól fogják átvenni.⁶²

Elvetettük a kockát. Azt hiszem, hogy most vagy élünk, vagy halunk.

Lehet, hogy mögöttünk áll egy szövetséges, ha nem akkor a csehek és jugoszlávok betörnek. Bruckban 20 000 olasz áll.⁶³ Úgy mondják barátaink.

11-ig konferálunk

Augusztus 29.

Most már osztrákok lennének, és milyen magyarok vagyunk még. Ilyenek még nem voltunk. De. 9-kor felvonul Ostenburg katonáival, Sigray⁶⁴ [Antal] inspicálózza [szem-

⁶⁰ Cinfalvánál a frontot Kaszala Károly fegyveres pesti felkelői tartották, de megfutamodtak. „A cukorgyárnál történt az összecsapás az osztrákokkal... csak négy főiskolai hallgató nem tágitott mellőle, azokkal tartotta az elfoglalt állásokat, míg Ostenburg emberei fel nem váltották.” Vö. *Maderspach Viktor: Élményeim a nyugatmagyarországi szabadságharcból.* Magyarság, 1926. január 14. 4. o. Egy emigráns újságíró [H.S.] erről ezeket írta: „Az entente azt követelte, hogy a selmecbányai főiskola fölfegyverzett hallgatóit szállítsák Budapestre. A követelést Ostenburg-Sigrayék úgy teljesítették, hogy a bányász-akadémikusokat Cinfalvára vezényelték, ahol a cukorgyárat megszállva tartó osztrák csendőrökkel szemben beásták magukat.” Bécsi Magyar Újság, 1921. szeptember 3. 3. o.

⁶¹ Ezt megelőzően az osztrák csendőrség, 2000 fő, tizenegy oszlopban átlépte a történelmi határt és előre nyomult a biztos átadás, a birtokbavétel tudatában. Két helyen már a határon visszavetették őket az inszurgensek. Sopron az új osztrák tartomány, Burgenland fővárosa lett volna.

⁶² Sopront és környékét 1921. augusztus 29-én kellett volna átadni az antant képviselőjének a soproni Széchenyi palotában, az pedig átadta volna, a kijelölt osztrák megbízottak. Östör József a Széchenyi család és a „legnagyobb magyar” nevében tiltakozott ez ellen A rövidnek ígérkező aláírási ceremóniát áthelyezték a Zrínyi Ilona Tiszti Leánynevelő Intézetbe. *Träger*, 1925. 81. Az átadást megelőzi a rongyosok, a főiskolás hallgatók, és az ide sereglett önkéntesek preventív támadása.

⁶³ Ez az értesülés álhírnek bizonyult.

⁶⁴ Sigray Antal gróf (1879–1947) legitimista politikus, Nyugat-Magyarország kormánybiztosa. Kiemelkedő érdeme volt Sopron és környéke megmentésében. 1921. augusztus 28-án este bejelentette a Sopronban székelő tábornoki bizottságnak, hogy Magyarország az A zónából kivonult, de megállt a B zóna határánál. Bejelentéséhez hozzátette, hogy a magyar kormány rendeletére álltak meg a B zóna határán a magyar csapatok

3. kép. Embertömeg fogadja Ostenburgot a Széchenyi téren, a Casino épülete előtt
(Soproni Múzeum, Helytörténeti tárgygyűjtemény, Népszavazási album, Leltári szám: SOM-HT 74.1.12)

4. kép. 1921. augusztus 29. Ostenburg jelentése Sigray kormánybiztosnak
(Soproni Múzeum, Helytörténeti tárgygyűjtemény, Népszavazási album, Leltári szám: SOM-HT 74.1.11)

A jelentéstételt követően Ostenburgot és csendőreit éljenző polgárok
(fotó: ismeretlen – magángyűjtemény)

lét tart felettük] őket. Ilyen diszciplínát keresnünk kell. Az egész város élteni őket és Ostenburgot. Magyar lobogók lengenek már megint a házakon. O[stenburg] azt mondja, hogy csak akarni kell.

Kivonulnak a laktanyába, ott beszédet mond nekik. Du. 2 órakor térzene jelen O[stenburg]. is.

[Augusztus] 30.

Reggel újságok olvasása. Az egész dolgot elferdítik. A kormánynak az A és B zónára való osztása törvénytelen volt.⁶⁵ Az ellenállást evvel okolják meg, hogy a 360 millió követelésünket nem találják biztosítottak. Osztrák újságok szerint magyar részről erről még nem tettek említést, így szemmel látható ürügy a B zóna megszállva tartása. Az összetűzést úgy magyarázzák (a magyarok), hogy lakosok kezdték, civil emberek. Ez igaz, hogy civilek, de nem idevaló lakosok, hanem Prónay katonák. Maga a kormány kijelentései is ellentmondanak egymásnak. Mindenkit, ide nem illetőségűt kiutasítottak Friedrichtól lefelé, más helyen meg írják, hogy Friedrich vezérkarával itt van.

A kanászt a csordával behajtják a legelőről, mindenkit hazakergetnek. Kimegyünk, mi

⁶⁵ Az elcsatolásra ítélt területet az antant A, B és C zónára osztotta folyamatos kiürítés elrendelésével. Az A zónát 1921. augusztus 28-án, a B zónát augusztus 29-én kellett volna kiürítenünk.

1921. augusztus 30. A 48-as laktanyában igazolványra váró polgárok családtagjaikkal
(fotó: Schäffer Ármin Soproni Múzeum, Helytörténeti tárgygyűjtemény, Népszavazási album, Leltári szám: SOM-HT 74.1.15)

van ott kinn. Zethnerné elénk jön, hogy csak vissza, vissza, jönnek az osztrákok. A Ziesel malomnál vannak már.⁶⁶ Kimegyünk, semmi. A Feldwachén [tábori őr] keresztül nem engednek senkit igazolvány nélkül, azt meg Ostenburgnál kell szerezni.⁶⁷ Többször napjában bemegyünk a Kerületre, [Várkerület] mindig egy csomó rémhírrrel érünk haza. Este vita.

Augusztus 31.

Állítólag 2 napon belül ki kell üríteni a B zónát is. A kormány szigorúan be akarja tartani a trianoni békét. De azért nem mozdulunk. Mindenki fél Ostenburgtól és belátja, hogy mentség nincs, a helyzetünkön csak rontottunk, jobb volna, ha átadnók a területet.⁶⁸

⁶⁶ A Zeisel (Zeissl, Üрге- vagy Csíz-) malom az Ikva patakon állt, az Ikva és a Liget-patak összefolyásától nyugatra. Az épület ma már nem áll. Ld. Horváth Zoltán: A soproni és sopronbánfalvi molnárcsaládok és malmaik története (1767–1950). Sopron, 1993. 197–205.

⁶⁷ A soproni és bécsi napilapok Ostenburg minden parancsáról, rendeletéről tudósítottak.

⁶⁸ Itt erős pesszimizmus csendül ki a naplóbejegyzésből, amin nem lehet csodálkozni azokban a napokban.

Osztrák propaganda filmkocka: 1921. augusztus 29. Hueber Oberinspector (alezredes) csendőrei élén, Ágfalva fő utcáján menetel. Hátérben az evangélikus templom (*Das Interessante Blatt* illusztrációja. 1921. szeptember 22. 3. o.)

Osztrák propagandafilm kockája. Ágfalva-Somfalva térségében gyakorlatozó osztrák csendőrök 1921. szeptember legeleje... (*Das Interessante Blatt* illusztrációja. 1921. szeptember 22. 3. o.)

100 évvel ezelőtt, az alig két évvel korábban Sopronba helyezett M. Kir. Bányászati és Erdészeti Főiskola hallgatói teljes szívvel átéreztek Sopron és környéke Ausztriához csatolásának sokkját. Nagy részük Selmecbányán már átélt hasonlót: akkor a főiskola magyar területre mentésében tudtak szerepet vállalni. 1921-ben sem a passzív beletörődést választották, amikor a főiskola – akkor még ideiglenesnek vélt – új otthona került veszélybe a saint-germaini békét megerősítő trianoni döntés következtében. Aktívan részt vettek a nyugat-magyarországi felkelésben, az ágfalvi csatákban és a soproni népszavazás előkészítésében, lebonyolításában is. A Soproni Egyetem „Évszázados hűség – Selmeci-soproni főiskolások Ágfalvától a népszavazásig” című szabadtéri kiállítása a főiskolások Nyugat-Magyarorszáigért való kiállításának állít emléket.

A kiállítás anyagát az egyetem Központi Könyvtár és Levéltárának munkatársai (dr. ifj. Sarkady Sándor, dr. Sági Éva és Nagy Roland) állították össze. A kurátorok célja nem pusztán a méltó megemlékezés volt; egyúttal szerették volna közismertté tenni a főiskolások 1921-ben betöltött valós szerepét, eloszlatni néhány, a témát máig övező legendát és feloldani a Rongyos Gárdával való összemosódást. Mindezt nem pusztán a tények felsorolásával, hanem az események láncolatának bemutatásával és a motivációk megvilágításával, a főiskola költözésétől egészen a népszavazásig. A tömör szöveges leírásokat korabeli képek, térképek illusztrálják, újságcikk- és visszaemlékezés-részletek színesítik.

Mai szemmel nehezen fogható fel az akkori világ, a vesztes háború utáni zűrzavar, ezért a kiállításban külön helyet kapott a világháború utáni nehéz életkörülmények, és a nyugat-magyarországi felkeléshez, végül a népszavazáshoz vezető előzmények bemutatása. A felkelés a hallgatók számára a két ágfalvi csatával kezdődött, de korántsem itt ért véget: az ágfalvi ütközetek bemutatása után képet kaphatunk a felkelőletről, egészen IV. Károly második visszatérési kísérletéig – a fókuszban mindvégig a főiskolásokkal.

A molinókon az események tárgyalása mellett helyet kapott néhány főiskolás életrajza is, amelyek emberközelbe hozzák az adatokat. A második ágfalvi csata két főiskolás hősi halottja, Machatsek Gyula erdőmérnök-hallgató és Szechányi Elemér bányamérnök-hallgató neve nem ismeretlen a soproniak előtt – temetésükön az egész város gyászolt, a kiállításon külön molinó emlékezik rájuk. Kevésbé ismert Domschitz Ferenc erdőmérnök-hallgató neve, aki a népszavazás előkészítése alatt hazafias beszédekkel járta a környező németajkú községeket, amelyek miatt egy éjjel kizavarták szállásáról, és a decemberi hidegben Bánfalvaig üldözték. Az elszenvedett bántalmazások és a súlyos meghűlés

Tóth Imre múzeumigazgató kiállításmegnyitó beszéde, 2021. szeptember 9. (Fotó: Herceg András)

tönkretették az egészségét, soha nem gyógyult fel teljesen – mindössze 27 éves korában elhunyt. Neve Machatsek és Szechányi mellett szerepel a botanikus kerti „Örtüzek!” emlékmű talapzatán. Rajtuk kívül megismerkedhetünk Hussein Ibrahim Hilmi vaskohómérnök-hallgatóval is, aki török vendéghallgató létére annyira magáénak érezte Sopron ügyét, hogy részt vett a nyugat-magyarországi felkelésben, majd a népszavazás előkészítésében és keresztülvitelében tanúsított közreműködéséért 1922-ben – 31 hallgatótársával együtt – Főkormánybiztossági Elismerésben részesült.

Habár a főiskolások nem vehettek részt a népszavazásban, mégis: az előkészítésben, az osztrák propaganda elfojtásában, a magyar propaganda támogatásában, a határvédelemben és a népszavazás biztosításában múlthatatlan érdemeket szereztek. Kevésbé köztudott, hogy a hallgatók egy része antant tisztok parancsnoksága alatt önkéntes rendőri szolgálatot teljesített Sopronban, ehhez háromnyelvű igazolást is kaptak. A kiállítás utolsó plakátjai az ún. emlékbresztőket (képeslapokat, újságokat, könyveket, emlékműveket) mutatják be, amelyek az elmúlt 100 évben nem engedték, hogy a hallgatók szerepe az eseményekben feledésbe merüljön.

A kiállítás kivitelezése egyetemi és városi összefogásnak köszönhető. A rendezvény fő védnökei dr. Fábian Attila rektor, dr. Csányi Sándor alapítványi kuratóriumi elnök és Szemerey Tamás ny. mestertanár. A 14 molinó igényes megjelenése Bogáti Gergő tervezőgrafikus munkáját dicséri. Az installációhoz használt állványrendszert az egyetem Faipari Mérnöki és Kreatívipari Karának Alkalmazott Művészeti Intézete bocsátotta rendelkezésre, a helyszíni felállításban a Botanikus Kert és a Központi Könyvtár és Levéltár

munkatársai segédkeztek. A molinókon felhasznált képanyagot magángyűjtőktől (többek között dr. ifj. Sarkady Sándor, Bognár Béla, Göncz József, Szemerey Tamás, Ormos Balázs, dr. Illyés Benjamin, dr. Erdélyi Attila, Preidl Zoltán, Petró Dávid, Szőnyi Gábor), közgyűjteményektől (MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Soproni Múzeum, Központi Bányászati Múzeum, Erdészeti Múzeum, Miskolci Egyetem Könyvtár, Levéltár és Múzeum) és adattárakból (Arcanum ADT, Hungaricana) származó felvételek, képeslapok, dokumentumok is gazdagítják.

A tárlat a Botanikus Kertben, az „Örtüzek!” emlékmű körül nyert elhelyezést: a két, háromszög alakot formázó installáció szimbolikus módon a főiskolás hősöknek emléket állító oszlop felé mutat. A 2021. szeptember 9-i megnyitó csatlakozott az egyetem centenáriumi ünnepségsorozatához. A nyitóbeszédet dr. Tóth Imre történész, a Soproni Múzeum igazgatója, az egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Karának docense mondta. A kiállítás 2022. január 6-ig tekinthető meg a helyszínen, majd később, digitális formában az egyetem honlapján. Emellett szöveganyagai és egy válogatás a molinókon szereplő képekből helyet fog kapni a hamarosan megjelenő „Selmezbányától a soproni népszavazásig – 1918–1921” című emlékfüzetben.

Ifj. Sarkady Sándor bemutatja a kiállítást, 2021. szeptember 9. (Fotó: Herceg András)

„A pályaudvaron nincs kocsi — a városban mindössze négy taxi közlekedik most, s ezek éjjel-nappal foglaltak —, gyalog indulok a Lövérék felé. Ez az első, s majdnem az utolsó háborús jel, melyet az idegen ebben a városban észlel.

A város nemcsak azért csendes, mert kevés a taxi. A lelke csendes. Valami van ebben a városban — tapintat, okosság, leszűrődött szemlélet, szenvedélymentes élettapasztalatok —, ami megérinti az idegent. A Lövér erdeje aranyárga. Ilyenkor a legszebb az erdő, hideg fényben. Alkonyatig járom az erdőt, fölmegek a Károly-kilátóhoz, messze csillog a Fertő sekély vize, a város, tornyaival éretten és tömören pihen a keleti Alpok árnyékában, mint egy befejezett remekmű. A levegő él itten, jóízű. Az Alpesekből érkezik; Sopronban könnyen lélezkzik az ember.

Évtizede jártam itt először, s mindig visszajöttem egy-két napra; ... néha, boldogabb időkben, Bécsből kocsival jövet, csak órákra. Azt az élményt nyújtotta, amit a magyar vidéki városok közül csak Kassa: az öntudatos, teljes és zárt városiasságot. Alkonyatkor lemegyek az erdőből a városba, s újra megcsodálom a villanegyed szépségét, ápolt kényelmét, az utcák rendjét. Kassa és az erdélyi városok mellett ez legurbánusabb városunk. Az urbanitás nemcsak az utcák elrendezése, hanem modor és magatartás is. Ahogy itt köszönnek, útbaigazítanak, felelnek az üzletekben, mind ez mély és régi magyar városi kultúra kifejezése. Esztendeje először érzem azt, hogy béke van körülöttem. Egyidőben Sopront szombaton és vasárnap előzőnlötték a bécsi turisták; a háború most megszurta ezt az idegenjárást, de a soproniak nem panaszkodnak. Csendben akarnak élni, mert vihar van. Panaszaiik általánosak, néha hiányzik egy és más, de ezek a hiányok átmenetiek. A város szerényen él, de elégedetten. Az új polgármestert dicsérik. Egy pék ezt mondta: „Mindig be lehet hozzá menni». A város lehetőleg keveset politizál, dolgozik és csendesen él. Szenvedélymentes város ez. Indulatoktól és vad szenvedélyektől korbácsolt időkben olyan, mint egy sziklaktól védett, szelíd kikötő, melynek öblében csendesen fodrozik a tenger, mikor az óceánon vihar reng.

Este hatkor végigmegek a Várkerületen, a környező utcákon és tereken. Kevés várost ismerek, mely ilyen öntudatosan őrzi és ilyen szerényen rejt kincseit. Széchenyi szobra mögött a Kaszinó ablakai világítanak. Ez a vidéki kaszinó, nyájas fényeivel, mindig honvágyat ébreszt: pontosan így kellett volna élni, vidéken, este hatkor külföldi lapokat olvasni a kaszinóban, s vacsoráig tarokkozni. Benézek a kaszinó ablakán, csakugyan tarokkoznak odabenn. A kártya általában unalom, de a tarokk bölcsesség. A tarokkozó ember nem nyerni akar, hanem szemlélődni es megmaradni.

A tér végében a domonkosok temploma már sötét. Csak az oltárok előtt égnek az örökmécsesek. Néhány magányos ember ül a padokban: ezek a vidéki templomok, estefelé, a félhomály-

¹ Megnyitó beszédként elhangzott 2021. július 22-én.

ban rejtőző magányos, emlékező emberekkel, ez a legmélyebb emberi közösség Európában. Pontosan így ülnek most hideg templomokban emberek, Nürnbergben, Párisban, Stockholmban és Bolognában, halottaikra gondolnak, s iparkodnak erőt szerezni az élethez. Most, az idő jeladására, megszólal a városban mindenfelé az estharang. A Templom-utcán megyek végig, a Fegyvertár-utcán. Mennyi szépség! Ezek a loggiás, árkádós udvarok, ezek a dús faragású homlokzatok, ezek a csendes egyemeletes paloták! Az Esterházyak, az Eggenbergekek palotája, a Szent György templom barokkjá, a Várostormyot övező gyönyörű tér a Storno házzal, ahol valamikor Mátyás király szállott meg, a Kecsketemplom gótikus tornya, a Kolostor utca ősrégi házaival, ezek az ablakok és kapualjak, ezek a zöld olajfestékkel lakkozott, régi nemesi és polgári házak kapui, a Starhembergek és a Zichyek háza: mindez úgy áll össze városnak, műveltségnek, életformának, mint a Nyugat legértékesebb városalkotásai (...) Ez a város szerény, nem beszél sokat, de tudja rangját. S a régi kövek között érezni és emlékezni tud, őriz egy polgári életformát, mely a legértékesebb volt Magyarországon az elmúlt négy száz esztendőben. A békét őrzi e bolthajtásos szobákban, a békét, melyet a háborúban minden ember külön őríz meg lelkében és életében, ha túl akarja élni a vihart. Sopronnak múltja van, melyről tud, s ezért van jövője is.

Hűséges város, de hálás is, most látom: minden utca tele van emléktáblákkal. Megbecsüli fiait. Kis János, a költő-pap, éppen úgy emléktáblát kapott itt, mint Berzsenyi, aki az itteni gimnáziumban volt verekedős gyerek, s még mit sem árult el későbbi depressziós lelkiállapotából; emléktáblát kapott Rákosi Jenő, Frankenburg és Révai Miklós, Gyóni Géza és Liszt Ferenc, aki itt koncertezett először, pendelyes gyermek korában. A város tudja, mivel tartozik a szellemeknek, melyek e kövek között világítottak valamikor. Tiszteli a betűt és a köveket, mert tudja, hogy az emberi lélek az igaz betűkből és művészi kövekből rótt művekben él legtovább.²

A fentiekben idézett sorokat 1941-ben róttá papírra szerzőjük, amikor már hét éve közölte tárcáit a *Pesti Hírlap*ban, Vasárnapi Krónika címmel. Márai azt művelte finom érzéssel és istenadta tehetséggel, amit a ma történészei közül is számosan próbálnak csinálni, vagyis, hogy egy-egy mikrovilág vagy személy megformálásán keresztül megjelenítsenek valami egyetemeset, általánosan érvényeset. Lenyűgöző, ahogy Márai leírja Sopront. Úgy vélem, illik ide, még ha a szöveg 20 évvel a népszavazás után született is. Részben, mert szemlélteti a város hangulatát, ugyanakkor viszont utóidejűsége miatt ellenpontozza is mindazt, amit a mögöttem álló installációban látnak. Mert noha nem tűnt el véglegesen (ahogy ezt maga az írásrészlet bizonyítja), mégis: az a polgárvilág, amelyről Márai ír, fenekestül fordult fel 1918 után.

Egy csapásra összeroskadt az a strukturális váz, amely Európa és Magyarország létezését több évszázadik keretezte. Nem csak háború volt, járvány és halál, mint régebben, nem csupán az a dinasztikus rendszer bukott meg, amely a középkortól uralta a kontinent, hanem megváltoztak az életviszonyok, átfomálódott értékrend és az emberek

² Márai Sándor: Vasárnapi Krónika. Utazás a békébe. *Pesti Hírlap*, 1941. november 1. Az idézett részletet a kiállítás megnyitón Papp Attila színművész mondta el.

Hűség 100. Kiállítás a soproni népszavazás centenáriuma (Fotó: Rombai Péter / RepeszTech)

életgyakorlata. A régi világ idilli polgáreszményére súlyos ütést mért a háború, melyet tetézt a 20. század egyik legjellemzőbb folyamata, a tömegesedésnek az penetrációja, amely betört a termelésbe és a fogyasztás világába, de nem hagyta érintetlenül politika, a kultúra, és a sajtó működését sem. Mindez kaotikus világ benyomását keltette az emberekben.

Ennek a zavaros világnak volt az egyik apró, de nehezen áttekinthető és felfogható része Nyugat-Magyarország kérdése, mely végtére is arról szólt, hogy a békeszerződések egyik háborús vesztes államot a másik vesztes rovására elégitik ki. Ezt nem értették az emberek, hiszen nem láthattak az új díszletek mögé, és aligha ismerték a világot rendező struktúraalkotó elemeket. Az ebből adódó bizonytalanság csak fokozódott azáltal, hogy a döntés előtt, és azt követően (melyre 1919 szeptemberében Saint-Germainben, majd 1920 júniusában Trianonban került sor) hosszú hónapokig voltaképpen nem történt érdemleges esemény, s így a rendetlenség a dolgok természetes rendjévé kezdett válni.

Az ifjúsági regényekből jól ismert, klasszikus vadnyugati állapotok nem álltak messze a nyugat-magyarországi mindennapok világától. Létezett itt egy napos, kérészeletű köztársaság, voltak elszabotált békediktátumok, evakuált hivatalok, vasvillával halmokba hányt iratok, kézközelben tartott fegyverek. Feltűntek legitimisták, horthysták és szeparatisták. Akadt olyan összeesküvő, akit december elején halálra ítélték, de a karácsonyt már szerettei (és akcionista párttársai) körében töltötte. Ki tudja, hányan gondolták, hogy van mit keresniük a térségben. Az osztrákok mellett csehek, szerbek, horvátok,

sőt volt idő, amikor még román katonák is Sopron megye szomszédságában tébolyogtak.

Az események átrétegzettsége, és még a folyamata sem jeleníthető meg a kiállítás szövegeiben és képeiben, de ezt a variábilis sokféleséget próbálja megragadni az installáció sűrű és káoszosan ható szerkezete, mely persze egy ponton rendszerré formálódik, mint ahogy rendszerré formálódott az 1918 októberét és novemberét, a Monarchia összeomlását követő események láncolata is, beleértve a nyugat-magyar, illetve a soproni ügyet.

Mi már látjuk, hogyan sikerült utat vágni ebben a sűrű bozótban a soproni kérdés rendezésével 1921 nyarától az év végéig tartó időszakban. Ma, 2021. július 22. van. 100 évvel ezelőtt Bánffy Miklós gróf éppen levelet fogalmazott a párizsi olasz nagykövetnek, melyben rögzítette az elképzelést, amelyet néhány napja szóban már útjára bocsájtott. E szerint a magyar kormány hajlandó lenne átadni a Burgenlandnak nevezett területet, ha Sopront és környékét kiveszik az Ausztriának ítélt térségből, és megtartják Magyarországon. Ezt később nagyjából minden nagyhatalom kész volt elfogadni, az a kérdés maradt csupán, hogy a magyar karhatalom és közigazgatás előbb kivonuljon-e a teljes területről, és azután visszakapja Sopront, vagy előbb kerüljön a nemzetközi jogi pont a soproni kérdés végére, és csak azt követően történjen meg a maradék Burgenland átadása.

A dilemmát az ún. nyugat-magyarországi felkelés oldotta meg, amelynek köszönhetően Sopron magyar birtokon belül maradt, és az osztrákok keserves töprengések után, 1921. október 13-án Velencében kényszerűen belátták: a város nem lehet Burgenland fővárosa. Az erről kiírt népszavazás eredményét a szélesebb szemhatárral rendelkezők megközelítőleg előre tudták. A tét mégis nagy volt. Nem volt elég a győzelem – látványos győzelemre volt szükség. A Bethlen-kormány ezt már a népszavazási körzet határainak kijelölésével igyekezett biztosítani. Nem csupán Sopron sorsa, hanem a nemzetiségek Magyarország iránti hűségének bizonyítása volt ugyanis a cél. Leginkább annak igazolása, hogy ha megkérdezték volna Erdély, a Felvidék és a déli területek lakosságát, ők is Magyarország mellett álltak volna ki. A népszavazásnak ezt kellett megmutatnia, és erre a városban jó esélyek mutatkoztak.

Márai azt is írja idézett művében: *„A Katholikus Konvent bolthajtásos tiszta szobája tele van kvaterkázó, tarokkozó soproniakkal; nagy a füst, s hangos a kétnyelvű beszéd, mely körülbelül így hangzik: »Ich hab ihm gsagt, er soll zum asztalos gehen und sagen, ich lasse megcsináltatni den nachtkaszn, aber nur jutányosan».* Két nyelven beszélnek, de egy szívvel éreznek: magyarul.”

Az író szövegének megjelenésekor, túl az Anschlusson, a Harmadik Birodalom árnyékában már a magyar sorsot megannyiszor vezérlő kívánság-gondolkodás is megbújt a sorok között. Nagy szükség volt rá, hogy a város németajkú polgárai magyar szívvel érezzenek. Akkor is. Mint ahogy 1921 decemberében a megkérdezettek 65,1 százaléka is így érzett, vagy legalábbis úgy döntött, hogy Magyarországon kíván élni. Sopronban ez a szám jóval magasabb, 72 százalék fölötti volt.

A népszavazás eredménye meggyőző volt, a reflexszerű tiltakozás után ezt Ausztria is belátta. Közös érdekei miatt pedig sem a magyar, sem az osztrák fél nem kívánta kockára

A kiállítás részlete (Fotó: Rombai Péter / RepeszTech)

tenni egymáshoz fűződő kapcsolatait. A válság lecsendesedett, de az új határok súlyos helyzetbe hozták Sopron polgárait, melyen a Thurner-féle városvezetés segített úrrá lenni. A város – közvetlen környezetére szűkült – történelmi útja azt mutatja, hogy szerényen, de kilábalta a válságból, újjáépült a gazdaság, a kereskedelem, és lassan újrászövődött a társadalom szövete is, ahogy azt az imént hallhattuk. Nem lett már olyan, mint régen volt, a fizikaiból nem, a mentális teréből azonban visszaszerzett valamit. Ilyenformán Márai jól érzett rá Sopron sajátos levegőjére, melynek ízét az 1921-es év hazafias és lokálpatrióta hagyományai is érelelték. A *Civitas fidelissimát* a nyilas és a kommunista diktatúrák kihúzták a tradíciók sorából és hosszú évekre hibernálták. Az újjáéledés első fázisán túl vagyunk. A történelmi kutatás új eredményei azonban a legjobb esetben is másfél-két évtized késéssel épülnek be az iskolai tudásanyagba és még tovább tart, amíg közismeretként patinásodnak – ha egyáltalán. A 100. évforduló számos rendezvénye, így ez a nyílt színi kiállítás is abban szeretne segíteni, hogy a beépülés hatékonyabb legyen.

SOPRONI ARCOK

BENDE ATTILA

Adalékok Machatsek Gyula
(1899–1921) erdőmérnök
hallgató életrajzához

*S zászlók ronggyá tépve
A sírnak ölébe leszálltak
A jelszót sűgva a mélybe...
– A szabadság sírját elhalt hősök árnya
Morongó gyászdallal búsan körülállja –
S tétovázva szállnak
Kisértetes árnyak:
Ki hallja a hangját csendes zokogásnak?¹*

Egy emberöltő távolában megfakulnak az arcélek, a kollektív emlékezet rostáján is csak foszlányok maradnak fenn. Dr. Machatsek Lúcia testvére iránt érzett múlhatatlan szeretete azonban megőrizte számunkra azokat a tárgyi emlékeket, amelyek segítségünkre lehetnek abban, hogy az objektív életrajzi adatok mögött felfedezzük a fiatal tehetséges főiskolást, az Embert, akinek neve Sopronban összeforrott a hazaszeretet és a sírig tartó hűség fogalmával (1. kép).

Machatsek Gyula 1899. október 12-én látta meg a napvilágot Szombathelyen. Szülei Machatsek Alfréd (1870–1956) soproni posta- és táviráda-főfelügyelő és pusztarádóci Boda Zsófia (1876–1955),² akik 1896-ban esküdtek örök hűséget egymásnak (2. kép), házasságukból négy gyermek született: dr. Machatsek Aladár (1897–1969) orvos, Machatsek Gyula (1899–1921) erdőmérnök hallgató, Machatsek Lúcián (1908–1913) és dr. Machatsek Lúcia (1914–1996) magyar–latin szakos tanár.

Machatsek Gyula tanulmányait a soproni római katolikus elemi iskolában kezdte, majd a Szent Benedek rendi gimnáziumban folytatta. A felső négy osztályt az Evangélikus Líceumban végezte.³ Az 1913–1915 között készített rajzai tükrözik a természet szeretetét, a széles érdeklődési kört és nem utolsósorban rajztehetségéről is árulkodnak (3. kép).⁴ 1917 őszén – hatodikos gimnazistaként – egyévi önkéntesnek jelentkezett. Az Evangélikus Egyházkerület Soproni Líceumnak értesítőjében az 1917. évi szeptember hónapban tartott népfelkelő pótszemlén a sorozó bizottság által alkalmasnak talált tanulók sorában

¹ Ismeretlen szerző műve *Krug Lajos*: Tüzek a végeken c. könyvében. 3. kiadás, Sopron, 2008. 11.

² *Ifj. Sarkady Sándor*: A Selmecbányai Főiskola hősi halott hallgatói (1914–1921). Sopron, 2014. 128–131.

³ *Sarkady Sándor és Ifj. Sarkady Sándor* (szerk.): Aranykönyv. Sopron, 1999.

⁴ Soproni Egyetem Központi Könyvtár és Levéltár (a továbbiakban SOE KKL) 418. fond.

1. kép. Machatsek Gyula tartalékos kadét-aspiráns portréja (SOE KL 418. fond)

olvashatjuk az ő nevét is,⁵ így besorozták a m. kir. 18. honvéd gyalogezredbe, tiszti iskolára pedig Pozsonyba került. Számos bejegyzés olvasható emlékkönyvében ebből az időszakból (4. kép).

Mint szabadságolt katona hathetes tanfolyamokon végezte líceumi tanulmányait. A román frontra került, ahol 1918 tavaszán vérhasban súlyosan megbetegedett, a marosvásárhelyi kórházban ápták. Visszatérve Sopronba, a Líceumban 1919. augusztus 28-án mint magántanuló tett érettségi vizsgát.

A természet szeretete – amit dédapja Machatsek Anton (1794. Bibersburg – 1858. ?) vöröskői főerdész⁶ írásai is erősítették benne⁷ – arra sarkallta, hogy az erdész hivatást vá-

⁵ A Dunántúli Ág. Hitv. Ev. Egyházkerületi Soproni Líceumnak (államilag segélyezett főgimnáziumnak) értesítője – az 1917–1918. iskolai évről. Összeáll. *Hollós János*. Sopron, 1918. 15.

⁶ Dr. Machatsek Lúciától eltérően dr. Machatsek Aladár önéletrésében nyugalmazott erdőőrként említi foglalkozását.

⁷ Emlékezés (1912–1931) II. kiadás, Sopron, 1931.; *Baranyai Lenke*: Machatsek Lúcia és alapítványa. A soproni Széchényi István Gimnázium évkönyve 1997/98. tanév. 22–26. vö. *Baranyai Lenke*: Machatsek Lúcia és alapítványa. In: Soproni Szemle 52 (1998), 1. szám, 56–59.

2. kép. Machatsek Gyula szülei esküvői portréjukon (SOE KL 418. fond)

lassza, így 1919. március 5-én beiratkozott M. Kir. Bányászati és Erdészeti Főiskola erdőmérnöki szakára.⁸ 1920 tavaszától a főiskolai hegyi zászlóaljában – a Sopron megyei karhatalmi zászlóaljban – teljesített szolgálatot. Az utolsó megkezdett tanulmányi féléve az 1921-es 2. félév volt (5. kép).

A trianoni békediktátum értelmében 1921. augusztus 29-én Sopront és környékét át kellett volna adni Ausztriának, de a magyarok ellenálltak, kirobbant a Rongyos Gárda által vezetett nyugat-magyarországi felkelés. Machatsek Gyula épp nyári szabadságát töltötte Rohoncon (ma Rechnitz), amikor megkapta az Ifjúsági Kör levelét, amiben a következő állt:

„Kedves Barátom! A haza hív! Kényszer nincs. Aki teheti, önként és azonnal jöjjön Sopronba, ahol ellátásáról gondoskodtunk...

A választmány megbízásából:

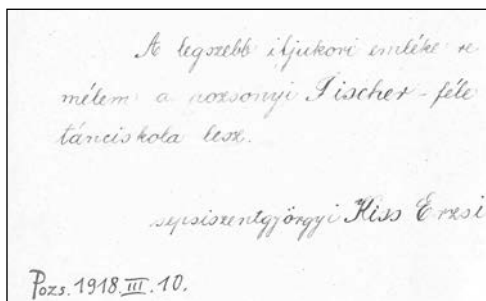
Sopron, 1921 augusztus havában Leicht Ottó s.k. ifj. köri elnök⁹

⁸ SOE KKL 740/1920.

⁹ *Krug Lajos: Tüzek a végeken. Sopron, 1930.*

3. kép. Machatsek Gyula rajzfüzetének két lapja (SOE KL 418. fond)

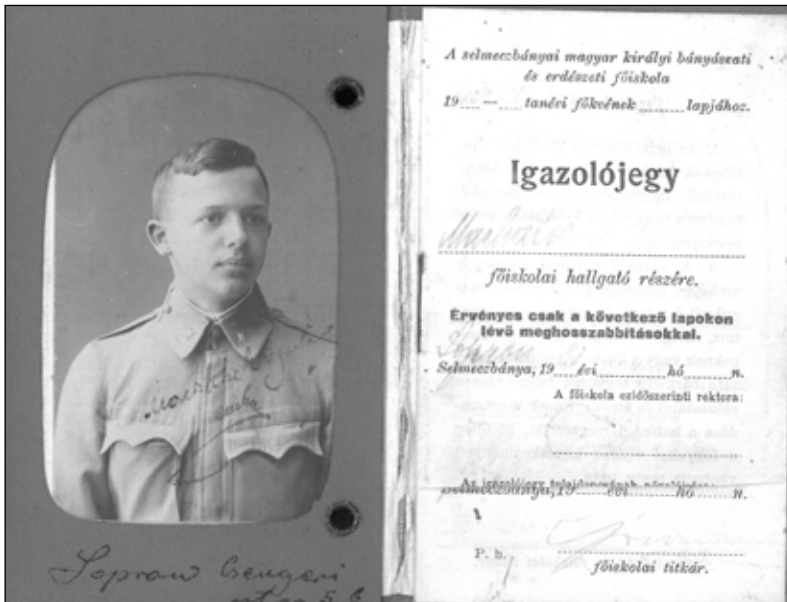

4. kép. Rövid bejegyzés a pozsonyi idők emlékére Machatsek Gyula emlékkönyvéből (SOE KL 418. fond)

Machatsek visszatért Sopronba, s így lett a főiskolai karhatalom tagjaként a soproni 48-as laktanyában székelő Ostenburg zászlóalj V. századának, az ún. „tisztiszázadnak” a tagja.¹⁰ Szeptember elején az osztrák csendőrség már Sopron elfoglalására készült, de az irreguláris erők csapata (veterán katonák, tiszti különítményesek, középiskolás diákok) hőiesen ellenállt. Machatsek Gyula épp csak elkezdődő életét kockára téve – menyasszonyát, Seybold Margitot hátrahagyva – csatlakozott a maroknyi magyar ellenálló csapatához (6. kép). A szülői háztól búcsút véve a fivér az ekkor hét éves kishúgának, Lúciának egy kétkoronás pénzermét ajándékozott, aki ezt bross formájában haláláig viselte.¹¹ Az osztrák csendőröket sikeresen meghátrálásra kényszerítették a magyarok. A *Soproni Hírlap* 1921. szeptember 9-i számában azt olvashatjuk, hogy „Ágfalvát, Somfalvát,

¹⁰ Uo.

¹¹ Ld. 7. jz.

5. kép. Machatsek Gyula főiskolai igazolójegye (SOE KL 418. fond)

6. kép. Machatsek Gyula menyasszonya, Seybold Margit (SOE KL 418. fond)

Czinfalvát, Brennberget és még sok községet elhagytak az osztrákok. Vonul vissza mindenfelé az osztrák csendőrség. A felszabadult községek magyar csendőrséget kérnek.”¹² A győzelemnek azonban nagy ára volt – Szechányi Elemér és Pehm Ferenc mellett – Machatsek Gyula sem tért vissza Brennbergbánya alól, 1921. szeptember 8-án, Kisasszony napján a vasúti töltésen fejlődés oltotta ki életét.¹³

Somogyváry Gyula „És mégis élünk” című regényében a következőket írja a tragikus éjszakáról: „A kora hajnali órákban a gyilkos osztrák puskatúzben Machatsek Gyula is halálos sebet kapott. Ott halt meg az ágfalvi síneken két társával Szechányi Elemérrrel és Pehm Ferencsel együtt. Sopron szeptember 10-én temette el a hősokeket.” (7. kép)

„Nemcsak a szülők és hozzátartozók, nemcsak a bajtársak és az alma mater, hanem – az antant tiltakozása dacára – az egész város kísérte el őket utolsó útjukra. Ostenburg Gyula, Sopron városparancsnoka Machatsek leckekönyvébe záradékolta ezt írta: „Machatsek Gyula a haza védelmében 1921. szeptember 8-án az ágfalvi ütközetben hősi halált halt.”¹⁴ A bejegyzés dátumára érdemes felhívni a figyelmet, ugyanis e bejegyzés nem közvetlenül az események után, hanem csak 1929. március 23-án került a leckekönyvbe (8. kép).¹⁵

A temetési menet 1921. szeptember 10-én, szombaton 9 óra kezdettel a ravatal színhelyéről, a 48-as laktanyából indult.¹⁶ A ravatalon fekvő fivérre dr. Machatsek Lúcia így emlékezik: „Tudja, én akkor még kicsi lány voltam és arra emlékszem csak, hogy a laktanyában virágok között feküdt a Gyuszi és nem értettem, hogy miért alszik itt világos nappal, amikor olyan sokan vannak és szegény édesanyám úgy sírt...”¹⁷

Machatsek Gyulát hatalmas tömeg kísérte utolsó útjára a régi Szent Mihály temetőben, ahol az öt esztendősen elhunyt öccse mellé helyezték örök nyugalomra. Sírjánál – az Ifjúsági Kör nevében – Krug Lajos mondott búcsúbeszédet. Édesapja a következő gondolatokkal búcsúzott fiától: „Ma, amikor nem idegen célokért, hanem a hazáért kellett harcolni, magához vette az Úr, mint a hazaszeretet oltárának áldozatát. Veszteségemnek fájdalmában mégis azt mondom, hogy a hazáért nemcsak élni, de meghalni is kell tudni.”¹⁸

Édesanyja a következő sorokkal búcsúzott szeretett fiától:

„1921. szeptember 1-én reggel 6 órakor láttam élve utoljára. Ezen a napon elment Sopronba az erdészeti főiskolába és ott társaival együtt beállt az Ostenburg őrnagy hadseregébe, hogy megvédje Nyugat-Magyarországot az osztrákhöz való csatolástól. 7-én éjjel mentek ki Ágfalvára és ott a hajnali órákba támadtak az osztrákokra. Ott érte a golyó, mely az összes ne-

¹² Soproni Hírlap 8. évf. 205. sz.

¹³ Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés katonai története (III. rész: 1921 szeptember-november). Függelék: A nyugat-magyarországi harcokban elesettek névsora. In: Soproni Szemle 26 (1972), 2. szám, 129.

¹⁴ Somogyváry Gyula: És mégis élünk. Budapest, 1936.

¹⁵ [Nagy Roland]: Machatsek Gyula emlékére. In: Erdészeti Lapok, 2021, 156. évf. 6. sz. 241.

¹⁶ Bányászati és Kohászati Lapok, Hírek, Személyi hírek, Halálozások. 1921. 54. évf. 18. sz. 266.

¹⁷ Szemerey Tamás: Áttelepülés Selmechről Sopronba. In: Kisalföld, 2000. 55. évf. 33. sz.

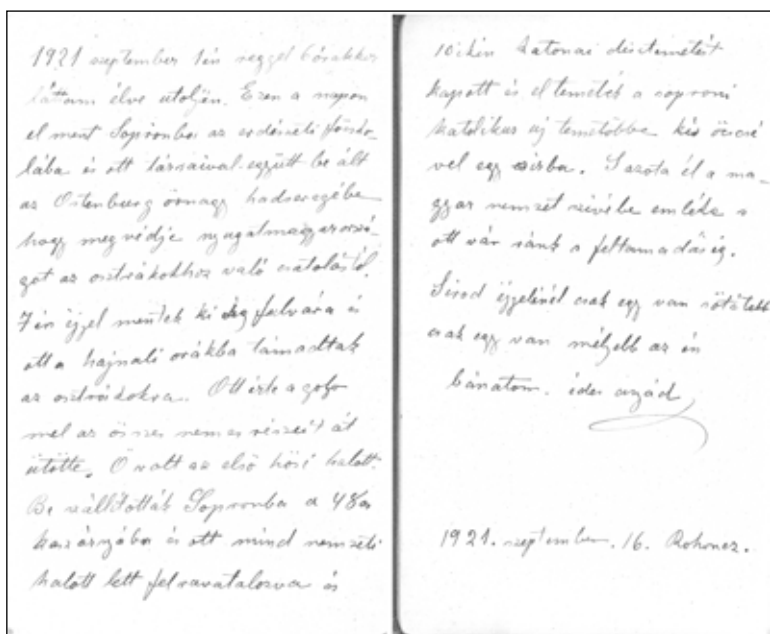
¹⁸ Az ágfalvi csata áldozata. Utcat neveztek el Machatsek Gyuláról. In: Kisalföld, 1996. 51. évf. 83. sz.

7. kép. A hősök ravatala a 48-as laktanyában (SM archívum, Schäffer Ármin felvétele)

8. kép. Machatsek Gyula leckönyve Ostenburg városparancsnok bejegyzésével (SOE KL 418. fond)

9. kép. Machatsek Gyula édesanyjának bejegyzése fia emlékkönyvébe (SOE KL 418. fond)

mes részét átütötte. Ő volt az első hősi halott. Beszállították Sopronba a 48-as kaszárnyába és ott, mint nemzeti halott lett felravatalozva és 10-ikén katonai dísztemetést kapott és eltemették a Soproni katolikus új temetőbe kis öccsével egy sírba. S azóta él a magyar nemzet szívébe emléke, s ott vár ránk a feltámadásig. Sírod éjjelénél csak egy van sötétebb, csak egy van mélyebb az én bánatom. édesanyád

1921. szeptember 16. Rohonc" (9. kép)

Sopron város és az Alma Mater nem felejtette el Machatsek Gyula áldozatát. A felkelőharcok hőseinek emlékére az ifúság 1932. május 5-én obeliszket állított a főiskola botanikus kertjében,¹⁹ valamint az első világhéges áldozatainak névsorát őrző, 1927-ben avatott Mechle-féle márványtáblára is felkerült neve a Nagy Háború áldozatainak névsorába. 1943. szeptember 8-án²⁰ került sor Haich Erzsébet szobrának felszentelésére,²¹ ami a Szent István templomban állít méltó emléket Machatsek Gyulának és Szechányi Elemérnek.²² Sírja a Nemzeti Sírkert része. (Régi Szent Mihály temető, I. falcsoport, 1–2.

¹⁹ A felkelőharcokban elesett főiskolások emlékoszlopának leleplezési ünnepe Sopronban. In: Bányászati és Kohászati Lapok, 65 (1932), 10. sz. 209–211; Bende Attila: Első világháborús emlékművek a Soproni Egyetemen – Az Örtüzek! obeliszek. In: OMBKE Hírlevél, 2021. 17–22.

²⁰ Nemzeti Ujság, 1943.09.11. 4.

²¹ Apor Vilmos győri püspök szentelte fel az 1940-ben elkészült szobrot.

²² A két fiatalt az erdőmérnök és a bányamérnök hallgatók tradicionális viseletében, waldenben és grubenben, Szent István ölelésében ábrázolja a művész az 1940-ben készített szoborcsoporton.

10. kép. A Machatsek család sírja a Szent Mihály temetőben 2021 szeptemberében (Fotó: Bende Attila)

sz. sírhely.)²³ Sarkady Sándor „A soproni Szent Mihály templomra” című versében így ír e sírkertről: „A mindhalálíg hívek alusznak itt; A domb tövében hős Machatsek Gyulánk, Thurner, Berecz, Herbszt és az agg bölcs, Csatkai csontjai porladoznak.”²⁴ A Machatsek-alapítvány kuratóriumának egyik első feladata a síremlék felújítása volt, amire 1999-ben került sor (10. kép).²⁵ A Leghűségesebb Város szép gesztusa volt, hogy 1996-ban a bővülő kertvárosban utcát neveztek el Machatsek Gyuláról.²⁶

Dr. Machatsek Lúcia – amikor már lehetett – visszavásárolta korábban államosított Csengery u. 5. szám alatti lakását.²⁷ Itt őrizte fivére tárgyait a konyhából nyíló kis cseléd-

²³ Vörös Ákos: Nemzeti Sírkert–Sopron, Lions Club, 2017. 84–87. vö.: Magyar Közlöny 2004/184. sz. VI. rész. A Nemzeti Kegyeleti Bizottság közleménye.

²⁴ Sarkady Sándor: A soproni Szent Mihály templomra. In: Kisalföld, 1992. február 15.

²⁵ Felújították a hősi halott Machatsek Gyula síremlékét. In: Kisalföld, 1999. 54. évf. 290. sz.

²⁶ Az ágfalvi csata áldozata. Utcat neveztek el Machatsek Gyuláról. In: Kisalföld, 1996. 51. évf. 83. sz.

²⁷ Baranyai Lenke: Machatsek Lúcia és alapítványa. A soproni Széchényi István Gimázium évkönyve 1997/98. tanév. 22–26. vö. Baranyai Lenke: Machatsek Lúcia és alapítványa. In: Soproni Szemle 52 (1998) 1. szám, 56–59.

11. kép. Machatsek Gyula átlótt kalapja, ezt viselte az utolsó hajnalon ...
(SOE Machatsek Gyula Kollégium, Machatsek Emlékszoba gyűjteménye)

szobában. Szemerey Tamás így írt az emlékszobáról: *„Tábori vaságy, kis szekrény, fali polcok, fogas, szék. Az ágyon emlékek: könyvek és újságok az ágfalvi csatáról, a hősi halottakról, a temetésről. Középen „Gyuszi” fényképe üveg alatt, nemzetiszínű szalaggal a ráma sarkán. A falon hosszú sorban egymás mellett úgynevezett baleklapok, képek a soproni diákéletből. A kis szekrényen index, benne az utolsó bejegyzés...”*²⁸. Bátyja emléktárgyait Machatsek tanárnó a Soproni Egyetemre hagyta azzal a kikötéssel, hogy őrizték és állítsák ki azokat (11. kép). A tárgyi emlékek a Machatsek Gyuláról elnevezett kollégiumban tekinthetők meg, a fényképek és iratanyagok pedig a Soproni Egyetem Levéltárában kerültek méltó elhelyezésre.

²⁸ Szemerey Tamás: Áttelepülés Selmecről Sopronba. In: Kisalföld, 2000. 55. évf. 33. sz.

A budapesti Királyi József Műegyetem hallgatói még alig tértek haza az első világháborúból és élték át az őszirózsás forradalom, majd a Tanácsköztársaság és a trianoni békekötés körüli időszak zavaros napjait a fővárosban, sokan közülük hamarosan ismét fegyvert fogtak. A nyugat-magyarországi területvédő harcokban, illetve a második királypuccs idején a budaörsi csatában vettek részt, jelen írás az előbbi eseményekre koncentrál.² 1921. szeptember 5-én Kirchschnaglán egy, majd egy hónappal később október 5-én Lajtaújfalunál két műegyetemi hallgató esett el. A tanulmányban őket, és a körük szerveződő kultusz mutatom be, eltekintve a 100 évvel ezelőtti események részletesebb ismertetésétől.³

1919 őszén kötötték meg a saint-germaini osztrák békeszerződést, amelyben Nyugat-Magyarország Ausztriához került, 1921. augusztus végi átadási határidővel. Ehhez az időponthoz közeledve a határszélen megindult a fegyveres ellenállás előkészítése, amely során önkénteseket toboroztak. A fiatalok között pedig nemcsak soproni főiskolások vagy magyaróvári gazdaszallgatók, de budapesti műegyetemisták is voltak. Ebben döntő szerepe volt a Műegyetemi Segélyegyletnek (a továbbiakban: MSE). A hallgatók segélyezésével foglalkozó egyesületet 1862-ben alapították, az első világháború végére ebbe tömörült „az ifjúságnak a nemzeti tradíciókban nevelkedett, a nemzeti eszméhez bensőleg hű csoportja.”⁴ Az egylet az 1920/21. tanévben körülbelül 6,5 millió korona értékben segélyezte a diákságot, amelynek létszáma akkor mintegy 4400 főt tett ki, ebből több mint 2500-an voltak az MSE tagjai.⁵ Az egyesület meghatározó szerepet töltött

¹ A tanulmány a szerző által a Magyar Levéltárosok Egyesülete 2021. augusztus 24–26-i soproni vándorgyűlésén tartott előadás szerkesztett változata.

² Utóbbihoz ld. *Kerepeszki Róbert*: A budaörsi csata emlékezete és a királykérdés a két világháború közötti egyetemi ifjúsági mozgalmak politikai gondolkodásában. In: *Múltunk* 56 (2011) 3. szám 36–63., illetve legújabban *Ligeti Dávid*: A kormányzó védelmében. Egyetemi hallgatók az 1921. évi budaörsi csatában (Kézirat, 2021).

³ A kérdéskörre vonatkozó alapvető munkákat *Fogarassy László* jegyzi: A nyugat-magyarországi kérdés katonai története. I. rész: 1918. december–1921. augusztus. In: *Soproni Szemle* 25 (1971) 4. szám, 291–302., II. rész: 1921. augusztus–szeptember. *Soproni Szemle* 26 (1972) 1. szám, 23–39., III. rész: 1921. szeptember–november. *Soproni Szemle* 26 (1972) 2. szám, 115–129.; továbbá A nyugat-magyarországi kérdés diplomáciai története. I. rész. *Soproni Szemle* 36 (1982) 1. szám, 1–19., II. rész. *Soproni Szemle* 36 (1982) 2. szám, 97–115., III. rész. *Soproni Szemle* 36 (1982) 3. szám, 193–211. Emellett gazdag forrástartalma miatt fontos munka *Ladányi Andor*: Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919–1921). *Értekezések a történeti tudományok köréből* 88. Budapest, 1979.

⁴ *Czakó Adolf* lelépő rector magnificus beszámoló beszéde az 1918/19. és az 1919/20. tanévról. In: A Magyar királyi József Műegyetem 1920/21. tanévének megnyitásakor 1920. október hó 10-én tartott beszédek. Budapest, 1920. 22–24.

⁵ *Gál Levente*: A Műegyetemi Segélyegylet története. Budapest, 1944. 63.

be az Ifjúsági Területvédő Liga megalakításában is. A Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája nevű szervezet 1918 novemberében alakult meg, amelyhez az elsők között csatlakozott a Műegyetem is. A szervezet 1921-ben tiltakozó akciókat szervezett Nyugat-Magyarország elszakítása ellen.⁶ Ezen anyaszervezettel ápolt kapcsolatot az 1918 decemberében megalakult Egyetemi és Főiskolai Ifjúság Magyarország Területi Épségét Védő Ligája, amely néhány hónap múlva már Ifjúsági Területvédő Liga néven működött tovább.⁷

Ebben az időszakban még egy szervezet működött az egyetemen, amely a Tanácskörtársaság időszakára utáni rend helyreállításában töltött be komoly szerepet: a körülbelül 400 fős Műegyetemi Csendőrzászlóalj, amelyet a kormány éppen 1921 nyarán, a trianoni béke törvénybe iktatását követően oszlatott fel. 1921. augusztus 27-én a zászlóalj volt tagjait nagygyűlésre hívták össze a Műegyetemen, ahol Héjjas Iván, Prónay Pál és Gömbös Gyula is megjelent, s arra buzdították a hallgatókat, hogy jelentkezzenek az osztrákok elleni felkelőcsapatba.⁸ Emellett az egykor Műegyetemet végzett volt miniszterelnök, a szintén szabadcsapatokat szervező Friedrich István is agitált a műegyetemisták között, és egy részvételükkel megalakult csoport már augusztus 26-án Balfra érkezett.⁹ A Nyugat-Magyarországon elesett három mérnökhallgató mindkét fent említett műegyetemi szervezet aktív tagja volt, az elsők között írták alá a jelentkezési íveket is. Közülük legalább ketten a kismartoni Friedrich-csoport („csupa fess, művelt fiú”)¹⁰ tagjaként teljesítettek szolgálatot, ám az nem ismert, összességében végül hányan és milyen szervezésben, mikor utaztak el Budapestről.¹¹ Az bizonyosnak látszik, hogy a volt műegyetemi zászlóaljtagokból alakult csapatok Pinkafőnél, Ágfalvánál és Gyanafalvánál is részt vettek harci cselekményekben.¹² Részletesebb információval azonban csupán a haláluk okán név szerint ismert hallgatókról rendelkezünk.

⁶ *Feketéné Cselényi Zsuzsanna*: Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája megalakulásának körülményei és tevékenysége. In: Az egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. Új sorozat = Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova series. 17. kötet, 1984. 113–126.

⁷ *Viczián János*: Diákélet és diákegyesületek a budapesti egyetemeken 1914–1919. Felsőoktatás-történeti kiadványok Új sorozat 2., Budapest, 2002. 230–234. és 244.

⁸ A gyűlésről tudósít és a zászlóalj névlistáját közli: *Igali Béla*: Egy műegyetemi zászlóaljtag naplója (1919–1921). Budapest 1942.

⁹ *Ladányi* 1979. 201.

¹⁰ Krúgot idézi *Ladányi* 1979. 206.

¹¹ A nyugat-magyarországi harcok krónikáját megíró egykori soproni erdőmérnök hallgató, később író-költő Missuray-Krúg Lajos már a történetek után alig egy évtizeddel sem tudott részletesebb adatokat szerezni az MSE-től, mivel valamennyi iratot, amelyek a felkelésre vonatkoztak, a Nemzeti Munkavédelmi Hivatal vette át tőlük megsemmisítés végett (*Missuray-Krúg Lajos*: A nyugatmagyarországi felkelés. 4. kiadás, Sopron 1938. 269.). A hivatalt a belügyi tárcán belül 1921 októberében hozták létre, feladata a fontos állami és közigazgatási intézmények, a közlekedési és hírközlő létesítmények, a közellátás szempontjából meghatározó gazdasági egységek, illetve a közművek rendkívüli körülmények közötti védelme, működésének biztosítása volt.

¹² *Igali* 1942.160.

1. kép: Vámosy Tibor (a kép forrása: Gál 1944. 126.)

Vámosy Tibor 1901-ben született Budapesten, református családban. Édesapja Vámosy Zoltán neves orvos, farmakológus, egyetemi tanár, az Akadémia levelező tagja volt, édesanyja nemes Eleőd Karolina festőművész. Gimnáziumi tanulmányait követően 1919 őszén nyert felvételt a Műegyetem Vegyészmérnöki Szakosztályába.¹³ Ezt megelőzően a nyári szünetekben Bécsben már hadiszolgálatra jelentkezett egy gyárban, ahol kisebb műszaki munkákat végzett. Már a középiskolában elkötelezett közösségi életet élt: az ifjúsági segélyegyesület pénztárosa, illetve az Arany János Önképzőkör alkönyvtárosa volt. Kitűnő tanulmányai mellett csellón játszott, valamint versenyszerűen úszott is.¹⁴ Az egyetemen bekapcsolódott a MSE bizottsági munkájába, 1921 tavaszától néhány hónapig az egyesület főtitkára is volt. Vámosy naplószerű feljegyzéseket vezetett, ame-

¹³ Budapest Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára (a továbbiakban: BMEL) VIII. 106/d. Vegyészmérnöki nappali tagozatos törzskönyvek IX. kötet 181. lap

¹⁴ *Missuray-Krúg* 1938. 310–312.

lyekből mély és komoly elkötelezettsége árad. Megrendítő mondatait később a sajtó is idézte, önkéntes és tudatos áldozathozatalként megerősítve halálát, halálukat: „És én kardommal ott maradok az éjszakában, egyedül, komoran, sötétben, de ha másképpen nem, mint fájó kérdőjel a magyarok gyászos erdejében.”¹⁵

Lossonczi Lossonczy Antal 1900-ban született, szintén református vallású volt. MÁV tisztviselő édesapját nagyon korán, négyéves korában elveszítette (32 éves volt mindössze), édesanyja két fiúval maradt egyedül, akik között Antal volt az idősebb (Tamás nevű öccse édesapja halálának évében született, később képzőművész lett). A Magyar Királyi Tanárképző Intézet gyakorló főgimnáziumába járt, ahol ő is kiterjedt közösségi életet élt: énekkari tag, az Eötvös József Önképzőkör jegyzője, valamint a Sportkör titkára volt. A Műegyetemen az Építészmérnöki Szakosztály hallgatója volt, illetve az MSE főkönyvtárosa.¹⁶ Halála évében ő szerkesztette az építészek humoros évkönyvét, a *Megfagyott muzsikust* is. Kedves modorú, csendes, magába zárkozó fiatalembernek írták le, aki szíve szavára hallgatva jött el felkelőnek, de úgy, hogy özvegy anyja meg ne sejtse.¹⁷

A halálozás idejét tekintve az első volt közülük, ám a későbbi emléképolásból némileg kimaradt Hanus Ferenc Károly. Az 1900-ban Debrecenben született evangélikus vallású hallgató a nagykárolyi kegyes tanítórendi katolikus gimnázium tanulója volt, majd 1918 őszén kezdte meg gépészmérnöki tanulmányait. Három tanévet végzett el a Műegyetemen, ahol évfolyamtársai névsorában fellelhető Gábor Dénes későbbi Nobel-díjas tudós is.¹⁸ Hanus szintén MSE tag volt, illetve az Evangélikus Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Szövetségében tevékenykedett.¹⁹ Az Amerikai Diáksegélyező Akció helyi vezetője volt (ennek keretében a MSE is mintegy 2,5 millió korona értékű ruházatot biztosított többek között a menekült műegyetemi hallgatóknak), valamint az 1920 februárjában alakult Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége (MEFHOSZ) főtítkáráként tevékenykedett. Kirchsclag községnél halt meg, ahol 1921. szeptember 5-én a magyar felkelők megütköztek egy osztrák századdal. A tartalékos zászlósként szolgáló Hanus a kirchsclagi malompatak medrében, osztrák gépfegyverlővedéktől esett el.²⁰

A Vámosy – Lossonczy-páros halálának körülményeit még részletesebben ismerjük.²¹ Kismartonból indultak összekötő- illetve felderítő járőrben a felkelő frontvonal

¹⁵ Magyar Áldozat. Nemzeti Újság 6. évfolyam 209. szám, 1924. október 5. 1.

¹⁶ BMEL VIII. 105/d. Építészmérnöki nappali tagozatos törzskönyvek „H” kötet 218. lap

¹⁷ *Missuray-Krúg* 1938. 312–314.

¹⁸ BMEL VIII. 104/f. Gépészmérnöki nappali tagozatos törzskönyvek XXIX. kötet 265. lap

¹⁹ Megalakult az Országos Evangélikus Szövetség Egyetemi Szakosztálya. Harangszó XII. évfolyam 44. szám, 1921. október 30., 358.

²⁰ *Fogarassy* 1972., *Missuray-Krúg* 1938. 112. és 301. Érdekesség, hogy később elkészített emléktáblája szerint Gyanafalvánál esett el. A két hely kb. 60–80 km távolságra található egymástól, a két eltérő helyszín említésének okára eddig nem derült fény.

²¹ *Missuray-Krúg* 1938. 310–314.; *Fogarassy László*: Maderspach Viktor felkelőparancsnok emlékiratai III. rész, Soproni Szemle 33 (1979) 1. szám 33–53.; *Majthényi György*: Egy vitéz magyar fiú emlékére. Magyar Cserkész 11 (1930) 22. szám 487–488.

2. kép: Lossonczy Antal (a kép forrása: Gál 1944. 127.)

mentén, azt a parancsot teljesítve, hogy figyeljék a Bécsújhely felé vezető utat, és fegyveres elemek behatolását akadályozzák meg, illetve az erre vonatkozó jelentést továbbítsák. A Lajtaújfalu–Szarvkő–Szárazvám útelágazásnál az út szélén ülve képes levelezőlapokat írtak 1921. október 5-én délután fél 4 körül, amikor osztrák kerékpáros járőrök felismerték őket a zöld kalapról, mint kismartoni felkelőket, és egy-egy lövéssel leterítették mindkettejüket. A távolból ugyan egy német anyanyelvű nénike integetett és kiabált feléjük a szőlők közül, de a fiúk nem értették, hogy mit. A bokros, gazos terep és a magasra nőtt kukorica pedig eltakarta előlük a Lajtaújfalu felől közelgőket. Lossonczy fejlövést kapott, azonnal meghalt.²² Vámosst a győri felkelő diákszakaszz tagjai súlyos fej- és haslövéllel szállították be estére Sopronba. Az Erzsébet kórházban dr. Király Jenő igazgató-főorvos, sebész még az éjszaka folyamán megműtötte, ami jól sikerült, másnap már újságírók is

²² Ennek némiképp ellentmond a Magyar Táviróda Iroda által október 7-én kiadott hír, amely szerint a Szárazvámnál táborozó felkelők egy előretolt őrsét megtámadta a lajtaújfalu csapatok legerősebb járőre, ám kemény harc után az osztrákokat visszavetették, s a harcban elesett Lossonczy, Vámosst pedig kórházba szállították, ahol meghalt (Bizalmas Értesítések, 1921. október 7.).

felkereshették, azonban mire délután édesapja is megérkezett Budapestről, posztoperatív komplikáció következtében meghalt. Lossonczyt felkelőtársai a kismartoni Vártéren ravalozták fel, amelyet a magyar és német anyanyelvű lakosság egész virággpiramissal borított el. Október 7-én reggel Sopronba szállították, hogy Vámosy Tiborral együtt vigyék tovább őket Budapestre. A két fiú koporsóját Hanzmann Károly soproni evangélikus lelkész búcsúztatta. Magyar ruhás soproni és kismartoni lányok, cserkészfiúk, illetve a Kismarton és a Sopron vidéki felkelők küldöttsége kísérte ki őket a vasútállomásra.

A gyászjelentésük, valamint különböző nekrológok és a sajtóban megjelent temetési beszámolók egyaránt fennmaradtak, így emléképolásuk, kultuszépítésük már kezdetől nyomon követhető. Vámosy gyászjelentésében a család „a magyar hazáért nemes tűzzel önfeláldozóan lobogó lelkes ifjú” „váratlanul elhunytáról” emlékezett meg, a kismartonyi alján a „Hiszünk Magyarország feltámadásában” jelmonddal.²³ Október 9-én Vámosy Tibor búcsúztatása a Farkasréti temetőben a trianoni béke után lezajlott egyik első, politikai szempontból is jelentős dísztemetés volt, amelyen több ezren vettek részt, köztük Bethlen Istvánné, férje képviseletében.²⁴ Sírszobrát, amelyet két évvel később avattak fel, ditrói Siklódy Lőrinc szobrászművész készítette, a talapzat szövege: „Pro integritate”, a sírfelirata: „Elesett Nyugat Magyarorszáért”. Az életnagyságú szobrot többszörösen megcsonkították, de ma is eredeti, reprezentatív helyén áll. Az 1999-ben létrehozott Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság 2004. június 21-én védett síremlékké nyilvánította, 2013-ban pedig felújították.²⁵

Lossonczy Antalt a család bensőséges, egyszerű szavakkal illette a gyászjelentésben: „a szeretett hazáért [...] hősi halált halt.”²⁶ Testét Vámosyot követően egy nappal, október 10-én a Kerepesi úti temetőben helyezték örök nyugalomra, temetésén Dinich Viktor soproni nemzetgyűlési képviselőt említette a korabeli sajtó magas rangú politikai képviselőként. A műegyetemi tanártestület természetesen mindkettőjük temetésén részt vett (a temetés idejére az előadásokat szüneteltették), mint ahogyan „mély megilletődéssel jelentve” jegyzőkönyvileg is megemlékeztek róluk.²⁷ Az egyetem részéről az MSE tisztikara is búcsúztatta őket.²⁸ Haláluk és temetésük nem véletlenül volt jelentőségeltjes és egyben propagandacélokra is alkalmas: „Velük az egész magyar ifjúság vérzett, amely az első vi-

²³ <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/590448#> (a letöltés ideje: 2021. augusztus 19.)

²⁴ Két temetés. Budapesti Hírlap 41 (1921) 225. szám 1921. október 11. 4.

²⁵ Farkasréti temető, sírhelyszám: 45/1, 1. sor 6/7. A legújabban készült fotók:

<https://www.kozterkep.hu/21609/vamosy-tibor-siremleke> (a letöltés ideje: 2021. augusztus 19.)

²⁶ <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/152729#> (a letöltés ideje: 2021. augusztus 19.)

²⁷ BMEL VIII. 3/a. 5. doboz Egyetemi Tanács 1921. december 16-i ülésének jegyzőkönyve, 59. napirendi pont. Ekkorra azonban, a soproni népszavazás elrendelését követően, már rektori hirdetményben szőlították fel a hallgatókat, hogy térjenek vissza Nyugat-Magyarországról, a félév elvesztését kockáztatva, amennyiben azt nem teszik meg.

²⁸ Az egyesület 1921. november 5-i ülésükön emlékezett meg elsőként hivatalosan elhunyt tisztségviselőikről: „E gyászos végzetes esetekkel tanújelét adta egyesületünk arról a nemzeti irányról, amelyet sohasem hagyott el, még akkor sem, amikor nemzeti érzésének nyílt megvallása halált jelentett.” (BMEL VIII. 22/a. Műegyetemi Segélyegylet jegyzőkönyvei 5. kötet)

lágháború után sem vált fukarrá a földdel szemben, amiből sarjadzott, hanem az első szóra szívesen és önként ontotta drága véré, hogy egy világgal szemben visszavegyen annyit, amennyit lehet az elrabolt országból. Soha sem szabad elfelejteni: ha ma Sopron a miénk, ha sikerült valamit megmenteni abból, amit a trianoni pallos elmetszett az ország testéből, akkor azt elsősorban ennek a két fiatal hősnak köszönhetjük, akik a boldog családi körből, a nyugodt, komoly munkából s az ifjúság édes örömeiből rohantak ki a halálba.”²⁹

A harmadik elesett hallgató, Hanus Ferenc holttestét szülei csak 1923 elején hozták haza Ausztriából, és február 28-án temették el a Kerepesi úti temetőben egy, a székesfőváros által adományozott díszsírhelyre.³⁰

Emlékük ápolásának következő jelentős epizódja volt műegyetemi emléktáblájuk elkészítése, amelyet az MSE 60. jubileumi ünnepségén, 1922. november 8-án Horthy Miklós kormányzó avatott fel. A táblát az MSE elnöki szobájában helyezték el, amely az egyetem központi épületének földszintjén volt.³¹ A táblán csak Vámosy és Lossonczy neve szerepelt, Hanus holtteste ekkor még Ausztriában pihent, 1924-ben elkészült önálló táblájáról azonban később sem tettek túl sok említést a források.³² Érdekesség, hogy végül mindkét emléktábla megmaradt, a műegyetemi könyvtár alagsorában őrizték, majd a rendszerváltás után az egyetem főépületének egyik lépcsőházi falán kaptak helyet történelmi relikviaként.

Az emléktáblák felirata így hangzik: „Széttagolt hazánk egységéért Nyugatmagyarországon vívott harcokban hősi halált halt Losonczy Antal IV. éves műegyetemi hallgató, a Műegyetemi Segítőegylet főkönyvtárosa, 1921 október 5.-én, Lajtaufalunál, élete 21-ik évében és Vámosy Tibor harmadéves vegyészmérnök hallgató, a MSE segédtitkára, Lajtaufalunál szerzett sebesülésében 1921 október 6-ikán, Sopronban, élete huszadik évében.” A táblafelirata alatt Rákosi Jenő író, újságíró, rendezőtől származó jelmondat olvasható: „Melyért halni tudunk, nem halhat meg az az ország. Nagy-Magyarország él ifjú halottaiban.”

Hanus emléktáblájának szövege visszafogottabb: „Hanus Ferenc műegyetemi hallgató hősi halált halt Nyugat-Magyarország védelmében Gyanafalvánál 1921. szeptember

²⁹ A fájó kérdőjel. Nemzeti Ujság 4 (1922) 227. szám, 1922. október 6. 1.

³⁰ Gyászrovat. Nemzeti Ujság 5 (1923) 46. szám, 1923. február 27. 5.

³¹ Az emléktáblát Gerenday Béla szobrászművész, udvari tanácsos, a Gerenday sírkőfaragó cég tulajdonosa, a pesti Ipartestület kőfaragó szakosztályának elnöke, a Sírkőkészítők és Sírkőkereskedők Szövetsége egyik megalapítója és vezetője ajándékozta az egyesületnek. Az ünnepségről ld. A Műegyetemi Segélyegylet jubileuma. Technika 4 (1923) 1–4. szám 30–51.

³² Az 1924. januári országos diákkongresszus zárónapján a MEFHOSZ elnöki szobájában megtörtént Hanus emléktáblájának leleplezése, ám erről további adat nem áll rendelkezésre, akár ez a tábla is kerülhetett később a Műegyetemre (Véget ért a Diákkongresszus. Pécsi Lapok 3 (1924) 18. szám, 1924. január 22. 1.). Legelőször 1922 őszén állítottak emléket neki, amikor Szombathelyen táblát helyeztek el a nyugatmagyarországi harcok során Vas vármegye területén elesettekre emlékezve, ezen Hanus neve is szerepelt (Emléktábla leleplezés. Budapesti Hírlap 42 (1922) 213. szám, 1922. szeptember 19. 4.). Figyelemreméltó tény, hogy bár 1923-ban az emlékező műegyetemi ifjúsági küldöttség felkereste és megkoszorúzta sírját, Hanusról az MSE által később rendezett emlékünnepeken már nem esett szó.

5-én.” Az egyszerű közlést klasszikus idézet követi: „Vándor! Vidd hírvül a spártaiaknak: megcselekedtük, amit megkövetelt a haza!”

Nevük más módon is fennmaradt az Alma Mater történetében: Vámosy-Lossonczy emlékünnepség és emlékösztöndíj formájában. Az MSE minden év október 5. napján emlékünnepélyt szervezett, amelyen a szülők, az egyetem vezetése és professzorai, valamint az akkor működő műegyetemi egyesületek képviselői vettek részt. Az ünnepség idejére egy óras tanítási szünetet engedélyeztek, hogy minél több hallgató is részt vehessen rajta. Itt osztották ki a róluk elnevezett ösztöndíjat is, első alkalommal 1922-ben, amikor azt Oláh Béla, a Műegyetemi Athlétikai és Football Club (MAFC) elnöke, a MSE lakásügyekért felelős tisztségviselője, a nyugat-magyarországi harcokban szintén résztvevő hallgató kapta.³³ Az ösztöndíj-alapítványt 1921-ben 10 ezer korona értékben Vámosy Zoltán létesítette, ám az az infláció következtében szinte azonnal megsemmisült, így a következő években az általa pótlásként nyújtott 100-100 pengős támogatását tudták évente 10 fő részére kifizetni (a rektor és más adakozók kiegészítéseivel). Vámosy Zoltán azonban 1931-ben a haláluk tizedik évfordulójára új adománylevelet készített, amelyben a Magyar Országos Központi Takarékpénztár által kiállított ezer dolláros, 7,5 %-os kamatozású záloglevelet nyújtott át a MSE-nek. Ennek kamatai 500 pengőre kiegészítve kerültek kiosztásra öt hallgató részére, akik életükkel és munkájukkal méltónak bizonyultak Nyugat-Magyarországon elesett társaikhoz. Hogy mi alapján bizonyulhattak méltónak, arról az adománytevő szavai adnak világos magyarázatot: „Apai kötelességem, hogy a magyar irredenta gondolatot, az ezeréves határok visszaszerzését, amiért fiam fegyvert ragadott és életét áldozta, minden erőmmel tápláljam az ifjú magyar lelkekben.”³⁴

A korszakban ez a fajta, pénzügyi támogatással járó emléképalolás különösen kedvelt volt, már az első világháborús hősi halottak emlékére több emlékalapítvány tettek jellemzően a szülők a Műegyetemen (és az elhunyt fiatalok középiskoláiban is), amelyek hosszabb-rövidebb ideig, körülbelül az 1930-as évek végéig, a második világháborúig többé-kevésbé működtek is. Vámosy emlékére egykori középiskolájában, a Református Főgimnáziumban is jutalomdíj alapítványt hoztak létre.³⁵ Szintén hasonló támogatási forma működött a nagykőrösi református gimnáziumban Padányi Gulyás Jenő fővárosi műépítész (később jobboldali, 1945-ben emigrált politikus) jóvoltából, aki azt barátai emlékére alapította meg.³⁶

³³ Ladmóczi Oláh Béla (1897–1993) gépészmérnök hallgatóként a műegyetemi ifjúság nevében felszólalt az 1920 tavaszán a békeszerződés aláírása ellen szervezett monstre budapesti felvonuláson is (Az ébredő magyarok felvonulása. Képes Krónika 2 (1920) 20. szám, 1920. május 8. 522.).

³⁴ *Gál* 1944. 88.; További kutatási lehetőségnek ígérkezik az emlékösztöndíj kedvezményezettjei listájának összeállítása (amennyiben lehetséges), egyetemi közéleti tevékenységük, későbbi pályájuk, kapcsolati hálójuk rekonstrukciója.

³⁵ A pesti református egyházmegye 1922-ben terjesztette fel a Majthényi Béla által „Vámosy Tibor emlékalap” név alatt tett iskolai alapítványról szóló alapítólevelet 10 ezer korona értékben (A Dunamelléki Református Egyházkerület 1922. október hó 21-én és következő napjain Budapesten tartott őszi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. A Dunamelléki Ref. Egyházkerület hivatalos kiadványa. Budapest, 1922. 98.).

³⁶ A Nagykőrösi Református Arany János Gimnázium Értesítője az 1929–30. iskolai évről. Nagykőrös, 1930. 25.

Sírjaikon kívül egyéb tárgyi emlékek és művészeti alkotások is kötődnek a nevükhöz. A Soproni Múzeumban található egy, a népszavazási ünnepre készült fehér és piros selyem, aranyrojtos koszorúszalag, amelyen arannyal nyomva alábbi felirat olvasható: „Sopron város hűségének / Vámosy Tibor / Losonczy Antal hűsége.”³⁷ Sopronban valóban nem feledték őket: az 1934-es tornász világbajnokságra június elején Budapestre érkező soproniak gyászünnepséget rendeztek sírjaiknál, ahol Sopronyi-Thurner Mihály soproni polgármester mondott beszédet.³⁸ Vámosy Tibor alakját idézi fel a korszak egyik képzőművészeti kultuszdarabja, Dudits Andor: *Eskü a Vérmezőn. 1920. április 11-én nagybányai Horthy Miklós, a nemzeti hadsereg élén felesküdött a magyar alkotmányra* című festménye. A nemzeti identitás és integritás propagandisztikus erősítésére irányuló történelmi festménypályázatot a Védő Ligák Szövetsége már 1920 tavaszán meghirdette, a nyertes pályázó képe 1920-1923 között készült, s a monumentális (9 m hosszú, 3 m magas) festményen szereplő közel 70 személy egyike a műegytemi hallgató is.³⁹

Irodalmi alkotás is megörökíti Vámosy alakját: Somogyváry Gyula 1936-ban megjelent (2004-ben újra kiadott) *És mégis élünk* című regénye, amely a nyugat-magyarországi eseményekről szól.⁴⁰ Végül még egy művészeti alkotás kapcsán merült fel nevük. A Leányfalusi Törzs, amelynek Vámosy Tibor az egyik alapító tagja volt, már két nappal a temetése után beadványt nyújtott be Sipőcz Jenő főpolgármesterhez, amelyben azt kérte, hogy a főváros, mint az irredenta szobrok gondozója, a Szabadság téri Nyugat-szobor talapzatára véssesse fel a nevüket.⁴¹ Az elszakított országrészeket jelképező szoborcsoportot 1921. január 16-án avatták fel a Szabadság téren (szintén a Védő Ligák Szövetsége jóvoltából), ennek egyik része volt egy Szent Koronára boruló ifjú, amely az elszakított nyugati vármegyéket jelképezte.⁴²

Az emlék- és kultuszápolásnak mindig fontos kérdése, hogy abban a mindenkori napi politika miatt, meddig és hogyan érdekelt. Vámosy Tibor esetében lehet egészen friss utóéletéről is beszámolni. 2013-ban a Jobbik nevében Novák Előd, a párt akkori alelnöke kereste meg a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottságot azzal a szándékkal,

³⁷ Leltári száma: HT.64.51.4.

³⁸ Napi Hírek 1934. május 28., 14. kiadás

³⁹ Reisz T. Csaba: *Eskü a Vérmezőn*. https://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/esku_a_vermezon.html (a letöltés ideje: 2021. augusztus 19.). A festmény itt tekinthető meg: <https://hungarian-painters.tumblr.com/post/190219560656/dudits-andor-horthy-mikl%C3%B3s-esku%C3%BCje-a-v%C3%A9rmez%C5%91n> (a letöltés ideje: 2021. augusztus 19.)

⁴⁰ A regény alapján a soproni népszavazás 100. évfordulójára táncmű készült, amelyet 2021. november végén mutatnak be először.

⁴¹ A nyugatmagyarországi hősök emlékezete. Budapesti Hírlap 41 (1921) 227. szám, 1921. október 12. 5.; A Leányfalusi Társadalmi és Szépészeti Egylet Vámosy Zoltán vezetésével 1914-ben alakult a falu rendezése, szépítése, a nyaralóhely arculatának kialakítása céljából. A Leányfalusi Törzs szintén ebben az évben alakult és hamarosan 120 tagot számlált, a társaság bálokat, hangversenyeket, előadásokat szervezett, jótékonyági jelleggel (1947-ig működött).

⁴² A szoborcsoportot 1945 augusztusában eltávolították, egyelőre nem letem fel forrást arról, hogy a nevük végül felkerült-e a talapzatra.

hogy sírját, „a Rongyos Gárdának talán az egyetlen budapesti emlékművét” szeretnék felújítani, ehhez kérték a testület segítségét.⁴³ A család azonban nem kívánt a Jobbikkal együttműködni a sír felújításában, valamint közleményben határolódtak el attól, hogy Vámosy Tibor a Rongyos Gárda tagja lett volna. Mint fogalmaztak: „egyetemistaként és hazafiként” harcolt Nyugat-Magyarországon.⁴⁴ A síremlék felújítása végül megvalósult, ám nagyobb ünnepséggel nélkül.

Összességében elmondható, hogy a Sopron környékén 1921 őszén elesett három műegyetemista hallgató halálát azért nem feledte el a politika (és az egyetem), mert az a korszakban meghatározó revizionista ideológia egyetlen tényleges eredményével, a soproni népszavazással függött össze. A MSE által koordinált egyetemi emlékezetpolitika erőteljesebben kidomborította az orvul leölt Vámosy Tibor és Lossonczy Antal alakját, mint harmadik társukét. Hanus Ferenc harcban esett el, de más időpontban és helyszínen, temetésére is csak később került sor, illetve az eddigi információk alapján közösségi munkája révén is jobban kötődött egy Műegyetemen kívüli diákszervezethez, halványabb emléke leginkább ezeknek a tényezőknél tudható be.

⁴³ *Novák Előd*: Komoly előrelépés – a kormány felvállalja a Rongyos Gárda emlékének ápolását. Országgyűlési Napló 2010–2014. 235. szám, 2012. november 7. 3101–3102.; *Novák Előd*: Emlékezzünk a dicsőséges Rongyos Gárdára! Országgyűlési Napló 2010–2014. 298. szám, 2013. augusztus 27. 700–701.

⁴⁴ Nem a Jobbikkal akarja felmenőjük sírját felújítani Vámosy családja. HVG.hu, 2012. augusztus 29. https://hvg.hu/itthon/20120829_Nem_a_Jobbikkal_akarja_felmenojuk_sirjat_ (a letöltés ideje: 2021. augusztus 19.)

SOPRONI KÖNYVESPOLC

NAGY ADRIENN

Tóth Imre: Két Anschluss között.
Nyugat-Magyarország és Burgenland
Wilsontól Hitlerig. Kronosz
Kiadó, Pécs, 2020.

Ismert történet, hogy 1918. november 18-án Német-Ausztria kilátástalannak tartott helyzetét felismerve és ki is használva – mintegy előre menekülve saját birodalmából – bejelentette területi igényét a szocioökonómiai értelemben nélkülözhetetlennek tartott Pozsony, Moson, Sopron és Vas vármegyék zárt német településterületei iránt. Az ország keretét adó területet lehatárolni igyekvő – mindvégig kitartóan képviselt – államtanácsi nyilatkozatot a párizsi döntéshozók 1919 szeptemberében Saint-Germain-ben jóváhagyták, majd 1920 júniusában Trianonban is megerősítették. Azonban az ellentétes érdekek és törekvések hálójában, illetve a nyugat-magyarországi felkelés és a soproni népszavazás kieszközlése révén Nyugat-Magyarország, illetőleg Burgenland tényleges átadására/átvételére – az 1921. augusztusi határidő helyett – csak 1922. január 1-én került sor, ami után a megszerzett és/vagy megtartott területek integrálására helyeződött a hangsúly.

Ezen látszólag egyszerűnek tűnő eseménysor a valóságban sokkal szövevényesebb és komplexebb folyamatokat hordoz magában, amit Tóth Imre, a Soproni Múzeum igazgatója, történész, egyetemi docens nevével fémjelzett monográfia is világosan szemléltet. Felhívva a figyelmet például arra, hogy az 1918–1922 közötti eseményeknek hiába írjuk immár centenáriumát, az eltelt 100 év közel sem volt elegendő arra, hogy a burgenlandi-soproni ügy körül kialakult, számos kétely és téveszme rögzülését lehetővé tevő „sűrű bozótot” kiirtsuk. Éppen ezért a kötet nem titkolt célja, hogy az osztrák–magyar határtérség 1920–1930-as évekbeli történetét, emlékezeti narratíváját a jól ismert egydimenziós látásmód helyett a multikauzalitás igényével összefüggő egészben tárgyalja. Eközben pontosítva, árnyalva, illetve revideálva a felbolydult régi világról és elmúlásáról, az ismeretlen nevű addig nem létező tartomány születéséről, kországairól és regenerálódásáról eddig napvilágot látott fabulákat, közkeletű toposzokat, rosszul elhelyezett hangsúlyokat és sérelmi narratívákat.

A kötet ezen bevezetésben is kifejtett „ars poeticát” követve tehát Ausztria legfiatalabb, „semmiből megteremtett” tartományának nemzetközi kontextusba ágyazott elő- és utóéletére, regionális mikrokörnyezetére, határrégiós szerepkörére koncentrál. Részletelesen bemutatva azt a folyamatot, amely során az évszázados bilaterális kapcsolatrendszerre felépült birodalom, a világháborús események sodrában darabjaira hullott Monarchia addigi centrumában fekvő – sokadrangúnak tűnő – keskeny területsáv, alig néhány hét leforgása alatt ott találta magát két újonnan megszülető ország határvitájának középpontjában. A kötet különböző (makro-, mezo- és mikro-) szinteken a geopolitikai, az orszá-

gos és a helyi érdekeket összefésülve arra keresi a választ, hogy mit hozott ez a fajta „sötétbe ugrás” diplomáciai, gazdasági viszonylatban vagy akár a szélesebb körű társadalom számára. Miként változtatta meg a fenekestül felfordult, háborús „mámorból” felebredt, már erejét vesztett és békére vágyó társadalom helyi csoportjainak, a határtérségben élő emberek ezreinek sorsát – sok egyéb esemény mellett – 1921. december 14 hideg téli napjának történése, melynek nyomán sokan az egykori birodalom egyik társországából/utódállamából a másikba kerültek. Továbbá „ellenszélben indulása” ellenére mit tudott felépíteni Burgenland 1938-ig, amikor is 17 éves fennállást követően újra sötétbe borult a látóhatár. Illetve milyen dimenziókat nyitott a Burgenland-kérdés évtizedes történetében az 1921–22 után lappangó, elnyomott problémák alkalmankénti napirendre kerülése, majd időleges, felszíni eltűnése.

Ezen időszakkal átfogó jelleggel már többen, többféleképpen is foglalkoztak. Sőt a szerző tollából sem ismeretlen a korszak, hiszen Tóth Imre 2005-ben hasonló témában – a soproni népszavazás és a nyugat-magyarországi kérdés diplomácia- és regionális történeti összefüggéseire fókuszálva – védte meg hiánypótló doktori disszertációját, melyet „*A nyugat-magyarországi kérdés 1922–1939. Diplomácia és helyi politika a két háború között*” címmel egy évvel később publikált is.

Ebből (is) következően a Kronosz Kiadó gondozásában 2020-ban megjelent munka stabil alapokra támaszkodva az eltelt 15 év széleskörű, új nézőpontokat felvonultató kutatási eredményeit is felhasználva, beépítve születhetett meg. Éppen ezért ezen – „facelift” jellegű – összefoglaló/feldolgozó kötet az eddigi legátfogóbb, leginformatívabb képet adja az egy évszázaddal ezelőtti nyugat-magyarországi eseményekről, évtizedes utóhatásairól, illetve máig tartó érvényességéről. Ami nem azt jelenti, hogy ne lennének olyan részletek, melyek ezúttal sem férhettek bele a kötetbe, avagy ne lenne nyitva hagyott kapu, megválaszolatlan kérdés, feltárára váró mozzanat vagy árnyalható probléma a szerző és más kutatók számára.

A cím térben és időben látszólag világosan körülhatárolja a témát. Ugyanakkor a benne foglalt fogalmak ambivalenssége miatt némi magyarázatra szorul(hat). Különösen, hogy az *Anschluss* (csatlakozás) fogalma a köztudatban 1938. március 12-vel kapcsolódott össze, amikor a Wehrmacht csapatai az Otto-hadművelet (*Blumenkrieg*) keretében Hitler „első áldozataként” megszállták Ausztriát, majd másnap kihírdették Harmadik Birodalomhoz csatlakozását, tartományi betagozódását. Ebből adódóan (is) kevésbé ismert, hogy a fogalom, illetve az azt takaró – a két német nyelvű állam egyesítésére irányuló – politikai mozgalom már jóval a Monarchia 1918-as szétesése előtt is ismert, illetve egyre népszerűbb volt. És bár az Ausztriára kiszabott békefeltételek – épp a nyugat-magyarországi területi igények felülvizsgálatáért cserébe – megtiltották, illetve időlegesen elnyomták ezen törekvést, magát a fogalmat egyre inkább univerzálissá tették. Ennek nyomán válhatott az „Anschluss” általánosságban véve más állam, terület bekebelezésére, elcsatolására irányuló törekvéssé. Tehát a „két Anschluss között” megfogalmazás azt jelzi, hogy Ausztria, illetve Burgenland szempontjából – ugyan más előjellel és horderővel, de – a Magyarországtól megszerzett terület ugyanúgy csatlakozásnak minősült, mint az 1938-as

náci Németországgal való összeolvadás. Bár utóbbi az ország, illetve a tartomány időleges megszűnéséhez, a „nemlét” korszakához vezetett.

Mindezek mellett fokozza a cím sokrétűségét, hogy az 1918–1922 közötti eseménysorra máig nincs közös osztrák–magyar elnevezés. Helyette a határvita párhuzamos, külön-külön nemzeti olvasata létezik, hiszen amíg Ausztriában valóban Burgenland csatlakozásáról, betagozásáról, visszacsatolásáról és bekebelezéséről beszélnek, addig Magyarországon „Anschluss” helyett területi veszteségről, elcsatolásról esik szó. Emiatt egyrészt nem könnyű a két – egykor összetartozó – ország évszázados közös történelmének értelmezését transznacionális szintre emelni. Másrészt viszont ez adja az alapot arra, hogy a címben szereplő „Anschluss” megjelölés az események Burgenland-centrikus tárgyalását vetítse elő, ami tulajdonképpen a kötet sajátja is. Ugyanis valóban érezhető egyfajta aszimmetrikus tendencia. Mintha a címben is szereplő Nyugat-Magyarország, a nyugati vármegyék betagozása – Sopront leszámítva – kevesebb figyelmet kapna. Illetve mintha Nyugat-Magyarország leginkább úgy jelenne meg, mint azon korábban egységes terület, melyből bizonyos részeket kiszakítva Burgenland megszülethetett. Ugyanakkor kevesebb hangsúlyt kap Nyugat-Magyarország „megcsonkított” területi mivolta, különálló entitása, mely a határhúzás után helyét kereső Burgenlandhoz hasonlóan maga is befogadásra, az anyaországhoz való csatlakozásra várt (ami az „Anschluss” fogalmat újabb jelentéstartalommal bővíthetné).

A kötet tíz hosszabb-rövidebb, kronologikusan egymásra épülő – de önmagában is érthető – (al)fejezetre bontva tárgyalja az eseményeket. Ezzel azon fordulópontokra, időközökre, illetve kardinális ügyekre irányítja rá a figyelmet, melyek hosszú távon meghatározták a régió történetét, belső fejlődését.

A bevezetést követő első fejezet a Monarchia végnapjainak lefestésével, a világháborús összeomlást követő rendezés főként Német-Ausztriára – mint a birodalom egyik utódállamára – vonatkozó „zűrzavaros” terveinek bemutatásával, illetve realizálódásával foglalkozik. Részletesen kifejtve az „önállóságra ítelt”, de súlyos élelmiszerellátási problémákkal küzdő Német-Ausztria megszületésének történetét, az egyre romló életkilátásokat. Továbbá ismertette az „életképtelennek vélt kisállamiság” ideáját feloldani igyekvő, a béketárgyalásokon ütőképes fegyverrel (politikai/taktikai nyomásgyakorló eszközzé) váló Anschluss-mozgalom ügyét, valamint az *allddeutsch* irányzat védelmezőit és nagyhatalmi „ellenlábasait”.

A második fejezet többek között kitér a nyugat-magyarországi (*Deutschwestungarn*) kérdés közvetett és közvetlen előzményeire, turbulens eseményeire. Továbbá azon elfogadhatónak, illetve alkuképesnek vélt érvekre, befolyásoló tényezőkre, melyek ezen helyi szintű, két vesztes – nemzetközi súlyukat tekintve jelentéktelen – állam közötti, csekély jelentőségűnek tűnő területi rivalizációt, nagypolitikai keretekbe ágyazott és valódi koncepció híján is megoldásra váró problémává növesztették. A saint-germaini döntéshez – vagyis a pragmatikus és konszenzusos osztrák érvényszerzéshez – vezető út bemutatását követően az Ausztriának kompenzációként „*de iure*” átengedett területsáv gyakorlati megszerzésére tett lépéseknek, a papíron szereplő ígéretek érvényesítésének demonstrálására helyeződik a hangsúly. Eközben kirajzolódik, hogy a destabilizált, területi integritásához görcsösen ragaszkodó Magyarország meddő, elkésett és kevésbé „alkuképes” érvei/illúziói nem lehettek elégségesek a döntés Trianonban való felülvizsgálatára. Ugyanakkor a nagyhatalmak megcsappant beavatkozási hajlandóságát, hezitálását kihasználva – sok egyéb tényező mellett – elegendőek voltak az időhúzásra. Különösen, hogy ezen a ponton – még – az országos és helyi politika céljai a „Burgenland-kérdést” illetően egyirányba mutattak. A magyar kormányzat – helyi ellenállásra épített – törekvései keresztüztüében sikerült addig késleltetni a nyugat-magyar területek átadását – melyről kezdettől tudták, hogy elkerülhetetlen lesz –, amíg a Tanácsköztársaság feledésbe merült és a Magyarország iránti rokonszenvet politikailag is érvényesíteni lehetett.

A harmadik és negyedik fejezet azzal, hogy az ítéletet korrigáló – az első magyar békerrevízióként ismertetett – soproni népszavazáshoz vezető útra és magára a referendumra fókuszál, egy jóval szűkebb eseménysort – tér-idő kontinuumot – állít középpontba. Egyszerre jelenik meg a siker és kudarc, az elégedettség és sértettség, valamint az elégtétel és veszteség képe egy kompromisszumos döntéshozás, illetve döntést legitimáló konszenzus végén. Hiszen Magyarország ugyan elvesztette a területet, de a népszavazás – mintegy revideálva az aláírt békeszerződéseket – látszólag neki kedvezett. Ausztria megszerezte ugyan az új osztrák tartományt, de a békeszerződésekben neki juttatott Sopront nem tudta megtartani, így nem volt elégedett az eredményekkel. Mindkét fél hordozott

magában olyan kimondott vagy kimondatlan presztízsveszteségeket, melyek a mélyben kölcsönösen táplálták a vélt vagy valós (jog)sérelmeket. Ezen folyamat bemutatásával a szerző nemcsak Burgenland szerepét vázolja fel a korabeli osztrák és magyar belpolitikában, hanem az első világháborút követő rendezés egy korántsem tipikus példájára irányítja rá a figyelmet, amiként két szomszédos állam viszonyára és külpolitikájának egymást érintő törekvéseire is koncentrálnak.

Az ezt követő fejezetek (5–8.) az előzmények és utóhatások (helyi, országos és társadalmi fogadtatás) tekintetében mutatják be az átadott nyugati területsávból megszülető Burgenland – nevének és tájegységi mivoltának – genezisztörténetét, tartománnyá szerveződését, közigazgatásának és politikai rendszerének kiépülését, valamint belső társadalmi, gazdasági problémáit, kohéziós gyengeségeit, korlátait és működési zavarait. A hetedik fejezet plasztikusan járja körül Karl Renner még 1920-ban – a novemberi kormányprogramról szóló vitában – megfogalmazott gondolatát, amely szerint: *„A Magyarországhoz való viszony rendkívül változatos (...) azt hiszem, hogy Magyarországgal a barátságos és békebeli viszony abban a pillanatban áll helyre, amidőn kiadja Nyugat-Magyarországot (...). Ha majd ez megtörtént, akkor a legjobb barátság fog bennünket a magyar nemzettel egybefűzni.”* És valóban, ahogy ez a kötetből is kiolvasható a népszavazás – és területi osztozkodás – után a magyar és osztrák külpolitika egyaránt tisztában volt azzal, hogy immár „elvált házastársként” nem feledhetik a közös múltjukat és nem vitatkozhatnak állandóan. Emiatt a sérelmek háttérbe szorultak, Ausztria és Magyarország államközi szinteken felismerte, hogy továbbra is együttműködésre vannak ítélve, ami az 1920-as évek közepére elvezetett egyfajta nyugvóponti állapothoz. Csakhogy ezt mindvégig az ideiglenesség–véglegesség érzésének ambivalenssége hatotta át, melyben a békét kereső makroszintű (állami/kormányzati) törekvések, a relatíve stabil szomszédosági kapcsolatok nem találtak közös nevezőt a helyi (vármegyei/városi szintű) érdekekkel, a határ menti lakosság feszült, mélyben kavargó indulataival, elfedett sérelmeivel, irredenta és revíziós törekvéseivel, emócióival. Az, hogy Burgenland a „beszoktatási periódus” alatt nem találta meg helyét Ausztriában és, hogy a helyiekben az osztrák öntudat (nemzeti identitás) helyett a „burgenlandiság” érzése formálódott ki, egyértelműen telítődött a nyugat-magyarországi határtérség dezorganizálódott gazdaságával, belső társadalmi vívódásaival, háttérországától való eltávolodásával, vagyis a „kompromisszumos” határhúzás minden nehézségével. Mindezt a nagynémet vonzalmak – a továbbélés népszerű lehetőségeként – még inkább fokozták, melyek aztán együttesen újabb válsághoz/váláshoz vezettek.

Az utolsó fejezetek (9–10.) már ezen válság képéből, a különféle politikai szerveződések, kölcsönös revíziós „nekibuzdulások” leírásából, a nyugati revíziós remények ismételt előtérbe kerüléséből kiindulva jutnak el a változás(ok), illetve az önálló tartományi lét időleges megszűnésének koráig. Eközben tárgyalva, hogy miként volt jelen, illetve milyen okok mentén erősödött az 1930-as évekre (ismét) a nagynémet idea, illetve a két német nyelvű ország állami összeolvadásának vágya. Továbbá ez mennyiben befolyásolta a különféle – országos és helyi szintű – revíziós és irredenta törekvéseket, az államok és határ menti területeik formális és informális kapcsolatait.

A szerző legvégül az epilógusban – egyfajta kitekintésként – még kísérletet tesz a második világháború utáni évtizedek, a nyugati és a keleti világrend „tűzharcainak” megszűnéjére került tartomány átfogó ismertetésére, a főbb fordulópontok kiemelésére is.

Összességében a kötet tartalmas és érdekes válaszokat ad azokra a sokat hangzott kérdésekre, hogy miként kerülhettek integráns magyar területek a háborúban ugyancsak vesztes Ausztriához, illetve ezen igény mikor és hogyan válhatott egyáltalán politikai realitássá? Mi vezetett a soproni népszavazáshoz és hogyan zajlott a referendum? Mennyire volt reális opció – a Burgenland szíveként elképzelt – Sopron elvesztése? Hogyan alakult a magyar–osztrák viszony, illetve milyen volt a lakosság helyzete a megszülető és visszamaradt tartományban? Hogyan fogadták, illetve alakították az eseményeket a hétköznapi emberek emóciói, a helyi érdekek, a térségben jelenlévő szabadcsapatok, az országos politika, a nemzetközi lobb, illetve a nemzetközi politika változó széljárása, a döntéshozók pipa- és szivarfüstös szobáinak atmoszférája? Továbbá a Hitleri „gőzhenger” megindulása, az 1938-as Anschluss hogyan és milyen változást idézett elő a térség mindennapjaiban?

A könyv stílusa a bemutatandó események hektikussága ellenére rendkívül plasztikus és olvasmányos, mely segíti a megértést. A kötet gazdag jegyzetapparátusából is kitűnik, hogy a szerző széles merítésű forrásbázisra épít, köztük számos helyi, országos és nemzetközi (brit, francia, német) anyagra, levéltári és sajtóforrásokra, diplomáciai és külügyi iratokra, követi jelentésekre, valamint korábbi és legújabb szakirodalomra egyaránt. A képanyag a betördelt közel 150 illusztrációt tekintve sokrétű és változatos, röplapok, plakátok, portrék, utcaképek ugyanúgy kerülnek az olvasó elé, mint térképek, korabeli felvételek. A tájékozódást, illetve az áttekintést segíti még a Függelékben található kronológia, személynév-mutató, illetve a települések, földrajzi nevek és közigazgatási egységek háromnyelvű (magyar, német, horvát) egyesített – nem szokványos – hely(ség)névmutatója.

A trianoni békeszerződés aláírásának századik évfordulója tovább fokozta a téma iránti egyébként is erős érdeklődést Magyarországon. Számtalan tanulmány, szakkönyv és ismeretterjesztő kötet látott napvilágot az elmúlt években, amelyek közül sok inkább a meglévő ismereteket összegezte, de jó néhány olyan elemzés is született, amely új kutatási eredményekre támaszkodik. Jankó Ferencnek a közelmúltban megjelent könyve ez utóbbiak közé tartozik. A szerző másfél évtizede foglalkozik kutatóként az osztrák–magyar határtérség földrajzával, de személyes „érintettsége” még régebbre nyúlik vissza: hiszen „A határ menti Sopronban nem lehet, nem lehetett az Ausztriáról való gondolkodás nélkül felnőni.” (p. 7.) A könyv a rejtélyes és akkor még elzárt szomszédsággal kapcsolatos gyerekkori élmények megidézésével kezdődik: talán nem tévedünk, ha a szerző felfedezőkedvének gyökereit is ezeknél az élményeknél keressük.

Burgenland földrajzi felfedezése. A kötet címe az olvasót a nagy földrajzi felfedezések korába viszi vissza, amikor európai utazók, kalandorok indultak Ázsia, Afrika (az európaiak számára) ismeretlen tájai felé, hogy feltérképezzék, útbeszámolóikban leírják, szakkönyvekben pedig a tudós közvéleménynek is bemutassák az addig nem látott vidékeket. Kik voltak Burgenland felfedezői? Nem kalandregénybe illő tetteket végrehajtó, a helyiek között álruhában elvegyülő vagy a zord természet viszontagságait legyőző férfiak, hanem osztrák és német egyetemi oktatók, hivatalnokok, újságírók és szépírók, végzettségükre nézve geográfusok, történészek, jogászok. Ezek az emberek azon dolgoztak, hogy az I. világháború után Ausztriához csatolt nyugat-magyarországi terület, az elnevezésében is teljesen új Burgenland tartomány „felkerüljön a térképre”. Ennek az új tartománynak legyen saját történelme, saját földrajza, a szokatlanul csengő és üres név teljen meg élettellel. Burgenland legyen része az ott élők identitásának és épüljön be az osztrák nemzeti identitásba is. Jankó Ferenc elsősorban arra vállalkozik könyvében, hogy ennek az időnként átalakuló, újabb jelentésekkel gazdagodó százéves Burgenland-diskurzusnak a történetét feltárja.

A kötet a bevezetéssel és az összefoglalással együtt nyolc fejezetre tagolódik. A másodiktól a hatodik fejezetig kronologikus rendet követve ismerhetjük meg Burgenland földrajzi diskurzusának formálódását, az előtörténettől kezdve a vasfüggöny lebontásáig. Míg ez az öt fejezet kétszáz oldalt tesz ki, addig a hetedik, „Magánfelfedezés” című fejezet egymagában száz oldal. Ez a rész terjedelménél fogva is némiképpen „könyv a könyvben”, és a kötet addigi feszes gondolati ívébe is nehezebben illeszkedik. Ebben a fejezetben Jankó Ferenc az osztrák–magyar határvidék történeti földrajzát összegzi és a jelenlegi

társadalomföldrajzi képet rajzolja meg. A fejezet aránytalan hosszúsága annak is köszönhető, hogy gazdag, mintegy negyven tematikus térképből álló melléklet zárja.

A könyv megszületését megelőző kutatómunkáról a majd' negyven oldalas forrás- és irodalomjegyzék is tanúskodik. Az anyaggyűjtés valóban impozáns: Jankó Ferenc igyekezett szinte mindent összegyűjteni, ami a térségről megjelent. Nemcsak a földrajzi és a történelmi munkák, hanem az ismeretterjesztő vagy a turisztikai irodalom termékei is bekerültek a diskurzuselemzésbe. A nyomtatásban megjelent művek feldolgozásához hasonlóan a levéltári kutatómunka is elsősorban német nyelvű források feltárását jelentette, elsősorban a Burgenlandi Tartományi Levéltár, az Osztrák Állami Levéltár és Grazi Egyetemi Levéltár anyagából.

Kik lehetnek Jankó Ferenc könyvének olvasói? Többségük minden bizonnyal az osztrák–magyar határvidék földrajza és történelme iránt érdeklődők közül kerül ki. A kötet megjelenése ebből a szempontból jól időzített, hiszen egybeesik a soproni népszavazás jubileumával. Úgy gondolom, hogy ez a jó stílusban megírt, gazdagon illusztrált munka új szempontokkal és új eredményekkel gazdagítja a magyar történelmi földrajzi, társadalomföldrajzi irodalmat is, és bízom abban, hogy értő olvasókra talál Nyugat-Dunántúl határain túl. Ha idegen nyelvű publikálása megvalósul, akkor pedig utat talál majd a nemzetközi tudományos közönséghez is.

Batalka Krisztina főlevéltáros, levéltárvezető, BME Levéltár 1111 Budapest, Műegyetem rkp. 3 batalka.krisztina@bme.hu

Bende Attila egyetemi tanársegéd, Soproni Egyetem Vadgazdálkodási és Vadbiológiai Intézet, 9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4., bende.attila@uni-sopron.hu

Fiziker Róbert főlevéltáros, történész, MNL Országos Levéltára, 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2-4. fiziker.robert@mnl.gov.hu

Győri Róbert egyetemi docens, ELTE TTK Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék, 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/C., gyori.robert@ttk.elte.hu

ifj. Sarkady Sándor tudományos kutató, történész, Soproni Egyetem Központi Könyvtár és Levéltár, 9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4., sarkady.sandor@uni-sopron.hu

Krisch András gyűjteményvezető, Soproni Evangélikus Gyűjtemények, akrisch@lutheran.hu

Marosi Tibor levéltáros, MNL Tolna Megyei Levéltár, 7100 Szekszárd, Béla Király tér 1. marosi.tibor@mnl.gov.hu

Nagy Adrienn PhD-hallgató (ELTE BTK TDI Modernkori Magyarország Doktori Program); egyetemi óraadó tanár (ELTE SEK BDPK Történelem Tanszék); nagy.adrienn@sek.elte.hu

Popély Árpád történész, egyetemi docens, Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, történelem tanszék, Pozsonyi út 3322, 945 01 Komárno (Komárom), Szlovákia, popelya@uj.s.sk

Sági Éva levéltárvezető, Soproni Egyetem Központi Könyvtár és Levéltár, 9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4., sagi.eva@uni-sopron.hu

Tóth Imre történész, múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68; tszv. egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem BTK, totim2@gmail.com

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2021/4

VOLKSABSTIMMUNG 1921

DIE REDAKTION: Lectori salutem!	409
ÁRPÁD POPÉLY: Der slawische Korridor in West-Ungarn	410
TIBOR MAROSI: Persönliche Konflikte in der militärischen Führung des west- ungarischen Aufstandes	437
RÓBERT FIZIKER: Aus Budapest für Sopron. Soproner aus der Hauptstadt bei der Volksabstimmung	451
ANDRÁS KRISCH: Die Soproner Volksabstimmung und die evangelischen Kirchengemeinden	467
SÁNDOR SARKADY JUN.: Aus den Tagebucheintragungen von Gusztáv Mende (Mühl), Juni–August 1921	479

KLEINE MITTEILUNGEN

ÉVA SÁGI: Jahrhundertlange Treue. Temporäre Ausstellung im Botanischen Garten der Universität Sopron	501
IMRE TÓTH: „Treue100“ Temporäre Ausstellung des Soproner Museums	504

ÖDENBURGER PORTRÄTS

ATTILA BENDE: Angaben zum Lebenslauf des Forstwirtschaftsstudenten Gyula Machatsek (1899–1921)	509
KRISZTINA BATALKA: „Groß-Ungarn lebt in seinen jungen Verstorbenen“. 1921 bei Sopron gefallene Studenten der Technischen Universität	519

BÜCHERSCHAU

ADRIENN NAGY: Imre Tóth: Zwischen zwei Anschlüssen: West-Ungarn und Burgenland von Wilson bis Hitler. Pécs, 2020.	529
RÓBERT GYÓRI: Ferenc Jankó: Die geographische Entdeckung von Burgenland. Wissenschaft, Geopolitik und Identität zwischen den zwei Weltkriegen. Budapest, 2021.	535